

SKAS

2/2000



SUOMEN KESKIAJAN ARKEOLOGIAN SEURA

Suomen keskiajan arkeologian seuran jäsenlehdessä julkaistaan tietoa yhdistyksen toiminnasta ja keskiajan arkeologiaan liittyvistä seminaareista ja tapahtumista. Lehdessä julkaistaan lyhyitä artikkeleita, kirjojen ja muiden julkaisujen arvosteluja sekä muita keskiajan ja uuden ajan arkeologiaan liittyviä juttuja.

Kirjoittajia pyydetään toimittamaan julkaistavaksi tarkoitettu aineisto jäsenlehden toimittajalle viimeistään kolme viikkoa ennen lehden julkaisupäivää. Tekstit toimitetaan disketillä tai sähköpostilla (liitetiedostoina) PC:n WP tai Microsoft Word -muodossa tallennettuina ja ilman tekstiin tehtyjä muotoiluja. Kuvat (viivapiirroksot, mustavalkokuvat, värikuvat ja diat) lähetetään joko alkuperäisinä, jolloin ne palautetaan kirjoittajalle lehden ilmestymisen jälkeen tai sähköpostilla liitetiedostoina. Mustavalkoiset viivapiirroksot lähetetään GIF-muodossa ja valokuvat JPEG-muodossa (10-laatu). Kuvien tarkkuuden on oltava 300 pistettä tuumalle (dpi).

Jäsenlehti ilmestyy neljä kertaa vuodessa. Seuraavien lehtien ilmestymispäivät ovat 31.10. ja 31.12.

Julkaisija: Suomen keskiajan arkeologian seura -
Sällskapet för medeltidsarkeologi i Finland ry
osoite: SKAS c/o Arkeologia, Henrikinkatu 2
20014 Turun yliopisto

Toimittaja: Kirsi Majantie
Yliopistonkatu 14 b C 33, 20100 Turku
040-503 7206
kirmaja@utu.fi

Toimituskunta: Ville Laakso
050-555 6312, vilaakso@utu.fi
Hannele Lehtonen
02-279 4912, hannele.lehtonen@aboavetusarsnova.fi
Terhi Mikkola
050-528 2526, mikkolaterhi@hotmail.com
Marianna Niukkanen
040-732 9907, marianna.niukkanen@nba.fi

Kannen logo: Sarvesta tehty leimasin 1300-luvun lopulta. Åbo Akademin päärakennuksen kaivaukset. Turun maakuntamuseo. Piirros: Anu Lavonen/Turun maakuntamuseo.
Kannen suunnittelu: Mikko Reuna

Sisällys

<i>Marianna Niukkanen</i>	
Jälkitöiden tarkoituksesta	1
<i>Vesistöjen arkeologiaa</i>	
Seminaari Hämeen linnassa	3
<i>Hans Andersson</i>	
Medeltidsarkeologisk landsbygdsforskning	
i Sverige - reflexioner kring utvecklingen	
av ett nygammalt forskningsområde	4
<i>J.-P. Taavitsainen</i>	
Esine- ja maalöydöt - arkistokaivausten	
paljastamaa keskiajan arkeologian	
varhaishistoriaa	16
<i>Gunnel Ehrstedt, Mari Karjalainen, Terttu</i>	
<i>Lempiäinen, Kirsi Majantie, Terhi Mikkola</i>	
Kaupunkiarkeologisia tutkimuksia	
Tammisaaressa	24
<i>Jaana Pietilä</i>	
Helsingin pitäjän Kirkonkylän tielinjan	
entistämisen arkeologinen valvonta ja	
kaivaus	46
<i>Jaana Pietilä</i>	
Lisää keskiajan internet-linkkejä	51
<i>Päivi Luppi</i>	
Kuinka joillakin voi olla niin paljon	
lumoavia keskiaikaisia linnanraunioita!	52
<i>Helena Anttila</i>	
Kokemuksia keskiajan arkeologian	
opiskelemisesta Saksassa	54
<i>Georg Haggren</i>	
Kirjaesittely: Maatalouden kehitys	
Ruotsissa	56
<i>Knut Drake</i>	
Kirjaesittely: Visitkort från Lund	58
<i>Kirjautuus: Vesilahden Laukko</i>	59
Opetusministeriölle - Museo 2000 -ohjelma	60
Ilmoituksia	64

Pääkirjoitus

Jälkitöiden tarkoituksesta

Marianna Niukkanen

Seuran puheenjohtaja Markus Hiekkänen nosti lehden edellisen numeron pääkirjoituksessaan esille historiallisen ajan arkeologisten kaivausten alibudjetoinnin ja liian lyhyet jälkityöajat. Hän esittää, että kaivauksen jälkityöajan pitäisi olla mielellään kolminkertainen kenttätöaikaan nähden, kaupunkikaivausten ollessa kysymyksessä jopa nelinkertainen, jotta dokumentointiaineisto saataisiin työstettyä arkistointikelpoiseen muotoon ja löydöt asianmukaisesti varastoon. Kysymys on aiheellinen, mutta vaatii laajempaa pohdintaa.

Museoviraston rakennushistorian osaston kaivausten kustannusarviot pohjautuvat arkeologian osaston malliin, jossa kaivauksenjohtajan ja piirtäjän jälkityöaika on kaksinkertainen kenttätöaikaan nähden, tutkimusavustajien yksinkertainen. Mallista on saatettu poiketa joissakin tapauksissa; esimerkiksi jos kohde on oletettavasti melko löydötön tai jos kaivauksen tutkijaryhmä on poikkeuksellisen iso, jolloin jälkityöt myös jakautuvat useammalle henkilölle. Malli on toiminut pääsääntöisesti hyvin, ja raportit ovat valmistuneet ilman talkoita.

Kenttä- ja jälkitöiden keskinäisen suhdetuvun pohtimisen sijaan olisi mielestäni paikallaan keskustella siitä, mihin jälkitöillä ylipäätään pyritään. Jälkitöiden päätavoite on kaivauksessa talletetun aineiston järjestäminen ja saattaminen sellaiseen muotoon, että se säilyy, löytyy sovitusta paikasta ja on ulkopuolistenkin ymmärrettävissä. Vain sillä tavoin sitä voidaan jatkossa käyttää tutkimuk-

sen lähdemateriaalina. Jälkityöt eivät itsessään ole tutkimusta, eikä rakennuttajien velvollisuuksiin kuulukaan kaivausaineiston tutkimuksen rahoittaminen. Siihen on löydettävä rahoitus muualta.

Jälkitöihin kuuluvat karttojen puhtaaksi-piirtäminen, mahdollisen digitaalisen mittausaineiston käsittely, löytöjen puhdistaminen, luetteloiminen ja numeroiminen, valokuvien luetteloiminen sekä varsinaisen tekstiosuuden kirjoittaminen. Lisäksi ajoitus- ja maanäytteet on listattava ja toimitettava analysoitaviksi ja löydöt vietävä konservointiin.

Työläin vaihe on yleensä löytöjen käsittely. Löytöjen luettelointiin voi käyttää lähes loputtomasti aikaa etsimällä kirjallisuudesta vastineita ja kuvailemalla, mitailemalla ja piirtämällä esineitä. Olisikin ratkaistava se, mihin luetteloinnilla tähdätään. Onko löytöluettelo tunnistusdokumentti siitä, mitä esineitä on viety varastoon, myöhemmän tutkimuksen pohjaksi tehty alustava tulkinta löytömaterialista vaiko itsessään esinetutkimusta? Mielestäni se on ennen kaikkea tulevan tutkimuksen pohjatyö. Kaikkien kaivausten löydöt tulisi jo luetteloita tietokantaohjelmalla. Asiasanavalikoiden käyttö, ytimekäs olennaisien asioiden kuvailu ja vain relevanttien mittojen mittaaminen nopeuttavat luettelointia huomattavasti. Luetteloijan on tunnettava materiaali hyvin ja osattava käyttää oikeaa terminologiaa. Tietokantaohjelma mahdollistaa myös erilaiset yhteenvedot ja graafiset esitykset. Kannan rakenne tulisi laatia siten, että se palvelee myös jatkossa tapahtuvaa tutkimusta.

Raportin tekstiosuuden kirjoittamisessa säästyy suuresti vaivaa, jos esimerkiksi yksikkö- ja rakennekuvaukset liitetään mukaan lomakkeina eikä kirjoiteta niitä enää erikseen auki tarinaksi. Jos lomakkeet sisältävät riittävästi viittauksia muuhun liitemateriaaliin, pystyy lukija kyllä seuraamaan aineistoa. Tulkinta- ja yhteenvedo-osuuksia ei kuitenkaan pidä raportista unohtaa. Samaten voidaan miettiä kaikkien kaivauskarttojen puhtaaksi-piirtämisen mielek-

kyyttä. Myös mahdollisesta digitaalisesta mittausaineistosta olisi osattava ottaa kaikki hyöty irti.

Kaivauskertomus päättyy lopulta arkistoon, jossa ani harva käy sitä lukemassa. Voidaankin kysyä, paljonko aikaa kannattaa käyttää yhden A4-pinkan hiomiseen. Itse näkisin arkistoitavan kertomuksen järjestettynä ja siistittynä dokumentointimateriaalina, jonka julkaisukelpoisuuteen ei tarvitse edes pyrkiä. Sen sijaan osa jälkityöajasta tulisi mielestäni käyttää kaivauksen alustavia tuloksia esittelevän artikkelin kirjoittamiseen. Tämä pakottaisi tutkijat tekemään tulkintoja tutkimuskohteestaan ja yhteenvedoja löytöaineistosta, työstämään koostekarttoja jne. Artikkelit toimisi jatkotutkimuksen pohjana sekä tiedotteena muille tutkijoille, yleisölle ja rahoittajille. Artikkelit voitaisiin julkaista vuosittain julkaisusarjassa ja/tai verkossa, jolloin ne tavoittaisivat laajan yleisön. Tutkimusten näkyvyys paranisi, jolloin myös jatkotutkimus ja tulevien kaivausten rahoitus olisivat helpommin perusteltavissa.

Kaivauksenjohtajan ammattitaitoon kuuluu rohkea ja johdonmukainen valintojen tekeminen jo kentällä. Hän on vastuussa siitä, ettei kallista kenttätöaika tuhlata merkityksettömien ilmiöiden dokumentointiin tai esimerkiksi turhien näytteiden ottamiseen, sillä hyödytön aineisto tulee vastaan myös jälkityövaiheessa. Kenttätö on myöskin sovitettava käytössä olevaan budjettiin, vaikka se tuntuisikin riittämättömältä. Tämä edellyttää useimmiten vaihtelua dokumentointi- ja kaivaustarkkuudessa sekä erilaisten otosten valintaa. Etenkin suurten kaupunkitonttien jopa metrinen kulttuurikerrosten tutkiminen koko laajuudessaan tarkimpia dokumentointimenetelmiä käyttäen ja moninkertaisin jälkityöajoin on mahdoton yhtälö. Niin suurille kaivauskustannuksille ei yhteiskunnastamme taida valitettavasti löytyä maksajaa.

Vesistöjen arkeologiaa

Suomen keskiajan arkeologian seura -
Sällskapet för medeltidsarkeologi i Finland ry

Seminaari Hämeen linnassa perjantaina 17.11.2000

09.00 Ilmoittautuminen

10.00 Seminaarin avaus

10.15 **Tapani Tuovinen** (Åbo Akademi)

Saaristomeren kansallispuiston arkeologiaa

10.45 **Harri Nyman** (Museovirasto)

Merenkulkuun liittyvät kivilatomukset

Keskustelua

11.30 Lounas / Suomen keskiajan arkeologian seuran syyskokous

13.00 **Matias Laitinen** (Suomen merimuseo)

Vrouw Maria -hylky ja 1700-luvun hollantilaiset purjealustyypit

13.30 **Seppo Salonen** (Satakunnan merihistorian seura ry)

Harrastajasukeltajan puheenvuoro

Keskustelua

14.00 Kahvi

14.30 **Riikka Ihamäki** (Helsingin yliopisto)

Hollolan kirkonkylän vesialueen inventointi

15.00 **Jukka Palm** (Turun yliopisto)

Uudenkaupungin alueen merihistoriallinen inventointiprojekti

15.30 Loppukeskustelu

16.00 Seminaari päättyy

Seminaari on avoin kaikille kiinnostuneille. Seminaarin hinta on 120 mk, opiskelijoille 100 mk. Hintaan sisältyy lounas ja kahvi. Maksu suoritetaan seminaaripäivänä Hämeenlinnassa. Osanottajia pyydetään ilmoittautumaan perjantaihin 10.11. mennessä osoitteeseen SKAS c/o Leila Airikka-Drake, Rättilänkatu 20 C 21, 20810 Turku, puhelimitse Leilalle 02-235 2555 (arkisin 9-12) tai sähköpostilla osoitteeseen marianna.niukkanen@nba.fi. Erityisruokavaliosta pyydetään ilmoittamaan seminaariin ilmoittautumisen yhteydessä. Turusta järjestetään edullinen yhteiskuljetus linja-autoaseman laiturilta 16 klo 7.30. Meno-paluu hinta riippuu osallistujien lukumäärästä. Yhteiskuljetukseen ilmoittaudutaan kuten seminaariin. Seminaarisitelmät julkaistaan seuran jäsenlehden numerossa 4/2000.

Medeltidsarkeologisk landsbygdsforskning i Sverige - reflexioner kring utvecklingen av ett nygammalt forskningsområde

Hans Andersson

Inledning

Tack för inbjudan! Jag känner mig mycket hedrad att få stå här i dag på ert jubileumsmöte. Jag har ju genom åren haft glädjen att ha kontakter med flera av er, som betytt mycket för mig inte minst när vi höll på med Medeltidsstaden.

Det är ju ganska betecknande att det är inte minst när det gäller den medeltida staden som det medeltidsarkeologiska samarbetet har utvecklats. Den moderna medeltidsarkeologin i Sverige är starkt förbunden med den stadsarkeologiska utvecklingen under de senaste 30 åren. Det fanns förvisso ett antal städer i vilka man långt innan drev stadsarkeologi, som i Lund, men det var först omkring 1970 som den verkligt breda utvecklingen tog vid. Det var då de första egentliga stadsarkeologiska undersökningarna började ta fart i Mellansverige. Det var under 70-talet som projektet Medeltidsstaden kom i gång. Under en relativt lång tid kom medeltidsarkeologin i Sverige att domineras av stadsarkeologiska undersökningar.

Under medeltidsarkeologins äldre historia var det framför allt monumenten som hade fångat intressena: kyrkor, kloster och borgar. Man kan nämna 1800-talsnamn som Carl Georg Brunius i Sverige med dokumentationsinsatser i Lunds domkyrka, Nicolay Nicolaysen i Norge med undersökningen av bl a Munkeliv kloster i Bergen och K.A. Bomansson i Finland med undersökningen av franciskanerklostret på Kökar. Monumenten kom att prägla medeltidsarkeologin långt fram i tiden, även om det finns

stadsarkeologiska insatser parallellt som i Lund. Men det är påfallande att landsbygden inte fångade intresset. Däremot fanns det ju forskning inom andra ämnen såsom historia, ortnamnsforskning och kulturgeografi som i hög grad berörde landsbygden.

I dag är situationen en helt annan. Den arkeologiska medvetenheten om vilken potential som ligger i landsbygdmaterialet är nu mycket större än tidigare. Samtidigt har i dag de stadsarkeologiska undersökningarna blivit mycket färre. Allt detta hänger naturligtvis samman med hur samhällets utbyggnad har förändrats. En gång satsade man mycket på att riva och bygga nytt i städernas centrum. Det görs inte så mycket i dag. Å andra sidan har man nu i flera år satsat oerhört hårt på en utbyggnad av infrastrukturen i form av motorvägar och järnvägar. Genom detta har naturligtvis också fokus inom den arkeologiska verksamheten skiftat. Men jag tror inte detta är hela sanningen. Hade inte arkeologernas medvetenhet om potentialen i landsbygds lämningarna stärkts hade det hänt tämligen lite.

En viktig tendens i dagens forskning är en strävan mot ett alltmera tvärvetenskapligt arbetssätt med många discipliner inblandade: historia, ekonomisk historia, natur- och kulturgeografi, etnologi, ortnamnsforskning, flera grenar av naturvetenskap. Detta har naturligtvis sin grund i att de skandinaviska länderna har en lång tradition av bebyggelseforskning och landskapsforskning. Den har haft olika tyngdpunkter beroende på vilken ämnesbakgrund forskarna har haft. Lite grovt sagt kan man säga att de huvudsakliga områdena

forskningen engagerade sig i var *byarnas uppkomst och den senmedeltida agrarkrisen*. Tyngdpunkten i historikernas verksamhet var lagd på den senmedeltida agrarkrisen. Det är tydligast manifesterad i rapporterna till det nordiska historikermötet i Bergen 1964, där en session var ägnad åt problematiken (Blom 1977). En grundläggande insats med ett i och för sig mycket bredare perspektiv hade Erik Lönnroth gjort i sin bok *Statsmakt och statsfinans*, som kom ut 1940 (Lönnroth 1940). Detta arbete var visserligen i viss mening kameralt inriktad men innehöll även grundläggande studier i den medeltida bebyggelsehistorien, som på olika sätt inspirerat forskningen därefter.

Därefter kom det flera regionala studier, där de bebyggelsehistoriska aspekterna ingick som en del tillsammans med politiska, sociala och ekonomiska studier. Här kan man nämna arbeten som Härenstams om Finnveden (1946) och Lars-Olof Larssons om Varend (1964), men också Lars-Arne Norbergs studie om Vadstena kloster måste nämnas (1958) (Härenstam 1946, Norborg 1958, Larsson 1964). Mötet i Bergen blev också avstamp för det nordiska ödegårdsprojektet, som 1982 avslutades med en större publikation *Desertion and Land Colonization in the Nordic Countries c. 1300-1600. Comparative Report from The Scandinavian Research Project om Deserted Farms and Villages* (Gissel, et al. 1981)

Projektet inriktades på ett antal specialstudier i de olika nordiska länderna. Studierna blev i många fall breda regionala bebyggelsehistoriska undersökningar, som diskuterade förändringar över relativt lång tid. I vissa fall berörde de också de tidiga medeltida kolonisationsförloppen. Projektet skapade genom dessa och genom de analyser som genomfördes en bred historisk kunskap och en plattform för vidare arbeten. Projektet kom att domineras av studier av de företeelser som gick att få fram i det skriftliga materialet. Det fanns otvivelaktigt arkeologiska insatser, inte minst i den norska delen av projektet, men också det

danska. Detta var också tydligt i projektet *Tornedalsstudier*, som publicerats av Hans Sundström (Sundström 1983, 1984). Det finns också andra tvärvetenskapliga insatser, som tas med i den avslutande analysen. Men det är ändå tydligt att projektet bärs upp av historiker och deras analyser. En forskare som är viktig att nämna bland historikerna är Janken Myrdal. Han är ekonomisk historiker men arbetar gärna över gränserna. Hans avhandling handlade om det medeltida jordbruket och han har i dessa sista dagar redovisat sin senaste forskning i *Det svenska jordbrukets historia del 2* (Myrdal 1985, 1998).

Det finns en omfattande utomskandinavisk forskning kring ödegårdsproblematiken. Den har också i varje fall tidigare baserats på skriftligt material, som framför allt varit upptagna att bestämma ödeläggelsens omfattning, men naturligt vis också diskutera dessa orsaker. Men man kan ändå observera ett starkt arkeologiskt deltagande. Ett sådant pionjärarbete finns från Tyskland: Walter Janssens studie om ödeläggelsen i ett frankiskt område vid Rhen och Mosel från 1975 (Janssen 1975). Men ännu tydligare är detta i England, där i själva verket i mångt och mycket det arkeologiska materialet har stått centralt i diskussion. Ett klassiska exemplet är här Wharram Percy som blev den mest kända undersökningen av en övergiven by. Undersökningen startades ungefär samtidigt som *Deserted Medieval Village Research Group* kom till (1951). Inom den ramen kom åtskilliga inventeringar och undersökningar att genomföras. Man kan t o m säga att det är ur denna grupp som den engelska medeltidsarkeologin utvecklats. Wharram Percy-undersökningen har avslutats först nyligen och har ännu inte fått sin fullständiga vetenskaplig publicering, men inriktningen på undersökningen har legat mera i att studera byns utveckling och förändringar över tiden än att studera just ödeläggelseförloppet (Beresford and Hurst 1990). Ett resultat av gruppens kartläggning av ödeläggelsen i England tycks visa på en betydligt

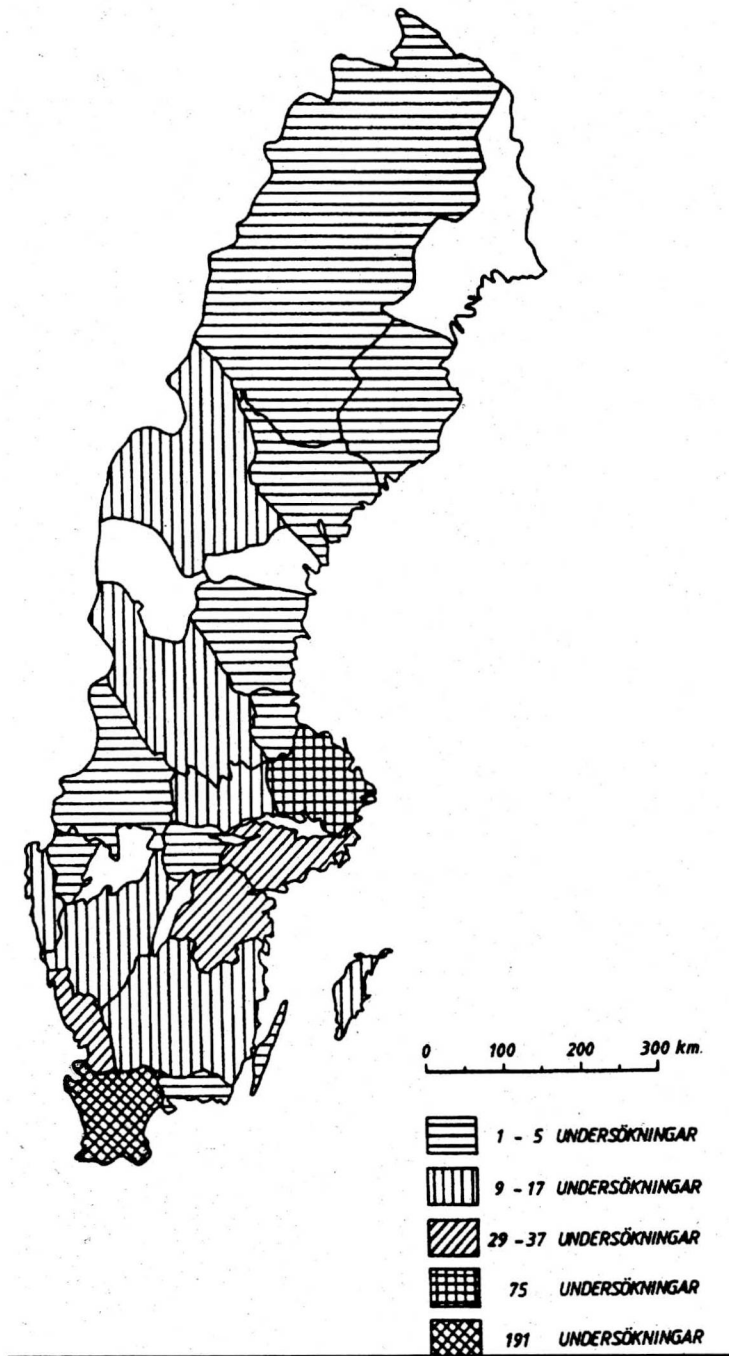


Fig 1. Antal arkeologiska ingrepp gjorda mellan 1955-1992. Efter Ersgård-Hållans 1996.

mer komplicerad bild än vad man får i studier från andra områden. Man kan spåra ödeläggelser parallellt med kolonisationsförlopp under hela medeltiden.

De kulturgeografiska forskningen har baserats både på kartstudier och fältundersökningar. Den har haft som målsättning att undersöka landskapets organisation. Viktiga tidiga studier, där framför allt kartorna har spelat en viktig roll som källmaterial, är Sven Dahls studie av *Torna och Bara* och Staffan Helmfrids bok om *Västanstång i Östergötland*. David Hannerberg var i sin breda forskning framför allt inriktad på metrologiska studier i landskapet (Dahl 1942, Helmfrid 1962, Hannerberg 1987). Betydelsefullt för framtiden var utvecklingen av fältstudierna som skedde inom stockholmsinstitutionen för kulturgeografi. Till en början var de i första hand inriktade mot det förhistoriska kulturlandskapets lämningar. Sven-Olof Lindquists studier från 1968 i Västergötland bl a på Brunsbo Storäng vid Skara förblev länge ett av undantagen eftersom han där studerade ödelagda medeltida byar och framför allt då de fossila lämningarna efter landskapets organisation med arkeologiska metoder (Lindquist 1975-76 (1975). Även om denna forskning i betydande utsträckning i första hand har problematiserat landskapet utifrån formerna för dess organisation kan man med tiden också se ett stigande intresse för vad de fossila lämningarna kan säga om produktion och ekonomi.

För de nordiska arkeologerna har framför allt byproblematiken stått i centrum för intresset. Framför allt sett i ett sydsandinaviskt perspektiv har denna fråga varit en dominerande fråga. I Skåne initierade Berta Stiernqvists och Märta Strömbergs undersökningar i *Gårdlösa* och *Hagestad* en sådan diskussion, men framför allt kanske det var Torbern Grøngaard-Jepesens och Erland Porsmoses undersökningar på *Fyn* som skapade en tolkningsmodell som man med större eller mindre framgång försökt tillämpa på andra platser. I Skåne har den varit förebilden i tämligen många

undersökningar. Det Grøngaard-Jepesens visade med sina undersökningar var att det fanns ett kontinuitetsbrott mellan den förhistoriska bygden, eller i varje fall att medeltidsbebyggelsen inte hade någon platskontinuitet. Detta har också kunnat visas när det gäller Vorbasse, vars undersökningar leddes av den nuvarande danske riksantikvari Sten Hvass (Strömberg 1979, Grøngaard-Jepesens 1981, Stjernquist 1981, Strömberg 1987, Stjernquist 1993, 1993).

Dessa resultat fick en mycket stor genomslagskraft för den sydsandinaviska arkeologiska forskningen. Och det finns många resultat som i dag stödjer bilden att i varje fall i Skåne har resultaten en viss giltighet. De fynska resultatens allmängiltighet har emellertid även för Sydskandinaviens del ifrågasatts av bl a Johan Callmer (Callmer 1985/86). Läser man Grøngaard-Jepesens bok lite noggrannare finner man ett betydligt mer nyanserat resonemang när han drar in hela byterritoriet som han anser går längre tillbaka i tiden och han ser då att bebyggelsen förflyttat sig men inom vissa gränser.

Ett visst intresse ägnade arkeologerna åt *ödeläggelseproblematiken*, men det har i första hand varit begränsat till Jämtlands ödesböl. De har dels inventerats samt i några fall undersökts (Seling 1972, Gauffin 1989).

Till kunskapen om vegetationsutvecklingen har vid det här laget många pollenanalytiska undersökningar bidragit men också under senare år makrofossilstudier. Ett viktigt arbete i den förra delen representerar Björn Berglunds arbete *Vegetation and human influence in South Scandinavia during prehistoric times* från 1969 (Berglund 1969)

Man kan alltså säga att forskningen under lång tid var mycket ämnesbunden. Försök till överbrygningar var mycket få. Men från slutet av 1970-talet finner man nya ansatser. Ett stort symposium som anordnade i Stockholm av Vitterhetsakademien 1979 synes därvidlag ha spelat en betydande roll. Det kallades Människan, kulturlandskapet och framtiden och

tog upp en rad aspekter på kulturlandskapet (Vitterhetsakademien 1980). Inspirerade därifrån startade därefter tre i och för sig mycket olika projekt men ändå i delar med liknande utgångspunkter. Här åsyftas *Luleälvprojektet*, *Ystadsprojektet i Skåne* och *Barknåre-Lingnåreprojektet* i Uppland (Berglund 1988, Broberg 1990, Baudou 1996).

Ystadsprojektet var en studie som i tid var mycket mer omfattande eftersom det omfattade 6000 år medan Barknåre-Lingnåreprojektet var koncentrerat till sen förhistorisk tid och medeltid. Luleälvprojektet hade också ett stort tidsspann men hade nog en viss koncentration dock på senare historisk tid. Alla projekten var tvärvetenskapliga och innehöll inte minst ekologiska aspekter. Jag kommer att återkomma till Ystadsprojektet.

Det som därefter skett inom de medeltids- arkeologiska studierna av byar och gårdar är bl a följande. Geografiskt har undersökningarna spritts. Nya områden har dragits in. Medan de tidigare undersökningarna med något undantag (jag tänker på ödesbölena i Jämtland) skedde i de centrala jordbruksområdena finner man nu undersökningar också i andra delar av landet. Samtidigt har också undersökningarna i de centrala delarna ökat och gett nya resultat genom de infrastrukturella satsningarna som jag tidigare nämnt (fig. 1). Det har skett i flera områden: Skåne, Halland, Östergötland och Uppland. Från det sistnämnda landskapet kan nämnas platser som Pollista, Sanda, Valsta och Säby (Åqvist 1992, Andersson and Hållans 1997, Hållans and Svensson 1999), de båda första beroende av utbyggnad av motorvägen till Enköping och de båda andra av Arlanda-banan. Det börjar således finnas en viss bredd i verksamheten.

Nedan skall jag kortfattat ta fram några exempel av lite olika slag från det senaste decenniet för att visa på olika typer av undersökningar och på aktuella problemställningar och tendenser i den arkeologiska landskapsforskningen.

Pollista

Jag börjar med Pollista. Det är en plats som blivit känd inte minst genom viss populärvetenskaplig publicering. Pollista har som många andra viktiga arkeologiska undersökningslokaler dragits in i debatten långt innan publikationen. För kort tid sedan kom emellertid den tryckta rapporten från undersökningarna i slutet av 80-talet, skriven av Ann-Mari Hållans och Kenneth Svensson (Hållans and Svensson 1999).

Ett par aspekter skall tas upp. I perioderna 700-1100-tal resp. 1100-1500-tal finns det två gårdar, i det äldre skedet kanske ytterligare en. Trots detta hävdar författarna att det i varje fall inte finns en absolut platskontinuitet. Den ena vikingatida gården "Norrgården" tycks upphöra och etableras troligen på nytt under 1200-talet och då inte på helt samma plats som tidigare. Huruvida byterritoriet på något sätt förändras vet vi dock inte. Alltså: det sker förändringar och det är inte fråga om någon fullständig kontinuitet. Dessa förändringar sammanfaller någorlunda i tid med de som sker söderöver om än med ett annat innehåll.

Det andra viktiga och kanske på sitt sätt det viktigaste resultatet från Pollista rör bebyggelse. Vi känner ju den mellansvenska gården genom sina många byggnader med specialiserade funktioner. Det här mönstret finner man redan i sen järnålder. Det är i huvudsak mindre enskeppiga hus, där taket vilar på väggarna. Det finns t o m ett hus som delvis är byggt på stensyll. I det följande skedet förstärks bilden. Husen på stensyll blir dominerande för ekonomibyggnaderna, men det finns fortfarande kvar ett stolpburet hus så långt fram som i 1400-talet för bostadsändamål. Som jag ser det är detta ett mycket viktigt bidrag till bybebyggelsens historia i det mellansvenska området. Här finner man en klar skillnad från det sydkandinaviska materialet. Gårdstypen med flera mindre hus kan rimligen föras tillbaka till vikingatid med utgångspunkt från resultaten i Pollista.

Ystadsprojektet

Ett helt annorlunda projekt är Ystadsprojektet, som jag redan nämnt såsom ett av de stora landskapsprojekt som karakteriserade 1980-talet. Projektet hade sin teoretiska utgångspunkt i en modell som utvecklats av kvartärgeologen Björn Berglund, där expansionsperioder växlar med regressionsperioder, men där det ändå finns en linje mot ett utökat utnyttjande av marken. Olika natur- och samhällsfaktorer påverkade utvecklingen. Kanske man vågar påstå att det från början var ett starkare inslag av naturdeterministiska drag i förklaringsmodellen än vad projektet slutade i. På ett mera principiellt plan är det viktigt att notera att det är stort anlagt med en bred tvärvetenskaplig representation, att det är ett projekt som verkligen tar till sig över tiden, från äldsta neolitikum till efterkrigstiden och att det på detta sätt ger en bred genomgång och diskussion av hur landskapet tas i anspråk och utnyttjas över tiden. Undersökningsområdet omfattar två härader runt staden Ystad: Ljunits och Herrestad. En genomgående röd tråd är de ekologiska aspekterna, men också att det innanför de olika tidsperioderna tar upp olika specialproblem.

För medeltidens del kan pekats på ett par viktiga undersökningar. I den redovisning av den bebyggelsehistoriska utvecklingen satt i relation till den vegetationshistoriska finns ett par kartor som har relevans för medeltiden, dels en som visar läget under vikingatid, dels en under 1300-tal. De ingår i en längre serie, som är ett viktigt försök att med utgångspunkt från en rad olika källmaterial försöka visualiseras den miljö i vilken människorna levde under olika tider. Andra studier berör makten i landskapet, där bl a arkeologiska undersökningar i Bjäresjö by har gett intressanta resultat om byns struktur och huvudgårdens koppling till kyrkan men också om förändringar över tid inom byn. Utflyttningen av huvudgården vid mitten av 1300-talet är härvidlag en

viktig pusselbit (Andersson and Anglert 1989, Berglund 1991).

Skavarp

Efter Ystadsprojektet med sin storskalighet ville vi försöka gå ner på den enskilda gården för att studera hur den kan ha fungerat, vilka förändringar som sker över tiden och inte minst hur bärkraftig den var. Det krävde ett gott källmaterial, inte minst att det arkeologiska var av hög klass och att vi kunde vara på något sätt säkra på eller i varje fall kunde anta att vi hade hela gårdens areal någorlunda bestämd. Projektet fick namnet *Kan man leva på en ödegård?* Vi hade nämligen just funnit en sådan ödelagd gård med ett mycket rikt fossilt material i Ydre på gränsen mellan Småland och Östergötland i den lilla byn Skavarp mellan östra och västra Lägern. Gården som identifierades med en medeltida ödegård som hette Hemvidakulla. En detaljstudie gjordes av denna gård och i viss mån också ett större område däromkring. Det var möjligt att följa förändringarna över tiden. Vi har kunnat se hur ett storskaligt hägnadssystem lades ut i området i övergången vikingatid - äldre medeltid (även om vi när det gäller dateringen har vacklat lite), hur den medeltida gården kommer till under 1200-talet, vilket också får betydande konsekvenser för kulturlandskapet och hur åkrarna organiseras. Vi är också på spåren de interna kommunikationsstråken både inom gården men framför allt till gårdarna runt om. Vi kan också se hur denna gård ingår i ett större sammanhang som landbor till en huvudgård. Detta ändras senast under 1400-talet, då gården läggs öde och markerna läggs ut till bete. På frågan om man kan leva på en ödegård kan vi svara ja. Det var inte brist på försörjningsmöjligheter som gjorde att gården lades öde. Det var i stället en del av en större omstrukturingsprocess, kanske initierad av Vadstena kloster, som fått delar av området

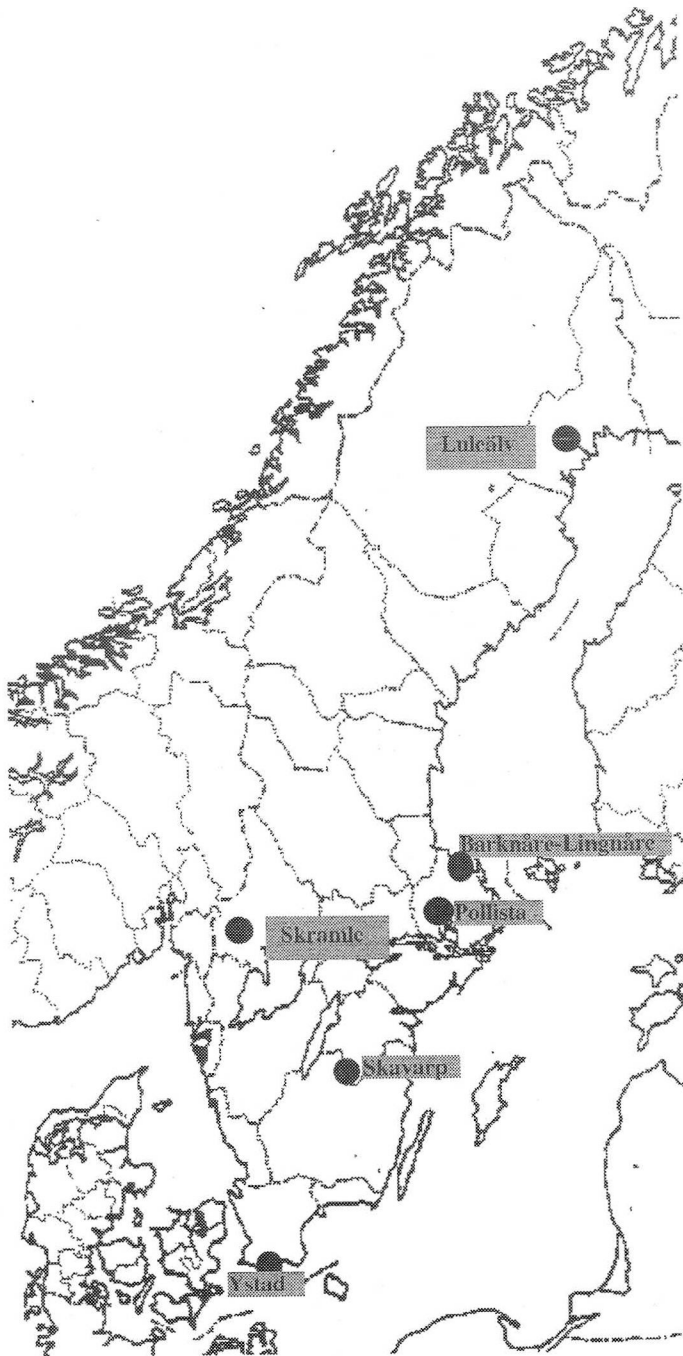


Fig 2. Projekt beskrivna i texten.

(Andersson 1994, 1994). Publikation är under förberedelse.

Skramle

I Värmland har den arkeologiska verksamheten accelererat under de senaste åren. I detta landskap som ligger utanför vad som normalt brukar sägas vara de centrala jordbruksområdena. Värmland kan sägas ha ett normalt mellansvenskt landskap i söder och ett norrländskt landskap i norr. I den förra finns också de förhistoriska fornlämningarna, i norr mycket få om ens något traditionellt fornminne. I de norra delarna har lantbebyggelsen under medeltid varit koncentrerad till i huvudsak Klarälvens dalgång, men det har också funnits verksamhet, järnutvinning, boskapsskötsel (sättrar) i de stora skogsområdena. I nyare historisk tid togs dessa delvis i anspråk av invandrare från Finland, något som fortfarande är mycket levande i landskapet.

När Eva Svensson och Sofia Andersson startade sin undersökning av Skramle i Gunnarskogs socken hade de inte särskilt mycket att gå på. Det fanns en lokal tradition om en ödegård med det namnet. Gunnarskogs socken hade inga förhistoriska fornlämningar, i varje fall inga gravar eller liknande manifesta företeelser. Området skulle enligt den allmänna meningen ha koloniserats under medeltiden.

De arkeologiska undersökningar är nu efter ungefär 10 år avslutade och med ett gott och för trakten nästan omvälvande resultat. Det finns i grova drag ett förhistorisk skede under järnålder från och framåt 500-600-tal och ett medeltida med tyngdpunkt i sent 1200-tal och tidigt 1300-tal men också med lämningar från 1400-tal. Från det äldsta skedet finns t o m en runsten med den äldre futarken, vars tydning vållat mycket besvär. Den användes senare sekundärt vid ingången till ett av medeltids-husen. Det är också intressant att konstatera att den nyetablering som sker under sent 1200-tal

och tidigt 1300-tal. Det finns likheter i kronologin mellan Skramle och Hemvidakulla! Fyndmaterialet är förhållandevis omfattande - i varje fall i jämförelse med Hemvidakulla. Det visar på kontakter utåt. Det finns på gården viss produktion av täljstenprodukter. Täljsten fanns i närheten om än ej av någon högre kvalitet. Undersökarnas slutsats är i varje fall att Skramle har varit en betydande gård i området och att det varit en storbonde som besuttit gården (Svensson 1998).

En helt annan problematik: Stig Welinders västmanländska exempel

Ett sista exempel som jag vill nämna, inte minst därför att det är något helt annorlunda än det jag hittills redovisat. Det gäller Stig Welinders undersökningar av byn Nyberget i Västmanland. Det är en undersökning som Welinder kallar etnoarkeologisk undersökning. Han tar där upp en diskussion av vad ett kulturlandskap är, hur det skapas och återskapas och hur det ser ut ur bybornas perspektiv. Han för vidare en diskussion av hur ett kulturlandskap upplevs på många olika sätt inom ett lokalsamhälle och speciellt en diskussion av det mångtydiga begreppet "gård". Han gör också ett försök att teckna en ekologisk arkeologi utifrån ett perspektiv, i vilket individer och ett litet lokalsamhälle upplever sitt landskap. Han formulerar till slut ett antal teser för en för hans uppfattning intressant kulturlandskaps-arkeologi. (Welinder 1992, 1992).

Welinder för alltså på ett påtagligt sätt in människan i landskapet. Vi arkeologer glömmar inte så sällan bort att landskapet har varit befolkat av människor som levat och verkat utifrån sina egna tankar och traditioner. Det är därför Welinders teser blir en utmaning för alla som försöker tolka och analysera landskapet. Den första textkolumnen är Welinders beskrivning av den nuvarande landskapsforskningen och den andra hans egna teser.

(1)	Landskapet beskrivs objektivt, utifrån, med abstrakta, analytiska och generaliserande termer.	Landskapet upplevs inifrån och beskrivs med utgångspunkt i dess invånares erfarenheter.
(2)	Syftet är att förklara landskapsförändringar.	Syftet är att förstå hur en speciell grupp människor har utformat sitt landskap.
(3)	Kulturlandskapet innehåller en grupp anonyma människor, som fungerar som en komponent i ett system.	Människorna uppträder som individer och hushåll, som kvinnor och män, som unga och gamla, i skiftande roller.
(4)	Det finns endast ett kulturlandskap eller flera kulturlandskap efter varandra utefter tidsaxeln.	Det finns samtidigt många olika kulturlandskap beroende på vem som upplever eller betraktar landskapet.
(5)	Kulturlandskapet är ett flerskiktat landskap uppbyggt av flera på varandra lagrade landskap.	Kulturlandskapet är uppbyggt i ständig dynamisk förändring i många små steg i både ett kort och ett långt tidsperspektiv.
(6)	Variationen i kulturlandskapet är systematisk variation över tid eller mellan grupper.	Variationen i kulturlandskap är individuell eller beroende av roll-innehav, till exempel könsroller.
(7)	Kulturlandskapets innehåll och förändring kan förklaras utifrån den ekologiska successionsmodellen.	Förståelsen av ett kulturlandskap fordrar en ekologisk modell för småskalig förändring i korttidsperspektiv.
(8)	Ekofakter är lämningar av kulturlandskapet och återspeglar des ekosystem och uttaget av resurser ur dem.	Den tafonomiska processen är invävd i ett kulturellt mönster.

Sammanfattning

Skall man göra en sammanfattning av den svenska medeltida landsbygdsarkeologin skulle den kunna se ut ungefär så här.

1. Den har fått en betydligt större geografisk spridning, om än ojämn under de senaste 10-15 åren. Även om tyngdpunkten ligger i de centrala jordbruksområdena sker undersökningar också i andra delar av landet.

2. Från att från början varit mycket inriktad på enbart själva byplatserna har arkeologerna alltmer börjat, så långt undersökningsförutsättningarna tillåter, att dra in produktionslandskapet. Ett mera holistiskt synsätt finns men arbetena genomförs i tvärvetenskapliga samarbeten med en rad discipliner. Jag vill här bara nämna kulturgeografernas betydelse.

4. Det är också så att problemställningarna har vidgats från bebyggelse, till landskapets organisation, till brukningssätt, till ekologiska, sociala och ekonomiska förhållanden och också - det svåraste av allt - till traditioner och mentaliteter. Detta låter mycket ambitiöst, men vi har ännu en lång väg att gå innan ambitionerna kan uppfyllas. En sådan basal fråga är de problem vi har att identifiera medeltida lämningar överhuvudtaget i utmarken.

5. Några resultat skall nämnas. Först frågan kring kontinuitet och diskontinuitet i byutvecklingen. Det som hänt är att diskussionen inte är fullt så enkel som den kunde te sig i ett Fyn-perspektiv. För det första är det inte möjligt att bortse från att det finns stora regionala skillnader. Även om det finns starka tendenser i varje fall i det som var Östdanmark, alltså även Skåne, till att det finns ett kontinuitetsbrott kring övergången vikingatid - äldre medeltid, går detta inte utan vidare att överföra till andra områden. För det andra kanske det inte är övergången till äldre medeltid som är den intressanta utan i själva verket den följande gången när man inte flyttar byn, kanske under 1200-talet. Men ändå: Arkeologin och andra studier har visat att perioden från ca 1000 fram till 1300 är en

mycket dynamisk tid. Det inom den tidsramen som stora förändringar sker inom betydande delar av landet. Vi har sett det i de exempel som redovisats ovan: Pollista, Ystadsområdet, Skramle och Hemvidakulla. Eva Svensson visar i sin avhandling att den nämnda perioden i Värmland visar stora och viktiga förändringar också i det som vi tanklöst betraktar som obygd. I Småland och Södra Östergötland sker flera stora omstruktureringar under relativt kort tid. I Mellansverige sker bl a stora strukturella förändringar genom skiften och i Skåne etableringen av de fasta byarna. Yttringarna kan skilja sig men bakom kan ligga gemensamma orsaker. På den här punkten har arkeologin medverkat till att ge en skarp och också mera komplex bild.

Ett annat sådant resultat av mera strikt arkeologiskt karaktär jag vill visa på är resultaten i Pollista rörande bebyggelsen som är utomordentligt viktiga för den framtida diskussionen om bybildningen i Mellansverige.

6. Jag hoppas också att Welinders teser kommer att dras in i diskussionerna. De är tankeväckande och uppfordrande om än inte så enkla att applicera på ett arkeologiskt material.

7. Det jag tagit upp här är naturligtvis bara vissa aspekter av landsbygden. För att förstå helheten måste naturligtvis också andra aspekter föras in, det kyrkliga landskapet och maktens landskap.

Sverige-Finland

Kan någonting av detta jag sagt vara användbart i er forskning i Finland i varje fall som komparationsmaterial? Det är naturligtvis något som ni själva bäst kan besvara. Eftersom de mellansvenska naturförutsättningarna är de samma i södra Finland och förhållandena i en viss utsträckning rimligen är desamma borde här definitivt finnas möjligheter till samarbete och komparation. I ett långt perspektiv är både

Sveriges landsbygd och Finlands att betrakta som utmarksbebyggelse. Det finns en stark blandekonomi. Här ser jag intressanta jämförelsemöjligheter. Utnyttjandet av utmarken tror jag definitivt är ett sådant område som bäst löses genom samarbete. Det håller ju nu på att utvecklas ett nätverk just för dessa frågor och där hoppas jag att våra finska kolleger kommer att ta aktiv del. Viktiga frågor är bl a hur den jordbrukande befolkningen utnyttjade nyttigheterna i form av jakt och fiske, ett område där det finska materialet är särskilt viktigt.

I ett möte som vi höll inom projektet Medeltidsstaden 1979 ett par år efter det att vi startat kommer jag ihåg att Carl Jacob Gardberg påminde oss om projektet inte skulle vara fullständigt om inte städerna inom den finska medeltida riksdelarna kom med. Det kan ju vara en påminnelse som kan ha giltighet också för dagens ämne.

(Artikeln är Hans Anderssons föredrag som hållits på Sällskapets 10-årsjubileum 22.3.2000)

Litteratur:

- Andersson, C. och Hållans, A.-M. 1997. No Trespassing. Physical and Mental Boundaries in Agrarian Settlements. I: Andersson, H., Carelli, P. och Ersgård, L. (red.), *Visions of the Past. Trends and Traditions in Swedish Medieval Archaeology*. Lund Studies in Medieval Archaeology 19 Riksantikvarieämbetet Arkeologiska undersökningar Skrifter 24. Stockholm
- Andersson, H. 1994. In i det historiska landskapet. I: Andersson, H. och Lagerroth, U.-B. (red.), *Roller och rötter*. Lund
- Andersson, H. 1994. Medeltida fornlämningar i kulturlandskapet. I: Jensen, R. (red.), Odlings- landskap och fångstmark. En vänbok till Klas-Göran Selinge. Stockholm
- Andersson, H. och Anglert, M. (red.) 1989. *By, huvudgård och kyrka. Studier i ystadsområdets medeltid*. Lund 5
- Baudou, E. (red.) 1996. *Att leva vid älven. Åtta forskare om människor och resurser i Lule älvdal*. Umeå
- Beresford, M. och Hurst, J. 1990. *Wharram Percy. Deserted Medieval Village*. London
- Berglund, B. 1969. Vegetation and human influence in South Scandinavia during prehistoric times. *Oikos Suppl., Copenhagen* 12:
- Berglund, B. E. 1988. The Cultural Landscape during 6000 Years in South Sweden - An Interdisciplinary Project. I: Birks, H. H., Birks, H. J. B., Kaland, P. E. och Moe, D. (red.), *The Cultural Landscape - Past, Present and Future*. Cambridge
- Berglund, B. E. (red.) 1991. *The cultural landscape during 6000 years in southern Sweden*. Copenhagen 41
- Blom, G. A. (red.) 1977. *Urbaniseringsprocessen i Norden. I. Middelaldersteder*. Oslo, Bergen, Tromsø
- Broberg, A. 1990. *Bönder och samhälle i statsbildningstid. En bebyggelsearkeologisk studie av agrarsamhället i Norra Roden 700-1350*. Upplands fornminnesförenings tidskrift 52. Uppsala
- Callmer, J. 1985/86. To Stay or to Move. Some Aspects of the Settlement Dynamics in Southern Scandinavia in the Seventh to Twelfth Centuries A.D. with special Reference to the Province of Scania, Southern Sweden. *Meddelanden från Lunds universitets historiska museum. New Series* 6:
- Dahl, S. 1942. *Torna och Bara. Studier i Skånes bebyggelse- och näringsgeografi före 1860*. Meddelanden från Lunds Universitets Geografiska Institution Lund
- Ersgård, L. och Hållans, A.-M. 1996. *Medeltida landsbygd. En arkeologisk utvärdering - Forskningsöversikt, problemområden, katalog*. Riksantikvarieämbetet. Arkeologiska undersökningar. Skrifter 15. Stockholm
- Gauffin, S. 1989. Fagmon - ett ödesböle i Jämtland. I: Hemmendorff, O. (red.), *Arkeologi i fjäll, skog och bygd. 2. Järnålder-medeltid. Fornvårdaren*. Östersund
- Gissel, S., Jutikkala, E., Österberg, E., Sandnes, J., et al. 1981. *Desertion and Land Colonization in the Nordic Countries c. 1300-1600. Comparative Report from The Scandinavian Research Project om*

- Deserted Farms and Villages*. The Scandinavian Research Project om Deserted Farms and Villages 11. Stockholm
- Grøngaard Jeppesen, T. 1981. *Middelalderbyens opståen. Kontinuitet og brud i den fynske agrarbebyggelse mellem yngre jernalder og tidlig middelalder*. Fynske studier 11. Odense
- Hannerberg, D. 1987. *Kumlabygden IV - Gård, by och territoriell organisation i den äldre Kumla-bygden*. Kumla
- Hållfrid, S. 1962. *Östergötland "Västanstång". Studien über die ältere Agrarlandwirtschaft und ihre Genese*. Stockholm
- Hållans, A.-M. och Svensson, K. 1999. *Pollista - bo och bruka under 1200 år*. UV MITT, RAPPORT 1998:110. Stockholm
- Härenstam, C. 1946. *Finnveden under medeltiden*. Lund
- Janssen, W. 1975. *Studien zur Wüstungsfrage im fränkischen Altsiedland zwischen Rhein, Mosel und Eifelnordrand*. Beihefte der Bonner Jahrbücher I:Text; II: Katalog. Bonn
- Larsson, L.-O. 1964. *Det medeltida Varend. Studier i det småländska gränslandets historia fram till 1500-talets mitt*. Jerker, R. Bibliotheca historica Lundensis Lund
- Lindquist, S.-O. 1975-76 (1975). Fossilt kulturlandskap som agrarhistorisk källa. *Västergötlands fornminnesförenings tidskrift* 6/10:
- Lönnroth, E. 1940. *Statsmakt och statsfinans i det medeltida Sverige. Studier över skatteväsen och länsförvaltning*. Göteborgs högskolas årsskrift XLVI. Göteborg
- Myrdal, J. 1985. *Medeltidens åkerbruk. Agrarteknik i Sverige ca 1000 till 1520*. Nordiska museets Handlingar 105. Stockholm
- Myrdal, J. 1998. *Jordbruket under feodalismen 1000 -1700*. Myrdahl, J. Det svenska jordbrukets historia 2. Stockholm
- Norborg, L.-A. 1958. *Storföretaget Vadstena kloster. Studier i senmedeltida godspolitik och ekonomiförvaltning*. Bibliotheca Historica lundensis 7. Lund
- Selinge, K. G. 1972. *Ödesbölen i Jämtland*. 1. En arkeologisk presentation. *Jämten*
- Stjernquist, B. (red.) 1981. *Gårdlösa. An Iron Age Community in its Natural and Social Setting*. I. Lund LXXXV
- Stjernquist, B. (red.) 1993. *Gårdlösa. An Iron Age Community in its Natural and Social Setting*. II. *The Archaeological Fieldwork, The Features, and The Finds*. Stockholm LXXX
- Stjernquist, B. (red.) 1993. *Gårdlösa. An Iron Age Community in its Natural and Social Setting*. III. *Chronological, Economic, and Social Analyses*. Stockholm LXXXI
- Strömberg, M. 1979. Grophus som indikation på yngre järnåldersbebyggelse i Skåne. I: Thrane, H. (red.), *Fra jernalder til middelalder*. Skrifter fra Historisk institut, Odense universitet. Odense
- Strömberg, M. 1987. *Bebyggelsehistoriska exempel från Skåne: Hagestadsundersökningen*. I: Petré, B. (red.), *Bebyggelsearkeologiska exempel. Rapport från en föreläsningsserie 1986*. Arkeologiska rapporter och meddelanden. Stockholm
- Sundström, H. 1983. *Ogräs i odlingshistoriens tjänst. Paleoekologiska forskningsmetoder och -resultat med exempel från Norra Bottenviksområdet*. Lundholm, K. Bothnica 2. Luleå
- Sundström, H. 1984. *Bönder bryter bygd. Studier i övre Norrlands äldre bebyggelsehistoria*. Lundholm, K. Bothnica. 4. Luleå
- Svensson, E. 1998. *Människor i utmark. Diss. Lund Studies in Medieval Archaeology* 21. Lund
- Vitterhetsakademien (red.) 1980. *Människan, kulturlandskapet och framtiden. Föredrag och diskussioner vid Vitterhetsakademiens konferens 12-14 februari 1979*. Stockholm 4
- Welinder, S. 1992. *Människor och artefaktmönster*. Occasional Papers in Archaeology 5. Uppsala
- Welinder, S. 1992. *Människor och landskap*. AUN 15.
- Åqvist, C. 1992. *Pollista and Sanda - two Thousand-year-old Settlements in the Mälaren Region*. I: Ersgård, L., Holmström, M. och Lamm, K. (red.), *Rescue and Research. Reflections of Society in Sweden 700-1700 A.D.* Riksantikvarieämbetet. Arkeologiska undersökningar. Skrifter. Stockholm

Esine- ja maalöydöt - arkistokaivausten paljastamaa keskiajan arkeologian varhaishistoriaa

J.-P. Taavitsainen

- Oletteko te sitten viime aikoina löytäneet jotain mielenkiintoista? minä kysyin kiinnostuneena.
- Riippuu vähän siitä, mitä te tarkoittatte "mielenkiintoisella", tohtori Karsten sanoi. - "Mikäli tarkoittatte täydelliseen ritarivarustukseen puettua luurankoa" - mieluummin tietysti hevosen selässä
- niin kuin useimmat tuntuvat tarkoittavan, minun on valitettavasti tuotettava teille pettymys. Emme liioin ole tavanneet jälkeäkään siitä kuuluisasta salakäytävästä, joka kansantarinan mukaan johtaa virran ali Tallisaaren puolelle. Sen sijaan olemme löytäneet runsaasti rahoja eri kausilta, myös jonkin verran koruja - viimeksi tänään tämän sormuksen.
- Tosin en ollut ajatellutkaan haarniskoitua luurankoa, mutta homeinen sormus, jonka tohtori Karsten oli kaivanut taskustaan, ei oikein vastannut käsitystäni muinaislöydöstä. Kristian Roseniuksen piti tietysti panna merkille pettynyt ilmeeni, hän hymyili epämiellyttävään ylhäältä-alas -tapaansa:
- Pelkään pahoin, ettei neiti Rautasalo ole oikein tyytyväinen työmme tuloksiin...
- "Pelkään pahoin..." Pitikö ihmisen välttämättä *puhuakin* käännöskieltä?
- **Itse asiassa nämä esinelöydöt ovat vain työmme sivutuotteita**, tohtori Karsten selitti sovittelevalla äänellä.
- Mihin te sitten oikein pyritte? minä kysyin.
- **Tarkoitukseni on paljastaa alkuperäinen keskiaikainen arkkitehtuuri ja suorittaa eri vuosiatoina syntyneiden rakennuskerrostumien ajoitus - siinä määrin kuin se nyt yleensä on mahdollista.**

Eeva Tenhunen, Mustat kalat. Salapoliisiromaani. Porvoo - Helsinki 1964.

- lihavoinnit J.-P.T

I. Johdatukseksi

Luentojen laatiminen saattaa johtaa moniin yllätyksiin, varsinkin jos työn yhteydessä ryhtyy kaivauksiin omissa kulttuurikerroksissaan. Hämärä muistikuva voi johtaa yllättävään löytöön.

Keskiajan arkeologian johdantoluentoja laatiessani käsiini eksyi vanha esitelmä, jonka olin pitänyt 21. 11. 1976 aiheesta esine- ja maalöydöt. Kerron tilaisuudesta lähemmin jatkossa. Antikvaarisen ammattikunnan keskuudessa tuolloin vallinneet käsitykset historiallisen ajan arkeologiasta olivat syynä siihen, että olin

suostunut esitelmöijäksi. Ulkopuolisellekin tarkkailijalle asenneilmapiiri oli selvä. Sitä ja asenteista johtuvia toimintaperiaatteita ilmentää erinomaisesti artikkelin mottona oleva kirjallinen siteeraus. Eeva Tenhunen kotimaisena alansa klassikkona pidetty salapoliisiromaani tuli välittömästi mieleeni. Tästä Olavinlinnaan sijoitetusta teoksesta otettiin pitkän tauon jälkeen viimeisin uusintapainos v. 1994 (6. painos). Liekö syynä museoviraston edellisen vuoden keskeiset nimitysratkaisut? "Mustia kaloja" on nimittäin hyvällä syyllä pidettävä ajankohtaisuutensa säilyttäneenä antikvaarisen alan ja rakennusarkeologian avainromaanina. Siihen kannattaa edelleen tutustua.

Minut oli v. 1974 palkattu opiskelijana inventoimaan historian maalöytövarastoa, joka oli tuolloin ritarihuoneen kellarissa museoviraston rakennushistorian osaston vuokralaisena. Pekka Sarvas oli vähän aikaisemmin nimitetty uuden museoviraston tutkimusosaston historian toimiston toimistopäällikön virkaan. Sarvas oli uuden ajattelutavan etujoukkoa. Hänellä oli monipuolinen antikvaarisen alan koulutus ja sen synnyttämä suvaitseva, vakiintuneita tieteenalarajoja kyseenalaistava näkemys (ks. tark. Taavitsainen 1999:7). Maalöytötilanteen selvittäminen liittyi hänen selkeään näkemykseensä historiallisen arkeologian merkityksestä ja sen kaikille ns. museotieteille tarjoamista mahdollisuuksista. "Antikvaarinen tutkimusala on monisärmäisyytensä vuoksi jakaantunut moneen erikoisalaan omine tutkimusperinteineen, metodeineen ja asiantuntijoineen. Museoviraston osasto- ja toimistojako on eräs käytännön osoitus tästä. Kaikilla tutkimuksemme osa-aloilla on kuitenkin yhteinen tavoite: menneisyyden ilmiöiden selvittäminen ja ymmärtäminen. Yhteisen päämäärän vuoksi on pystyttävä takaamaan, ettei toinen osa antikvaarista tutkimusta omiin osatavoitteisiinsa pyrkiessään hävitä toisen osan aineistoa. Esimerkiksi historiallisen ajan kiinteiden muinajäännösten kohdalla saavutettiin kokonaisuuden kannalta paras tulos, mikäli kaivaustutkimusten johdossa olisi rakennustutkijan ja esinetutkijan muodostama työryhmä, joka olisi työn kestäessä aina paikalla." (Sarvas 1977).

Ajan olemuksessa oli laajemminkin muutoksen oireilua (ks. esim. Taavitsainen 1999). Voimakas kirkkojen restaurointialto oli käynnistynyt 1960-luvulla. Tuolloin sai alkunsa pikku hiljaa tapahtunut muutos pelkästään taidehistoriallisen ajattelutavan leimaamasta arkkitehtuurihistoriallisesta työskentelytavasta kokonaisvaltaiseen tutkimusotteeseen ja aiempaa monipuolisempaan kirkkojen tarjoaman koko lähdeaineiston problematisoimiseen. Tähän kuului myös arkeologiseen esineaineiston tallentaminen (ks. esim. Alén 1998).

Työstä vastanneissa tutkijoissa havaitsi selviä eroja: oli sekä laajan ja tolenrantin, muinajäännöksien ja -löytöjen tutkimuspotentiaalia arvostavan ja syntetisoivan sekä kapean, tutkimuksellisesti itsekään ja ahdasmielisen näkemyksen edustajia. Jotkut seuloivat tuloksellisesti tutkittavien kirkkojensa lattianalustat (esim. Tyrvään kirkko), jotkut taas eivät. Murheellisin esimerkki lienee Naantalin kirkko, jonka löydöistä jäi käteen oikeastaan vain kahden käden miekka (ks. Alén 1998). Tämän kirkon potentiaali olisi ollut oloissamme poikkeuksellisen suuri: kooltaan ja merkitykseltään se on heti seuraava Turun tuomiokirkon jälkeen. On mahdollista, että jälkimmäinen tutkimuksellinen asenne heijastuu vieläkin aika ajoin antikvaarisen keskusviraston toiminnassa, ennen kaikkea sen korkeimman johdon muinaismuistolakia koskeissa käsityksissä ja tulkinnoissa.

Murrosvaiheen ilmapiiri oli innostava. Silloisen esimieheni ja opettajani asenne sekä hänen synnyttämänsä henki syytti oman kiinnostukseni historiallisen ajan esine-tutkimukseen. Kun kävin läpi lähdearvoltaan ja kunnoltaan sekalaisen, pääasiassa niukan aineiston, ilmeni sen kaikista puutteista huolimatta nopeasti paitsi aineiston kertymisen sattumanvaraisuus myös sen potentiaalinen arvo. Kokoelmat tarjosivat jo sellaisenaan tilaisuuden esitellä arkeologisten esinelöytöjen tarjoamia mahdollisuuksia eri tutkimusaloille ja erilaisten ongelmien ratkaisemiseksi. Syntyi sarja artikkeleita, joiden avulla nuori opiskelija yritti propagoida löytämänsä alan autuutta muillekin. Aineistosta paljastui kokonaan uusia esineryhmiä (patamyllyt), vähän tunnetut alat kuten keskiajan musiikki (munniharput) saivat täydennystä, lähteiden vaikenema tapakulttuuri saattoi kiertoteitse paljastua maalöytöjen avulla (Perniön veitsi), rakennushistorian kronologiset ongelmat joutuivat uuteen valoon (Kuusiston rahalöydöt), historian aputieteistä esimerkiksi sfragistiikka ja henkilöhistorian piiriin tuli lähes kokonaan aiemmin tuntematonta aineistoa (sinettimestit), keskiajan kaupan kuva alkoi

täydentyä (kangaspakan plombit), tuontikeramiikka ja sen vaikutus oli tarkasteltavana (Bartmann-kannut), Sisä-Suomen asutushistorian ongelmia ja erityisesti lappalaisasutuksen hiipumista oli mahdollista tarkastella symboliarkeologisesti keski- ja historiallisen ajan taitteen kattilalöytöjen avulla, Suomesta löytyneet Limoges-ematit eivät kertoneet ainoastaan kristillisestä kulttiesineistä, vaan niiden avulla saattoi myös aktualisoida kristinuskon leviämismekanismien (erityisesti primsignaation) ja varhaisen kirkollisen järjestäytymisen ongelmia.

Mutta itse tilaisuuteen, historiallisen ajan arkeologian seminaariin 21. 11. 1976. Helsinkiläisten arkeologian opiskelijoiden opiskelijajärjestö Fibula ry oli sen järjestäjä. Nykypäivän valossa ei liene yllättävää, että idean isä oli silloinen puheenjohtaja Markus Hiekkänen. Luonnollisesti Fibula perusti muutaman hengen toimikunnan vastaamaan järjestelyistä. Esitelmöitsijöille lähetetty kutsukirje toteaa: "Seminaarin tarkoituksena on antaa osanottajille yleiskuva siitä, mitä kaikkea historiallisen ajan arkeologian piiriin Suomessa kuuluu sekä tilaisuuden yhteiseen rakentavaan keskusteluun." Itse kokous pidettiin Helsingin yliopiston arkeologian laitoksella, joka tuolloin majaili museoviraston vuokralaisena Nervanderinkadulla.

Seminaarin ohjelma käy ilmi kuvasta 1. Ohjelmaan tehdyt merkinnät ovat autenttisia ja tarkoittavat ilmeisesti esitelmänpitäjän vaihtumista ja esitelmän peruuntumista.

Seminaaripäivä sattui sunnuntaiksi. En tiedä, merkitsikö jotain, että prof. Meinander ilmestyi laitokselle ja kolisutteli työhuoneensa ovea, mutta ei tullut itse tilaisuuteen. Eihän hänellä tosin ollut syytäkään, koska aihe ja asia ei kuulunut hänen oppituoliinsa (Taavitsainen 1999:6). Osallistujien määrää en muista selkeästi, mutta muistikuvani on, että laitoksen luentosali olisi ollut täynnä.

Mutta miksi muistella vanhoja ja julkaista ikivanha puheenvuoro?

Huvittuneena ja hieman ironisesti hymyillen luin juttuni - kyllähän siitä itsensä tunnisti. Näytin käsikirjoituksen myös seuramme nykyiselle ja muinaisen tilaisuuden puheenjohtajalle Markus Hiekkaselle. Häntä kuulemma nauratti useassa kohdassa. Toivottavasti tilanne ei kuitenkaan ollut naurettava v. 1976. Tilaisuuden puheenjohtajaa ainakin ilmiselvästi jännitti.

Toivottavasti puheenvuorollani on jäljellä paitsi historiallinen arvonsa - se on todiste tutkimuksellisesta murrosajasta ja opiskelijoiden valppaudesta - myös vielä jossain määrin ajankohtaisuutensakin. Esitelmäni on lähes autenttinen. Siihen on tehty vain muutamia vähäisiä muutoksia. Sanajärjestyksiä on korjattu, toistoja eliminoitu, julkaisutilastoa on tarkennettu marginaalien tehtyjen korjausten mukaan, mutta alkuperäinen kömpelyys on vielä jäljellä. Nimeäkin jäin miettimään. Otsikossa ei mainita vain maa- vaan myös esinelöydöt. Olen kai ajatellut, että lavennettu sananvalinta toisi mukaan myös sellaiset löydöt, joita ei ole tehty maasta vaan maanpäältä kuten esimerkiksi alttarikaappien raoista tai kirkkojen ullakoilta.

Toiveeni on, että lähes neljännesvuosisadan takainen puheenvuoro virittäisi kiinnostusta esinetutkimukseen. Onhan aineistomme vihdoin kasvanut huomattavasti ja samalla se on myös laadullisesti parantunut erityisesti kontekstin osalta. Maailmallakin tilanne on toinen. Koska tunnetut arkeologian teoreetikot ovat palanneet esineisiin, aiheen täytyy olla trendikäs. Esimerkiksi Michael Shanks (1998) pohtii esineen elämänkaarta ja Michael Brian Schiffer (1999) puolestaan rakentaa yleistä inhimillisen kommunikaation teoriaa artefaktien varaan. Hänen lähtökohtansa on se, että inhimillisen elämän tärkein piirre ei suinkaan ole symbolinen kieli vaan ihmisten ja heitä ympäröivän valtavan esinemäärän väliset loppumattomat ja mitä erilaisimmat "transaktiot". Poikkietäinen Journal of Material Culture, foorumi tutkimukselle, joka selvittää artefaktien roolia sosiaalisten identi-

teettien rakentamisessa, ylläpitämisessä ja muuntumisessa, alkoi ilmestyä v. 1996. Alan kokouksia on myös alettu järjestää. Teemanumeroita on julkaistu, joissa esimerkiksi esineiden kulttuurinen biografia on otettu tarkastelun kohteena (Marshall & Gosden 1999) jne. Arkeologisen kiinnostuksen uudelleen-viriämisen syynä lienee post-prosessuaalisen arkeologian keskeinen teesi aineellisen kulttuurin aktiivisesta roolista sosiaalisten strategioiden toteuttamisessa. Laajemmin taustalla on kuitenkin kaiketi konsumerismin nousu, joka vaatii ilmiön esi- ja varhaishistorian selvittämistä.

Kotimaassakin on oireilua, joka viittaa esinetutkimuksen uuteen tulemiseen. Helsingin Vanhankaupungin tutkimusjulkaisulla on esineellinen painopiste (*Narinkka* 1994). Georg Haggrén on jatkanut sekä historioitsijan että arkeologin ammattitaidolla historiallisten ja arkeologisten lähteiden asettamista hedelmälliseen diskursiiviseen suhteeseen (esim. Haggrén 1999). Kansatiedekin on taas tarttumassa perinteiseen aiheeseensa (esim. Korhonen 1999). On mukava huomata, että vanha harrastus on jälleen ajankohtainen. Mutta näyttäähän pysähtynyt kellokin oikeaa aikaa kerran päivässä - ja peräti kaksi kertaa vuorokaudessa.

II. Esitelmä: Esine- ja maalöydöt

Joudun tässä puheenvuorossani puhumaan asioista, joita on käsitelty jo aiemmissa alustuksissa, mutta on ehkä kuitenkin paikallaan palata niihin ja katsoa, miten ne vaikuttavat esine- ja maalöytöihin sekä niiden tutkimiseen. Aion tässä puheenvuorossa käsitellä erityisesti esinetutkimuksen tämänhetkistä tilaa ja vaikeuksia sekä sen tarjoamia mahdollisuuksia. Itse tutkimuksen metodiikkaan en tule puuttumaan. Tutkimuksen menetelmähän ovat

suurinpiirtein samat kuin esineellisessä kansatieteessä, jossa täytyy muistaa käyttää myös historiallisia lähteitä ja taideteoksia ajoituskellisenä apuna.

Historian ajan esine- ja maalöytöjen pääosa on laadullisesti samanlaista kuin esihistoriallisenkin ajan esineistö: arjen askareissa käytettyjä työ- ja talouskaluja. Toinen yhtäläisyys on tietysti se, että ne on saatu esille samoin kuin arkeologinen aineisto: kaivauksista ja irtolöytöinä. Kaivauksia on suoritettu vuosisadan vaihteessa ja 1930-luvulla varhaiskeskiaikaisilla linnavuorillamme. Melko runsaasti on esineistöä saatu talteen linnojen ja kirkkojen tutkimus- ja restaurointitöissä. Kaupungeissa on erilaisten rakennustöiden yhteydessä pelastettu maalöytöjä museoiden kokoelmiin. Onpa jopa kaivettu muutamaa keskiaikaista kalmistoakin. Tietysti esihistoriallisten kaivausten sivutuotteina paljastuu silloin tällöin historiallisen ajan kaluja. Lähes kaikille historiallisen ajan "kaivauksille" on tyypillistä se, että niitä ei ole tehty esinelöytöjen toivossa, vaan yleensä kaivausten tarkoituksena on ollut jonkun rakennelman esille saaminen. Esineet ovat vain putkahtaneet esille töiden sivutuloksena. Koska ne ovat aina olleet toisarvoisessa asemassa, ei niistä ole vaivauttu tekemään tarkkoja havaintoja. Asiallisia kaivauskertomuksia ei siis ole. Joskus on esineet unohdettu jopa kokonaan, varsinkin mikäli ne ovat pieniä, ja niiden esille saaminen on vaatinut vaivannäköä, esimerkiksi maan seulumista. Tällainen välinpitämätön suhtautuminen esinelöytöihin on tietysti valitettavaa, sillä vain sellaista löytöä, jonka stratigrafinen sijainti tunnetaan, voidaan pitää primaarisena historiallisena lähteenä. Koska historiallisia kaivauksia on kaiken kaikkiaan tehty melko vähän, kaivauslöytöjen lisäksi huomattavan ryhmän muodostavat myös lähdearvoltaan heikot irtolöydöt.

Näitä irtolöytöjä on tietysti jokaisessa suomalaisessa museossa. Suurin osa kaivauslöydöistä, lukuunottamatta Turun kaupunki-

HISTORIALLISEN AJAN ARKEOLOGIA

seminaari 21.11.1976

10.00-10.30	Hallinto - lait, asetukset asessori Halttunen
10.30-11.30	Linnatutkimukset tutkija Päivi Luppi tutkija Mirja Kanerva tutkija Kaarina Rissanen
11.30-12.00	Kirkkotutkimukset M. T. Vuoris tutkija Liisa Erikäinen
12.00-12.30	Kaupunkitutkimukset museonjoht. Knut Drake
12.30-13.00	Meriarkeologia toim.pääll. Chr.H.Ericsson
13.00-13.30	Tauko
13.30-14.00	Historiallisen ajan kiinteät muinaisjäännökset, jotka eivät ole rakennuksia tutkija Lasse Laaksonen
14.00-14.30	Saamelaisarkeologia fil.lis. Christian Carpelan
14.30-15.00	Teollisuusarkeologia tutkija Sirkka Kopisto
15.00-15.30	Esine- ja maalöydöt opiskelija J-P Taavitsainen
15.30-16.00	Loppupuheenvuoro fil.lis. Pekka Sarvas
16.00 -	Keskustelu

Kuva 1. Historiallisen ajan arkeologian seminaarin ohjelma 21.11.1976.

kaivausten esineistöä, on kansallismuseon kokoelmissa, ja pääosa sen maalöytövarastossa Ritarihuoneen kellarissa samoin kuin sen muissa varastoissa. Parhaat löydöt ovat kuitenkin Turun kaupungin historiallisessa museossa. Valitettavasti ne ovat paljolti vielä selvittämättä ja sekaisin, joten ainakin ulkopuolisen on melko hankala käyttää niitä.

Historiallisen ajan ihaillut linnat ja kirkot ovat saaneet runsaasti huomiota osakseen myös julkaisuina. Toisin on historian ajan esinelöytöjen kanssa. Tiedossani on yhtenä 44 julkaisua, joissa käsitellään historiallisia esinelöytöjä. Tähän määrään en ole laskenut mukaan meriarkeologiaa, saamelaisarkeologiaa enkä numismatiikkaa koskevia tutkimuksia. Lisäksi joukosta puuttuvat Ahvenanmaan löytöjä käsittelevät kirjoitukset, joita Matts Dreijer on julkaissut melko paljon Åländsk Odlingissa varsinkin kirkkokaivausten osalta. Oma luetteloni ei varmastikaan ole täydellinen, mutta jos sen avulla tarkastellaan julkaisu-toimintaa, se jakaantuu ajallisesti seuraavasti: vuoteen 1917 mennessä yhdeksän tutkijaa julkaisi 11 tutkimusta. Maailmansotien välisenä aikana kirjoitti kuusi oppinutta yhdeksän artikkelia, ja II maailmansodan jälkeen yhteensä 15 tutkijaa käsittelee 24 kirjoituksessa historiallisia löytöjä. Entä näiden töiden laatu?

Huomattavassa osassa artikkeleita esineet sysätään syrjään pääkysymyksen kannalta toisarvoisina tai sitten ne tyydytään mainitsemaan luettelonomaisesti. Tällaiset esineluettelot ovat tietysti tärkeitä vertailuaineistona, jos ne vain on selkeästi kuvitettu, mitä ne eivät vielä ole olleet. Osa artikkeleista on taas yhden löydön käsittäviä tiedonantoja. Joukossa on vain muutama tarkka esinetutkimus, jossa on myös yritetty sijoittaa esineet historiallisiin tapahtumiin. Arkeologit, taidehistorioitsijat, kansatieteilijät ja yksi pappi ovat kirjoittaneet näitä esineluetteloja, tiedonantoja ja varsinaisia esinetutkimuksia sivutoinään. Kenenkään ei voi sanoa erikoistuneen tutkimaan historiallisen ajan maalöytöjä. Suomesta valitettavasti puuttuu

lundilaisen Ragnar Blomqvistin kaltainen hahmo, jonka suuri, sisällöltään monipuolinen artikkelituotanto on pohjana yleiselle esinetutkimukselle Ruotsissa ja koko Pohjolassa, ja suurena apuna laajemmillekin vertaileville tutkimuksille.

Mikä on sitten syynä edellä esitettyyn melko synkkään tilanteeseen? Ne tutkijat, joiden työt sivuavat maa- ja esinelöytöjä, ovat väärin asenteiden vaivaamia. "Sehän on historiaa", kuulee vähättelevästi arkeologien suusta. Taidehistorioitsijat taas, jotka useimmiten työskentelevät esinelöytöjä tuottavilla kaivauksilla, tuijottavat yksisilmäisesti vain muotoja ja rakenteita. Suurimpana syynä on ehkä kuitenkin pitkäaikainen tutkimusperinne eli se, että historian kirjalliset lähteet, historialliset esineet ja historialliset kiinteät muinaisjännökset koetaan erilliseksi, eikä tajuta sitä, että ne kaikki kuuluvat orgaanisesti yhteen ja ovat kaikki yhdessä todisteena jostakin historiallisesta tapahtumasta. Kirjalliset lähteet kuuluvat historian tutkijoille. Kansatiede, esineellinen kulttuurihistoria ja taidehistoria tutkivat esineitä ja historiallisen ajan kiinteitä muinaisjännöksiä. Esihistorialliset esineet on varattu arkeologeille. Koska kenenkään päähän taas ei ole juolahtanut tutkia historiallisen ajan maalöytöjä, jotka ovat jääneet kaikkien edellä mainittujen tutkimusalojen väliin.

Ketään ei kaikei nykyisin vakuuta se, että esinetutkimuksella olisi arvoa sinänsä pelkkänä tiedon lisääjänä. Sekään ei ehkä riitä perusteluksi historiallisen ajan esineiden tutkimisen harrastamiseksi, että tiedämme historiallisen ajan alun ihmisten esineellisestä kulttuurista vähemmän kuin esihistoriallisten esi-isiemme esineistöstä. Koska jonkun tutkimushaaran arvo määräytyy lähinnä sen perusteella, mitä apua siitä on muille aloille, aion nyt käsitellä opportunistisesti historian ajan esinetutkimusta tältä kannalta perustellakseni esinetutkimuksen harjoittamisen tärkeyttä.

Taidehistorioitsijat saattaisivat saada kronologista apua rakennusten ajoittamiseen.

Tieteellisen arkeologian perustajiin luettava kenraali Augustus Lane-Fox Pitt-Rivers oli ennakkoluuloton pioneeri myös historiallisen ajan arkeologiassa ja käytti esinelöytöjä nimenomaan edellä mainittuun tarkoitukseen. Suomesta voimme ottaa esimerkiksi Kuusiston linnan. Se esiintyy historiallisissa lähteissä ensimmäisen kerran v. 1295 ja on käytössä läpi 1300- ja 1400-luvun, kunnes se puretaan 1528. Nykyinen käsitys linnan rakennushistoriasta lienee suurin piirtein seuraavanlainen: aina vuoteen 1317 linna on ollut pienehkö puinen rakennusryhmä. Sen jälkeen sitä on ruvettu rakentamaan kivistä. Suuria laajennuksia on tehty 1430-luvulla piispa Mauno Olavinpoika Tawastin kaudella ja 1480- ja 1490-luvuilla suuren tulipalon jälkeen. Merkittistä on kuitenkin se, että vanhimmat Kuusiston 140 rahasta ovat vasta 1400-luvun puolelta. Samoin kaikki ajoitettavat esineet ovat joko 1400-luvun tai 1500-luvun tyyppisiä. Kun lähemmin tarkastelee historiallisia lähteitä, huomaa, että vuodesta 1440 alkaen Kuusistosta käytetään kivistä linnarakennusta tarkoittavaa *castrum*-sanaa aiemman *curia*-nimityksen sijasta. Tällöin tulee etsimättä mieleen, että kivistä linnaa olisi ruvettu rakentamaan vasta 1400-luvun ensimmäisellä neljänneksellä nykyiselle paikalleen, kun se aiemmin olisi sijainnut mahdollisesti puisena rakennusryhmänä jossakin lähistöllä. Tämä sopisi myös koko valtakunnan olosuhteisiin: Ruotsissa nimittäin oli piispoilla ahkera linnarakennuskausi 1300-luvun loppupuolella ja 1400-luvun alussa. (Metodisen kokeeni tulos on sittemmin osoittautunut vääräksi samoin kuin kritikoimani käsityskin (ks. esim. Uotila 1998).)

Kansatieteilijät tarvitsisivat maalöytöjä käsitteleviä tutkimuksia ja hyvin kuvitettuja löytöluetteloja, jotka voisivat antaa ajallista syvyyttä sellaisille esineille, joita etnologi usein näkee elävässä miljöössään.

Tietysti historia voi hyötyä esinetutkimuksesta. Näin on erityisesti keskiajan tutkimuksen laita. Suomessa tunnetaan keskiaikaisia alkuperäisasiakirjoja 66, myöhempiä

jäljennöksiä, lukuunottamatta tuomiokirjoihin sisältyviä jäljennöksiä, otteita ja mainintoja, on 223. Ruotsissa, missä keskiajan arkeologialla on jo vakiintunut asema, keskiajan kokoelmat sisältävät yli 20 000 asiakirjaa. Koska kerran kirjallisia lähteitä on meillä Suomessa näin vähän, täytyy niiden avulla keskiajasta rakennettavan kuvan olla pakostakin fragmentaarinen. Esihistoriallisen ja historiallisen ajan taitteen ongelmien lisäksi esinetutkimus voi siis olla avuksi monille keskiajan historian eri haaroille. Näillä samoilla alueilla se voi varmasti lisätä myös tietämystä uuden ajan tapahtumista ja elämästä.

Lähinnä sosiaalishistoriaan on luettava maaseudun ja kaupunkien väestön elinolosuhteiden ja arkielämän selvittely. Taloushistorian alueella voisivat keramiikkatutkimus, jota todellakaan kukaan ei ole täällä harrastanut, rahalöydöt, plombit ja kiviesineiden petrografiset analyysit paljastaa kokonaan aiemmin tuntemattomia kauppakeskuksia ja –suhteita. Näitä kaikkia keinoja on runsaasti käytetty hyväksi Keski-Euroopassa ja Pohjoismaissa Suomea lukuunottamatta. Asutushistoriallinen tutkimus on myös niitä historian aloja, joiden pulmakysymyksissä esinetutkimus voisi olla hyödyksi. Tämän alan suuria ongelmia on mm. Itä-Uudenmaan ruotsalaisasutuksen synty. Vastaus on todennäköisesti löydettävissä alueen kivikirkkojen lattioiden alta. Kulttuurihistoriallisia kysymyksiä, erityisesti kulttuuri-vaikutteiden kulkeutumista, voidaan tutkia kauppasuhteiden lisäksi myös esimerkiksi pyhiinvaeltajamerkkien avulla. Samaten monia paikallishistorian kysymyksiä voidaan ehkä auttaa esinetutkimuksella, ja saattaa siitä olla apua poliittisen historiainkin kysymysten selvittelyssä.

Saksalainen germanisti Julius Schwietering totesi eräässä esinetutkimusta käsitelleessä keskustelussa, että jopa kirjallisuudentutkimus tarvitsisi esinetutkimusta aputieteenä, jotta alan tutkijat voisivat tulkita oikein keskiaikaisia eepoksia ja niiden aatemaailmaa. Suomessa, missä on säilynyt niin vähän lähteitä varhaisilta

historiallisilta ajoilta, voidaan esinetutkimuksella ehkä saada selville kokonaan uutta tietoa, mutta muuten esinelöydöt ovat ennen kaikkea historiallisen tiedon täydentäjän ja tarkentajan roolissa. Seurauksena on entistä monipuolisempi ja syvempi kuva menneistä ajoista.

Edellä mainittu esinetutkimuksen tosi-asiallisen nykyisen tilan toteaminen on ollut melko surkeata kuultavaa. Tilanne ei kuitenkaan ole vielä täysin toivoton. On siis olemassa syitä, jotka puoltavat esinetutkimuksen harjoittamista. Jotta se voisi käynnistyä kunnolla, tarvitaan yleistä arkeologien, taidehistorioitsijoiden ja historioitsijoiden asennemuutosta, ja siitähän jo tämä seminaari on kai todisteena. Asiaa veisi myös eteenpäin se, että yliopistossa hyväksyttäisiin oppinäytteinä historiallisia esineitä käsitteleviä töitä, varsinkin kun täällä Helsingissä oppiaineen nimi on äskettäin suurpiirteisesti muutettu pelkästään arkeologiaksi. Turussa olisi kuitenkin runsaimman materiaalin ansiosta parhaat mahdollisuudet kehittää tämän alan tutkimusta ja keskittyä nimenomaan siihen, sen sijaan että keskitytään tuhoamaan sitä ainoaa asiaa, mikä vielä on tai koskaan on ollut kunnossa esihistoriallisen arkeologian tutkijoilla, nimittäin kokoelmien keskittämistä.

A. M. Tallgrenin vuonna 1916 ilmestyneen Suomen arkeologisen bibliografian ensimmäisen osan alaotsikkona on "ulkomailla julkaistu Suomea koskeva ja Suomessa ilmestynyt esihistoriaan ja keskiaikaan liittyvä kirjallisuus". Teoksen alkulauseessa Tallgren toteaa, että keskiaika on "noiden raja-aikojen käsittelyä, jolloin uupuva aineisto tarjoutuu milloin asiakirjoista, milloin maatuneista muistomerkeistä tai taideteoksista". Jotenkin olisi kyettävä palaamaan vuosisadan alun asenteisiin.

Kirjallisuus

- Alén, Vesa 1998. Miekasta nuppineulaan. Kaivausmetodimuutosten yhteys esinelöytöihin kirkko-kaivauksissa 1960-1980-luvuilla. Pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto, Kulttuurien tutkimuksen laitos/arkeologia.
- Haggrén, Georg 1999. Vaikenevat lähteet ja puhuvat sirpaleet. Kaksi näkökulmaa keskiajan ja Vaasa-ajan kaupunkien materiaaliseen kulttuuriin. Ihmiset ovat kaupunki (Ilkka Mäntylän juhla-kirja). *Turun historiallinen arkisto* 53, s. 41-51.
- Korhonen, Teppo 1999. Tekniikkaa, taidetta ja taikauskkoa. Kirjoituksia aineellisesta kansankulttuurista. *Tietolipas* 162.
- Marshall, Y. & Gosden, C. (Eds) 1999. The Cultural Biography of Objects. *World Archaeology* Vol. 31, No 2.
- Narinkka* 1994. Helsinki 1550 - 1640. Helsingin kaupungin museo.
- Sarvas, Pekka 1977. Eräs rahaharvinaisuus. *Museoviraston sisäinen tiedotuslehti* 1/1977.
- Schiffer, Michael Brian (with the assistance of Andrea R. Miller) 1999. *The Material Life of Human Beings. Artifacts, behavior, and communication*. Routledge: London and New York.
- Shanks, Michael 1998. The life of an artifact in an interpretative archaeology. *Fennoscandia archaeologica* XV, s. 15-30.
- Taavitsainen, J.-P. 1999. Historiallisen ajan arkeologia tieteenalana ja antikvaarisena toimintana. Museovirasto, rakennushistorian osasto. Historiallisen ajan arkeologian menetelmät. Seminaari 1998 (toim. Marianna Niukkanen). *Museoviraston rakennushistorian osaston julkaisuja* 20:6-14.
- Uotila, Kari 1998. Medieval outer Baileys in Finland with special Reference to Turku Castle. *Archaeologia Medii Aevi Finlandiae* III.

Kaupunkiarkeologiaa tutkimuksia Tammisaaressa

Gunnel Ehrstedt, Mari Karjalainen, Terttu Lempiäinen,
Kirsi Majantie, Terhi Mikkola

Seuraavat artikkelit on koottu yhteisen otsikon alle, koska ne kaikki liittyvät Tammisaaressa vuosina 1998-99 tehtyihin kaupunkiarkeologisiin tutkimuksiin. Artikkeleista ensimmäinen pohjautuu Gunnel Ehrstedtin kulttuurihistorian proseminaarityöhön, jossa hän tarkasteli kaivauksilta löydettyjen lasilöytöjen suhdetta kirjallisista lähteistä saatuun tietoon Tammisaaren kaupungin kehityksestä ja Ison Kirkkokadun porvariasukkaista. Terhi Mikkolan artikkeli kertoo Tammisaaren energialaitoksen tekemien kaukolämpöputkikaivantotöiden arkeologisesta valvonnasta ja tutkitun alueen katujen historiasta. Kirsi Majantien artikkeli keskittyy kaukolämpöputkitöistä seuranneiden kaivausten ja niistä paljastuneiden rakenteiden ja löytöjen esittelyyn ja Terttu Lempiäisen artikkeli kertoo kaivauksilta otettujen maanäytteiden kasvimakrofossiilitutkimuksista ja niiden kautta saaduista tiedoista ja kaupungin kasvillisuudesta ja hyötykasveista. Artikkeleista viimeinen pohjautuu Mari Karjalaisen tekemään lopputyöhön kaivauksilta löydettyjen lasiesineiden konservoinnista.

Kaupungin synty ja vaikea alkutaival

Gunnel Ehrstedt

Tammisaari sai kaupunkioikeutensa Kustaa Vaasalta vuonna 1546, mutta asutus Tammisaaren niemellä on huomattavasti vanhempaa perua, todennäköisesti 1200-luvun loppupuolelta. Historian lehdille Tammisaari ilmaan-

tuu vuonna 1451, jolloin veroluetteloissa mainitaan Ekenäs bol. (Villstrand 1993, 140) Tammisaaren kaupungin tehtäväksi tuli strategisen sijaintinsa vuoksi kilpailla varsinkin hansakaupunki Räävelin eli nykyisen Tallinnan kanssa Suomenlahden kaupasta. Tammisaari ei kuitenkaan pystynyt kilpailemaan suhteellisen vauraan Räävelin kanssa ja Kustaa Vaasa päätti vuonna 1550 siirtää Tammisaaren porvarit vastaperustettuun Helsinkiin, josta nämä kuusi vuotta myöhemmin saivat Juhana-herttuan luvalla palata takaisin kotikaupunkiinsa. (Cederlöf, H 1995, 17, Takolander 1930, 29-34) Kustaa Vaasa valitsi Tammisaaren vuonna 1555 perustamansa kartanoläänin keskukseksi. Kun uusi lääninherra Juhana-herttua vieraili Tammisaaressa vuonna 1558, hän päätti tulevan hallintokeskuksen eli Herraskartanon paikasta. Herraskartanon alaisuuteen kuului myös Tammisaaren latokartano, joskus myös Kuninkaankartanoksi kutsuttu. Herraskartano menetti merkityksensä 1600-luvun lopulla. Se joutui vähitellen rappiolle ja isovihan aikana venäläiset kaiketi polttivat kartanon viimeisetkin rippeet. (Cederlöf, H. 1995, 18-21, Takolander 1930, 35-37, 46, Tallqvist 1982, 4-5)

Vuonna 1571 Juhana-herttua, tässä vaiheessa jo kuningas Juhana III, antoi hyvin suuren alueen läntiseltä Uudeltamaalta läänityksenä Lejonhuvud-suvulle. Tammisaari tuli olemaan perustetun kreivikunnan keskus 1600-luvun lopulle, jolloin läänitys reduktion yhteydessä taas liitettiin kruunun alaisuuteen. (Cederlöf, H. 1995, 18-21, Takolander 1930, 35-37, 46) Kreivikuntavuodet olivat vaikeaa aikaa kaupungille. Verotus oli ankaraa ja monet kreiveistä olivat ylimielisiä ja tietoisia vallastaan.

Kreivikunnan merkittävin hallitsija oli kreivi Gustav Adolf, joka otti perintötilat haltuunsa vuonna 1640. Hänen ansiostaan Tammissaareen alettiin rakentaa uutta bakokkityylistä kivi-kirkkoa, vaatimattoman 1580-luvulla pystytetyn puisen kirkon tilalle. (Cederlöf, H. 1995, 13, 21-22, Tallqvist 1982, 4, Takolander 1930, 130, 263, 318)

Tammissaari joutui vuoden 1636 jälkeen tyytymään vaatimattomaan maakaupungin rooliin. Kaupallisessa mielessä Tammissaari uhrattiin Helsingille. Tiukat purjehdussäännöt, ikuiset riidat luvattomasta maakaupasta - missä maksukykyiset rautaruukit näyttelivät pääosaa - ja kiistat markkinaoikeuksista johtivat siihen, että kaupunki ajautui 1680-luvun lopulla ankaraan kriisiin ja menetti jopa kaupunkioikeutensa vuonna 1692. Tämä sai tammissaarelaiset toimimaan kaupunkinsa pelastamiseksi; he pommittivat viranomaisia vetoomuksilla ja anomuksilla ja Tammissaari saikin pitää kaupunkioikeutensa; tosin kaupungin hallintoa supistettiin ja mm. pormestarin virka lakkautettiin. (Cederlöf, H 1995, 18, 21-22. Takolander 1930, 178-183) Jos olivat vuodet ennen vuosisadan vaihdetta olleet Tammissaarelle pahaenteisiä, ei uusi vuosisata tuonut helpotusta. Suuren Pohjan sodan sytyttyä vuonna 1700 alkoi pakolaisvirta vyöryä idästä kohti länttä ja syyskuussa 1710 saapui pakolaisten mukana myös Tammissaareen kaikkien pelkäämä rutto. Ruton synnyttämän kauhun keskellä sota kummitteli yhä lähempänä ja kesällä 1713 venäläiset miehittivät Tammissaaren. Asukkaat pakenivat ja ne jotka pystyivät, purjehtivat omilla veneillään Tukholmaan. Isovihan aika oli alkanut. (Cederlöf H. 1995, 22, Takolander 1930, 349-357)

Tammissaaren porvariasutus

Kaupungin tärkein elinkeino oli kauppa ja siihen läheisesti liittyvä merenkulku. Porvari oli samalla laivanvarustaja, laivuri sekä kauppias.

1600-luvun alussa liiketoimet ja kaupungin hyvinvointi näyttivät merkkejä orastavasta kukoistuksesta. Tällöin tammissaarelaiset alukset matkasivat jopa Lyypekkiin saakka. Alusten lukumääristä on varmoja tietoja vasta 1690-luvulta. Tällöin kaupungissa oli kuusi alusta, jotka kaikki olivat varsin pieniä ja sopivat hyvin Tukholman ja Tallinnan liikenteeseen.

Kauppiaiden lisäksi porvaristoon luettiin kuuluvaksi myös käsityöläiset. 1600-luvun alussa kaupungista löytyi jo useita käsityöläisiä kuten kultaseppiä, räätäleitä, seppiä ja puuseppiä; vähän myöhemmin ilmestyivät kaupunkikuvaan mm. lasimestarit, muurarimestarit, suutarit, liinakankurit ja hatuntekijät. Luetteloa voi vielä jatkaa pistoolin-, tynnyrin- ja satulanteekijöillä, sorvareilla sekä yhdellä maalarilla; sen sijaan kelloseppää ei kaupungista käsiteltävällä ajanjaksolla löytynyt, joten kirkontornin kellon huollosta vastasi seppä.

Minkäänlaista johtoryhmää eivät käsityöläiset porvariston keskuudessa muodostaneet. Kilitoja ei kaupungissa myöskään pystynyt muodostumaan eri ammattiryhmien edustajien vähälukuisuudesta johtuen. Kaupungin köyhyessä myös käsityöläisammattit taantuivat. Väkiluvun vähetessä ei kaupungista yksinkertaisesti löytynyt tarpeeksi työtä. Kaupungin käsityöläisammattien kehitykseen vaikutti haitallisesti myös se seikka, että Herraskartanolla oli kokonainen kaarti käsityöläisiä, joilla ei ollut porvarioikeuksia, vaan jotka työskentelivät "kreivin suojeluksen alaisina". Kalastusta harjoitettiin sekä omaksi tarpeeksi että myyntiin. Kaikesta päätellen kalastus porvarillisena elinkeinona taantui 1600-luvun lopulla - ainakin maininnat kalasta rahtitavarana harvenevat.

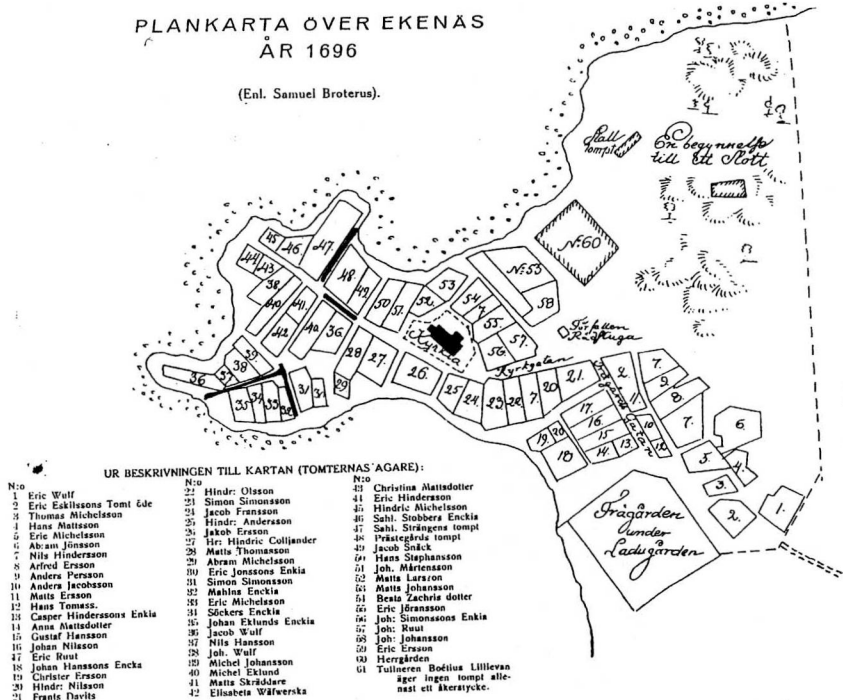
Porvareilla oli kaupungissa omilla tai autiotonteilla, sekä usein myös aivan kaupungin lähistöllä, pieniä peltotilkkuja, mutta varsinaisesta maanviljelystä ei silti voi puhua. Ainoastaan varakkaimmat porvarit omistivat maata maaseudulla. Sitä vastoin varsin huomattavaa oli porvareiden humalanviljely. Kaupungin maaperä oli erityisen otollinen humalanviljelyyn ja tammissaarelaista humalaa

pidettiin markkinoiden parhaana. Humalistojen lisäksi porvareilla oli myös kaalimaita ja yrttitarhoja; sen sijaan hedelmänviljelystä ei ole mainintoja. Karjanhoito oli porvareille tärkeä sivuelinkeino. Karjaa laidunnettiin kaupungin ulkopuolella paimenten toimesta. (Takolander 1930, 57-62, 113-115 ja 233-247)

Tammisaarenkin porvariston keskuudessa ulkomaalaisella elementillä oli huomattava merkitys, varsinkin koska tämä aines otti etusijan niin elinkeinoelämän alalla kuin myös luottamustehtävissä. Ulkomaalaisista saksalaisten osuus oli merkittävin, mutta myös hollantilaiset, skotit sekä englantilaiset olivat edustettuina. On kuitenkin huomattavaa, että myös Tammisaarella ulkomaalaiset sulautuivat pian paikalliseen väestöön. Porvaristosta suuri osa istui raatimiehinä ja hienoimmat porvarit usein pormestareina raastuvassa. (Takolander 1930, 116-119, 293)

Kirkkokadun tontit 36, 40, 48 ja 49 sekä niiden asukkaat 1600-luvun lopulla

Tammisaarella oli vuonna 1696 Broteruksen kartan mukaan 69 tonttia. Jotkut porvareista saattoivat omistaa useampia tontteja, joista kuitenkin vain yksi oli rakennettu ja muita, ns. autiotontteja, käytettiin viljelyyn. Tonteista yli puolet oli pinta-alaltaan 2000-4000 neliökynnärää (1 kyynärä = 0,6 m). Tammisaaren sijainti niemellä mahdollisti sen, että suurin osa kaupungin pitkänomaisista tonteista oli rantatontteja. Maankohoamisen ansiosta Vanha Kaupunki on vuosisatojen kuluessa muuttanut muotoaan ja alue on saanut uusia katuja, tontteja ja puistoja. (Tallqvist 1992, 5). Seuraavassa käsitellään tonttien 36, 40, 48 ja 49 (Kartta 1) asukkaita, koska nämä tontit



Kartta 1. Kopio Samuel Broteruksen mittakartasta vuodelta 1696. 1600-1700-lukujen kulttuurikerrokset on merkitty viivoiin. (Takolander 1930:314).

liittyivät lähimmin kesän 1999 kaivausalueeseen Isolla Kirkkokadulla. (Kartta 3)

Tontti 36 käsitti 3510 neliökyyntä ja oli vuodesta 1689 lähtien raatimies ja kaupporvari Jakob Wulffin omistuksessa. Jakob omisti tämän lisäksi toisenkin tontin, jota hän piti kaalimaana. Tällä alunperin Saksasta tulleella suvulla oli Tammisaaressa pitkät perinteet, sillä jo 1590 mainitaan kultaseppä Baltzar Wulff. Wulffit kuuluivat kaupungin huomattavimpiin kauppiaisiin. (Takolander 1930, 114, 230 ja 315)

Tontti 40 käsitti 2898 neliökyyntä ja vuonna 1969 sen omisti raatimies ja kauppias Mickel Eklund, jonka isä tulli- ja raatimies Mickel Andersson Eklund oli myös eräs kaupungin merkittävimmistä kaupporvareista.

Vuoden 1696 kartassa tonttia 48 nimitetään pappilantontiksi, mutta aiemmin se oli ollut kultaseppä Augustus Weidemannin omistuksessa. Tontti oli suuruudeltaan 4400 neliökyyntä ja ulottui Kirkkokadulta rantaan saakka. Kultaseppä Augustus Weidemann ilmestyi tammisaarelaisporvariston joukkoon vuonna 1650. Hän toimi ennen porvarioikeuksien saamista kreivin suojeluksen alaisena. Weidemann pystyi parhaimpina vuosinaan rahaa lainaamalla auttamaan myös muita kaupunkilaisia. Weidemannin arvostuksesta kertoo myös hänen istumapaikkansa kaupungin kirkossa. Porvareista hän oli penkkijärjestyksessä ensimmäisenä mm. kaupungin pormestarin rinnalla. Vuonna 1662 Weidemann muutti Turkuun, jossa hänestä myöhemmin tuli mm. oltermanni. (Takolander 1930, 231, 238, 308, 314-315, 348) Weidemannin poismuuton jälkeen, hänen velkojaan ulosmittaessa, talon omistus siirtyi rouva Beata Wachtmeisterille, jolta kaupunki osti sen vuonna 1662 kaupungin kirkkoherran käyttöön. (Hultman, E. 1924, 15. Ekenäs stads dombok 26.2.1662) Kirkkoherra Henricus Petri ja vaimonsa Elin Vigelias onnistuivat kuitenkin turmelemaan talon 15 vuodessa niin perus-

teellisesti, että se ei enää kelvannut Henricus Petrin seuraajalle, kirkkoherra Matthias Simonisille. Pappila vuokrattiin aluksi Frans Willamsson Dewitzille ja hänen vanhemmilleen sekä sisaruksilleen, jotka pienten kunnostustöiden jälkeen pystyivät asumaan talossa kaksi vuotta (1678-80), minkä jälkeen talo oli täysin asuinkelvoton. Dewitzin suku oli englantilainen tai skottilainen. Fransin isoisä muutti Tukholmasta Vaasaan, jossa hän toimi porvarina 1620-luvulla. Fransin vanhemmat muuttivat kolmen poikansa kanssa Tammisaareen, luultavasti asuttuaan jonkin aikaa Turussa, josta perheen äiti oli kotoisin. Frans sai porvarioikeudet vuonna 1672 ja oli menestyksensä päivinä olosuhteisiin nähden varsin yritteliäs ja merkittävä kaupporvari sekä edusti Tammisaarta myös valtiopäivillä. Hän piti kaupungin rikkaimmin varustettua kauppatavaravarastoa. Frans ei kuitenkaan kyennyt käsittelemään rahaa ja päätti elämänsä köyhänä. Alkoholin suurkuluttajana hän usein aiheutti rajuja kohtauksia kaupungin kapakoissa ja hänen siveellinen elämänsä oli kaikkea muuta kuin moitteetonta. Vuonna 1701 kaupungin silloinen kappalainen halusi purkaa pappilantontin vanhan rakennuksen polttopuuksi. Tällöin suoritettua tarkastuksessa todettiin, että talo oli ilman kattoa ja kadunpuoleinen seinä täysin laho.

Tontti 49 käsitti 2400 neliökyyntä ja ulottui niin ikään Kirkkokadulta rantaan. Vuonna 1696 tontin omisti kaupporvari ja raatimies Jakob Ersson Snäck. Hän oli vuonna 1678 ostanut porvari Erik Andersonin talon 75 kuparitaalalla. Jakob Snäck lukeutui myös aikansa huomattavimpiin porvareihin. (Takolander 1930, 231-232, 239, 314-315, 328 ja 385-386)

Kaukolämpöputkitöiden arkeologinen valvonta

Terhi Mikkola

Vanhin Tammisaaren kaupunkia kuvaava kartta on Samuel Broteruksen mittakartta vuodelta 1696 (Kartta 1). Pääpiirteittäin Tammisaaren Vanhan kaupungin katuverkko on säilyttänyt alkuperäisen muotonsa. Katujen kunnosta ja kunnossapidosta on säilynyt lähteitä 1600-luvun toiselta puoliskolta alkaen. Sieltä on tieto, jonka mukaan alakaupungin kadut kivettiin, mutta yläkaupungissa olisi jääty moista vaille. Kaupunginviskaalilla oli 1600- ja 1700-luvuilla monia riitoja porvareiden kanssa, joiden ulkorakennukset ja jätekasat sijaitsivat kaduilla ja kujilla. Porvarit saivat myös monia kehotuksia ja suosituksia katujen kiveämisestä ja muusta huollosta. 1700-luvun lopulla kaupunkikuva alkoi siistiytyä. Silti katujen kunnossapidon vaiva ja kustannukset tuottivat ongelmia kaupungin porvareille 1800-luvullakin. Suurempia katutöitä tehtiin 1839 nykyisellä Kustaa Vaasan kadulla, jota levennettiin ja kadun reunoihin laitettiin kiviset vesirännit. Katu oli tärkeä väylä Raatihuoneentorilta satamaan, jonne se oli 1800-luvun kuluessa siirretty niemen eteläpuolelta. Parannustöitä tehtiin myös Raippatorilla, jota täytettiin ja ojitettiin vuonna 1863. (Cederlöf 1955:409-413 ja 1964:192, 200-202, Takolander 1930:313-314). Vuoden 1821 palossa tuhoutui kaupungin kirkko ympäristöineen. Palon jälkeen laaditun suunnitelman mukaan Tammisaaren katuja olisi pitänyt tuntuvasti levennättä ja oikaista. Suunnitelmaa toteutettiin vain kirkon ympäristössä; olisi tullut liian kalliiksi muuttaa koko kaupunkia, koska suurin osa rakennuksista oli säästynyt palolta. Kaduista, joille kaivettiin lämpöputkia 1998, levennettiin ja oikaistiin Isoa Kirkkokatua ja Pikku Kirkkokatua. (Cederlöf 1964: 190, Tallqvist 1982:8). Tammisaaren ensimmäisen

varsinaisen asemakaavan laati C.W. Gyldeén vuonna 1841. Kartasta näkee, kuinka silloista Nikolain katua eli nykyistä Kustaa Vaasan katua piti levennättä. (Kartta 2).

Vanhoja katukerrostumia Tammisaaressa päästiin tutkimaan kesällä ja syksyllä 1998, kun Tammisaaren energialaitos kaivoi kaukolämpöputkikaivantoja seuraaville Vanhan kaupungin kaduille ja pihoille: Iso Kirkkokatu, Hatuntekijänkatu, Pitkäkatu, Radiotalon piha, Kustaa Vaasan katu, Kartanokatu, Raippatori, Vesimiehenkatu, Maalarinkatu, Saunakatu, Liinakankurinkatu, Eteläinen Rantakatu ja Pikku Kirkkokatu (Kartta 3). Putkikaivannot olivat reilun metrin levyisiä ja noin 80 cm syviä. Yhteispituutta kaivannoilla oli yli kilometrin ja säilyneitä kulttuurikerroksia niissä oli noin neljänsadan metrin matkalla. Monin paikoin aikaisemmat katu-, rakennus- tai putkityöt olivat niitä tuhonneet. Työolosuhteiden takia kapeilla kaduilla kaivannot kaivettiin keskelle katua.



Kartta 2. Kopio C. W. Gyldeénin vuoden 1841 asemakaavasta. 1800-luvun kulttuurikerrokset merkitty tummennetuilla viivoilla. (Cederlöf 1964, liite).

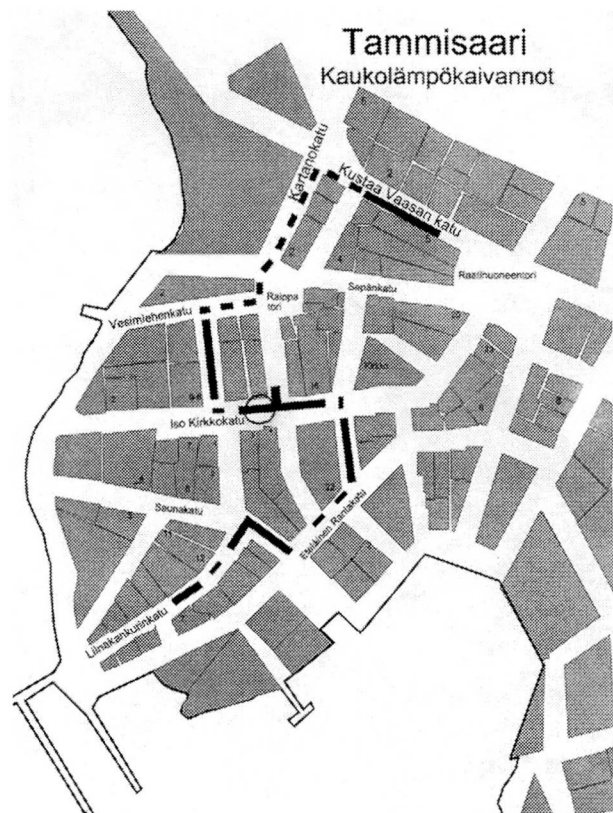
Leveämmillä pääkaduilla taas ajokaistan jompaankumpaan reunaan liikenteen sujuvuuden vuoksi. Tästä syystä rakenteita ei tullut esille kapeilla kaduilla, vaan kaivannot kulkivat vanhojenkin katujen keskellä. Leveämpien katujen reunoilta, Isolta Kirkkokadulta, Kustaa Vaasan kadulta ja Pikku Kirkkokadulta, löytynyt rakenteet olivat jääneet katupinnan alle, kun katuja on levennetty tai linjattu uudelleen. Putkikaivannoista paljastuneet maakerrokset olivat katujen eri ikäisiä pintoja, niille levitettyä tasoitusmaata ja jätemaata. Kerrosten paksuus vaihteli viidestä senttimetristä yli metriin ja paikoin ne jatkuivat kaivantoja syvemmälle. Vanhempien kerrostumien päällä oli puhtaita hiekka- tai sora-kerroksia, eli nykyaikana levitettyjä katujen tasoitusmaita. Löytöjen perusteella vanhimmat, 1600-1700 -luvulle ajoittuvat katukerrokset, olivat Isolla Kirkkokadulla, Maalarinkadulla,

Saunakadulla ja Liinakankurinkadulla. Nuorempia kerrostumia ja rakenteita oli Pitkädulla, Radiotalon pihalla, Kustaa Vaasan kadulla ja Pikku Kirkkokadulla. (Kartta 1,2 ja 3). Lämpöputkikaivantojen valvontatyöstä on jätetty raportti Museoviraston rakennushistorian osastolle. Löydöt on luettelointi Kansallismuseoon päänumerolla KM 99056:1-446 ja rahat KM rahakammio 99027:1-7. (Mikkola ja Majantie 1999).

1600-1700 lukujen kaduilla

Ison Kirkkokadun tutkimuksista on kirjoitettu lehden muissa artikkeleissa, joten en niistä tässä yhteydessä sen enempää kerro. Ison Kirkkokadun pohjoiselle poikkikadulle, Maalarinkadulle, kaivetusta putkikaivannosta tuli esiin värjäytyneitä maakerroksia, ilmeisesti

Kartta 3. Kaukolämpökaivannot Tammisaaren Vanhassa kaupungissa. Kartasta puuttuu Pitkätie, joka kulkee Kustaa Vaasan kadun suuntaisesti sen pohjoispuolella. Radiotalon piha sijaitsee Kustaa Vaasan kadun pohjoisreunan tontilla kohdassa, jossa kulttuurikerrokset alkavat kadun torin puoleisesta päästä. Karttaan merkitty ympyrällä Ison Kirkkokadun kaivausalueen sijainti.



kadun vanhaa pintaa, yli neljänkymmenen metrin matkalta katujen kulmauksesta rantaan päin. Kerroksista löytyi muun muassa punasavi- vatie ja kolmijalkapatojen paloja, fajanssi-, posliini- ja kivisaviastioiden palasia, kruunu- ja sydänleimainen liitupiipunpesä, muita liitupiipun kappaleita, sulatusupokkaan pala, pulloja ja ikkunalasia, rautanaulojen katkelmia ja luuta. Sulatusupokkaan kappale ja Westerwald kivisaviastian pala ovat kaivantotöissä löytyneistä ainoat laatuaan Ison Kirkkokadun esineiden lisäksi. Löytöjen perusteella Maalarinkadun katukerrokset ajoittuvat 1600-luvun lopulle ja 1700-luvulle. Samuel Broteruksen kartasta näkee, että Maalarinkadun tonttien päädyt olivat Isolla Kirkkokadulla, mikä voi selittää niiltä löytyneiden esineiden samankaltaisuuden (Kartta 1). Maalarinkadun pohjoispäässä kulttuurikerrokset olivat tuhoutuneet lähes kokonaan kadunvarren tonttien rakennustöissä.

Liinakankurinkadulla kaivanto alkoi katunumero 10 kohdalta, ainoan kadulle 1900-luvulla rakennetun päärakennuksen edestä, ja jatkui kulkien kadun keskellä Saunakadun risteykseen saakka. Kaivannon lounaispäästä jatkui yksi yhtenäinen, vanhaksi kadunpinnaksi tulkittu, maakerros noin parikymmentä metriä Saunakadulle päin. Siitä löytyi punasavi- ja fajanssiastioiden palasia, kivisavisen partamiehenkannun palasia, valkosaviastian pala, passglass juomalasin palanen, lyijykuula, luuta, liitupiipun kappaleita ja pari palaa koriste- maalattua ikkunalasia. Muista putkikaivannoista koristeltua ikkunalasia löytyi vain Isolta Kirkkokadulta. Liinakankurinkatua on pidetty varattomampien kaupunkilaisten kotikatuna kuin Isoa Kirkkokatua, jonka vartta asuttivat rikkaammat porvarit. Esinelöytöjen perusteella Liinakankurinkadulla oli kuitenkin saavutettu jotain siitä ylellisyydestä, johon aikakauden porvaristo pyrki.

Liinakankurinkadun koillispään ja Saunakadun kulttuurikerrokset kuuluvat samaan yhteyteen. Liinakankurinkadulla nämä kerrok-

set alkavat reilun kolmenkymmenen metrin päästä katujen risteyksestä. Yhteisiä kerroksia kaduilla olivat alle kymmenen senttiä paksu tiilimurskakerros ja sen päällä ollut savensekainen hiekkakerros. Hiekkakerroksesta löytyi kuningatar Kristiinan aikainen raha vuodelta 1642, astioiden paloja, liitupiipun kappaleita ja luuta. Molemmilla kaduilla tiilimurskakerroksen alla olleista kerroksista löytyi vain muutama esineen ja luun pala. Saunakadulla kulttuurikerroksia oli kahdenkymmenen metrin pituisella matkalla. Katujen yhtenäinen tiilimurskakerros on todennäköisesti levitetty varta vasten pinnan kovikkeeksi. 1600-luvulta on tieto, jonka mukaan alakaupungin, eli ilmeisesti juuri Liinakankurinkadun tienoon, kadut päällystettiin kivellä. Voi olla, että katuja ei varsinaisesti kivetty kunhan muuten hieman paranneltiin. Kuvaan sopii hyvin tiilimurskan päällä olleesta kerroksesta löytynyt vuoden 1642 raha.

Nuoremmat katukerrokset ja rakenteet

Radiotalon pihalta, Kustaa Vaasan Kadulta, Pikku Kirkkokadulta ja Pitkäkadulta löytyneet kerrostumat ja rakenteet eivät ajoittune 1800-lukua vanhemmiksi. Radiotalon piha sijaitsee Kustaa Vaasan kadun ja Pitkäkadun välisellä tontilla. Samassa korttelissa on sijainnut 1558 tienoilla rakennettu Herraskartano talousrakennuksineen. Radiotalon pihan länsipuoleisella tontilla tehtiin vuonna 1980 pienimuotoinen tutkimuskaivaus, tarkoituksena jäljittää kuninkaankartanon sijainti paikkaa (Luppi 1981). Niissä, kuten putkikaivantotöissäkään, ei löytynyt kartanoon liitettäviä rakenteita tai kulttuurikerroksia. Radiotalon pihalla on tehty rakennustöitä moneen otteeseen, suurempia viimeksi 1960-luvulla, ne ovat tuhonneet ja sekoittaneet pihan kulttuuri-kerroksia.

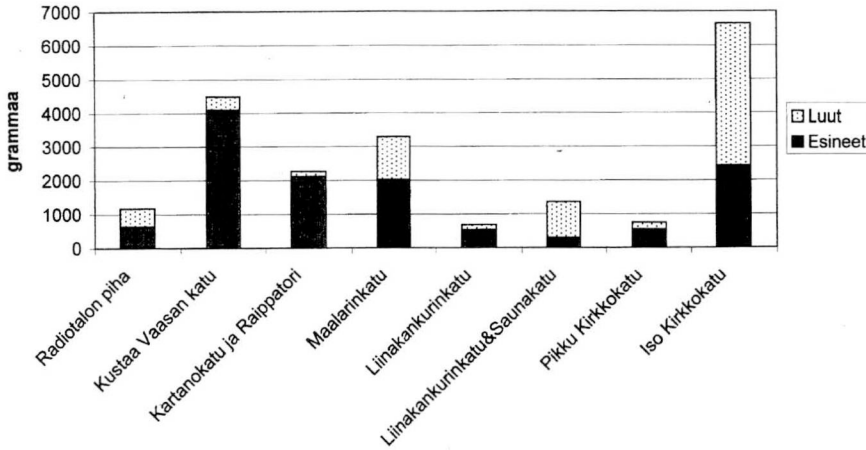
Kivijalaksi tulkittuja rakenteita lämpöputkikaivannoista löytyi kolme: kaksi Kustaa Vaasan kadulta ja yksi Pikku Kirkkokadulta. Kustaa Vaasan kadulla ensimmäinen kivijalka tuli esiin putkikaivannon Raatihuoneentorin puoleisesta päästä. Kevytrakenteinen kivijalka oli kadun suuntainen ja lienee ollut kadunpuoleisen ulkorakennuksen perusta. Siihen yhteydessä olleista maakerroksista löytyi muun muassa lähes kokonainen rikkoutunut tasapohjainen punasaviruukku. Toinen kivijalka oli Kustaa Vaasan kadun rannan puoleisessa päässä. Se oli jyrkempi kuin edellinen, nelisen metriä pitkä ja kaksikerroksinen. Kustaa Vaasan kadun kivijalat ovat kuuluneet kadun eteläreunassa olleisiin rakennuksiin ja jääneet uuden katupinnan alle, kun katua levennettiin 1800-luvulla. Pikku Kirkkokadun itäreunaan kaivettua kaivannosta löytynyt kivijalka on todennäköisesti jäänyt katupinnan alle, kun Pikku Kirkkokatua levennettiin vuoden 1821 palon jälkeen.

Kaivantotöissä löytyi myös pari, todennäköisimmin 1900-luvulle ajoittuvaa, rakennuksen purkikerrosta. Toinen niistä oli Pikku Kirkkokadun ja Eteläisen Rantakadun kulmassa ja toinen Raippatorilla, Vesimiehenkadun kulmassa. Eteläisen Rantakadun paikkeilla oli kaupungin satama ennen kuin se siirrettiin 1800-luvun aikana Vanhan kaupungin niemen pohjoispuolelle. Eteläiselle Rantakadulle kaivetussa putkikaivannosta ei kuitenkaan tullut esille kuin puhdasta täytehiekkää. Kartanokatu ja Raippatori ovat niin matalalla, että ne 1800-luvulle asti ovat olleet veden alla tai vesijättömaata. Niille kaivetuista kaivannoista löytyi eri aikaisia täyttö- ja tasoitusmaita. Täyttömaiden alla oli tummia savi- ja puusilppukerroksia, joista löytyi eri ikäisiä aikoinaan veteen vajonneita esineitä: punasavi-, fajanssi- ja posliiniastioiden paloja, paljon pullolasia erityisesti pilsneripulloista, liitupiipun paloja, linkkuveitsi, kengänpohjia, kaakeleita ja kattotiiliä.

Loppukatsaus kaivantoihin

Lämpöputkikaivantotöissä esiin tulleet vanhat katupinnat ja muut kerrostumat olivat nykyisten katupintojen ja tasoituskerrosten alla. Noin metrin levyiset ja syvyiset kaivannot, tavallaan pitkät koeojat, antavat hyvän läpileikkauksen katujen kerrostumista, mutta tulkintojen tekemiseen kaivettu alue oli liian suppea. Löydettyt kulttuurikerrokset ja rakenteet jatkuivat putkikaivantojen profiileihin ja paikoin kaivantoa syvemmälle. Vanhoja mukulakivikatuja kaivannoista ei tullut esille. On mahdollista, että ne ovat tuhoutuneet 1800-1900 -luvuilla katujen päällystystöissä. Mahdollisempaa ehkä on, että Tammisaaren porvarit eivät virkavallan kehotuksista huolimatta koskaan katuja kivennetkään. Suurimassa osassa katuja oli yksi tai useampia kymmeniä metrejä pitkiä tummaksi värjäytyneitä maakerroksia. Ne voi tulkita käytössä likaantuneiksi kadunpinnoiksi ja tasoitusmaiksi. Pienialaisemmat kerrostumat saattavat olla eri aikoina kadulle tuotua jätemaata ja purkujätettä. Kaivannoista esiin tulleista kerroksista löytyneet löydöt yhdistäisi mielellään kadunvarren tonttien toimintaan, mutta voi olla, että ne ovat kulkeutuneet kadulle muualta täytemaan mukana.

Tammisaaren kaduilta löytyneet esineiden kappaleet ovat tyypillisiä löytöjä kaupunki- arkeologiselle kohteelle. Lähes joka kadulta löytyi erilaisia punasavi- ja fajanssiastian palasia, astia-, pullo- ja ikkunalasia, liitupiipun paloja, ruostuneita raudan kappaleita ja luita. Vanhimmista, 1600-1700-luvulle ajoittuvista kerroksista löytyi myös kivasaviastioiden palasia, koristemaalattua ikkunalasia ja metallinsulatuspokkaan paloja. Katujen löytöjen yhteispainot on kuvattu kaavioon 1. Sinänsä ne eivät ole vertailukelpoisia; yhtään kerrosta tai rakennetta ei kaivettu kokonaan eikä löytömääriä ei ole suhteutettu kaivettuun pinta-alaan. Aikaisemmat katutyöt olivat monin paikoin tuhonnet kulttuurikerroksia, eikä nyt



Kaavio 1. Tammissaaren kaukolämpöpöputkikaivannoista vuonna 1998 löytyneiden esineiden ja luiden määrä grammoina.

kaivettujen kerrosten alaa pysty täsmällisesti laskemaan. Havaita voi silti 1600-1700-lukujen katukerroksista löytyneiden luiden suhteellisen suuren määrän, mikä kertoo aikakauden jätehuollosta. Poikkeus on Liinakankurinkadun lounaispää, josta löytyi 1800-luvun katukerroksien tapaan vähän luita. Saunakadulta ja Liinakankurinkadulta esinelöytöjä tuli vähiten, vaikka kaivettu ala ei ollut pienimpiä. Saunakadulle aikaisemmin kaivetut kaivannot olivat tuhonneet sen vanhoja katupintoja. Vähälöytöisyyden syynä voi olla myös se, että kaduille oli levitetty päällekkäin tiilimurskaa ja tasoitusmaata lyhyen ajan sisällä. Näin kerroksiin ei esineitä olisi paljon ehtinyt hukkua. Pääsääntöisesti löydöt olivat katukerroksissa hajanaisesti siellä täällä. Poikkeuksena olivat kivijalkoihin liittyvät löydöt ja etenkin Iso Kirkkokatu, jonka löydöistä lähes kaikki tulivat jätetuopaksi tulkitusta rakenteesta.

Ison Kirkkokadun jätetuopan kaivaukset

Kirsi Majantie

Ison Kirkkokadun kaivaukset saivat alkunsa kesän 1998 kaukolämpöpöputkikaivantojen valvontatöistä. Töiden yhteydessä oli Ison Kirkkokadun pohjoisreunasta, talonumeroiden 10 ja 12 väliseltä alueelta, tullut esille laaja ja runsaslöytöinen kulttuurikerrosalue. Kulttuurikerrokset olivat tuhoutuneet koko kaivannon leveydeltä ennen arkeologien paikalletuloa, mutta ne voitiin dokumentoida ja näkyvät löydöt ottaa talteen kaivannon profiileista. Kaivanto oli noin reilun metrin levyinen ja noin 80 cm syvyinen. Kulttuurikerrokset jatkuivat huomattavasti kaivantoa syvemmälle. Koska kyseessä oli kaivuutöiden valvonta, ei

kulttuurikerrosten paksuutta voitu selvittää, mutta kaivetun tason raja merkittiin selvästi paikalle ennen kuopan täyttöö, mahdollisia jatkotutkimuksia varten. Paksuimmat ja löytörikkaimmat kulttuurikerrokset rajoittuivat noin 8 metriä pitkälle alueelle, joka tulkittiin jätekuopaksi. (Mikkola & Majantie 1999, 19)

Kaukolämpöputkitöiden yhteydessä löydetty esineet, kuten kultainen korunappi (Kuva 3.) ja 1600-luvulle ajoittuvat keramiikka- ja lasiesineiden palat saivat aikaan suuren innostuksen laajempien kaivausten järjestämisestä Isolla Kirkkokadulla. Kolmen viikon pituiset tutkimuskaivaukset toteutuivatkin jo seuraavana kesänä Tammissaaren eli Länsi-Uudenmaan maakuntamuseon ja Hangon kesäyliopiston yhteisrahoituksella. Kaivausjohtajana toimi FM Dan Lindholm ja kaivausten käytännön järjestelyistä vastasi Tammissaaren museon amanuenssi Peter Sjöstrand. Mukana oli myös kaksi piirtäjää, tutkimusapulainen ja vaihtelevalla miehityksellä paikalla ollut paristakymmenestä vapaaehtoisesta koostunut kaivausporukka.

Kaivausalueen laajuus oli alunperin 28 neliometriä, mutta se pieneni alaspäin mentäessä niin, että alimpia kerroksia kaivettaessa kaivausalueen suuruus oli enää muutama neliometri. Syvimmillään kaivaukset etenivät lähtötasosta eli asfaltin poiston jälkeisestä maanpinnasta lähes kahden metrin syvyyteen (Kuva 1.). Kaivausten tarkoituksena oli selvittää jätekuopaksi tulkitun rakenteen laajuus, ajoitus ja tarkempi funktio. Kaukolämpöputkien lisäksi kulttuurikerroksia oli jo aiemmin rikkoneet kaivausaluetta leikanneet puhelin- ja sähkökaapeliputket (Kuva 2.).

Kaivausalue ulottui molemmille puolille kaukolämpöputkikaivantoa. Alueen kadun suuntainen pituus oli 7 metriä ja leveys 4 metriä. Ensimmäiset kerrokset olivat sekoittunutta maata, mutta löytöriikkaat kulttuurikerrokset alkoivat jo parinkymmenen sentin päästä pintamaasta. Kaivausten edetessä oli jätekuopassa havaittavissa erilaisia kerroksia, jotka dokumentoitiin omiksi yksiköikseen, mutta jotka eivät kuitenkaan eronneet merkittävästi toisistaan niistä löydetyn esineistön perusteella.



Kuva 1. Tutkijat kuopissaan kaivausten loppuvaiheissa. Oikealla kaukolämpöputki ja keskellä puhelin- ja sähkökaapeliputkia. Kuva: Peter Sjöstrand.

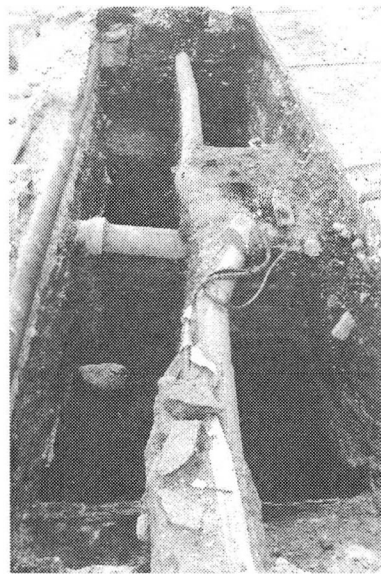
Paikoin kerroksia rikkoivat ohuet lahonneen puun kerrokset ja laudoista koostuneet raken- teet, joiden funktio on toistaiseksi epäselvä.

Tummaksi värjäytyneen kulttuurimaan alue ulottui kaukolämpöputken eteläpuolella aluksi noin metrin leveydelle, mutta se kapeni alaspäin mentäessä noin parinkymmenen sentin levyiseksi, häviten lopulta kokonaan kauko- lämpöputken alle. Jätekuopan raja oli siis eteläreunastaan jyrkän kalteva. Siinä ei ollut havaittavissa selviä merkkejä sitä rajaavasta rakenteesta, joskin kaukolämpöputken sijainti vaikeutti tulkintojen tekoa. Kulttuurimaa ulottui noin puolentoista metrin alueelle kauko- lämpöputken pohjoispuolella. Kuopan pohjois- reunaa ei kuitenkaan saatu tutkittua, koska kulttuurimaa jatkui pohjoisessa jalkakäytävän alle, jonne kaivauksia ei voitu laajentaa. Myös länsireunassa kulttuurimaa jatkui kaivausalueen ulkopuolelle. Länsireunassa puhdas pohja- hiekka tuli esille noin metrin verran ylempää kuin kaivausalueen itäreunassa, joten jäte- kuopan reuna oli myös lännessä kalteva. Jätekuopan itäreunasta tulivat esille kaivausten mielenkiintoisimmat rakenteet. Noin metrin syvyydeltä lähtötasosta, alkoi kaukolämpö- putken pohjoispuolelta tulla esille vinosti asetettuja, yhtenäisen linjan muodostavia lautoja. Lautojen muodostama rakenne jatkui kaltevasti alaspäin, niin että kaivausalue kapeni lopulta pieneksi yhden kaivajan mentäväksi kuopaksi. Lautarakenteen itäpuolella maa-aines oli puhdasta vaaleaa hiekkaa, jonka perusteella jätekuoppa oli ensin kaivettu maahan ja rajattu reunoiltaan puurakenteella, jonka jälkeen sitä on ryhdytty täyttämään. Jätekuopaksi tulkittu rakenne oli siis noin 6-7 metriä pitkä, ainakin 3,5 metriä leveä ja syvimmältä kohdaltaan noin 160 cm syvä alaspäin kapeneva rakenne, joka ainakin yhdeltä reunaltaan oli puisen laudoit- tuksen rajaama.

Jätekuopan löytömateriali koostui pää- asiassa punasaviastioiden, kivisaviastioiden ja fajanssiastioiden paloista, lasiastioiden ja lasipullojen paloista ja ikkunalasista, liitu- piippujen katkelmista, sulatusupokkaiden

paloista ja kaakelifragmenteista, metalli- esineiden katkelmista ja rautanauloista ja eläinten luista. Myös muutama lasihelmi, simpukka, puutappi, yksi kivihioin ja lukkopiin ja kuonan paloja löytyi. Löydöt luetteloiitiin Kansallismuseon numerolle KM 99057: 1- 1402. Jätekuopasta löytyi myös kuningatar Kristiinan ja Kaarle XI aikaisia rahoja ja 1600- luvulle ajoittuva nürnbergiläinen laskuraha. (Sarvas 2000)

Suurin osa kaivauksilta löydetystä rauta- esineistä oli epämääräisiä rautahelojen ja rautavartaiden katkelmia. Selviä esineitä tai niiden katkelmia olivat mm. avain, kaksi- piikkinen haarukka, ongenkoukku, hevosen- kengän puolikas ja hevosen kuolainten katkel- ma. Yksi esineistä, suurta naulaa muistuttava esine, liittyy mahdollisesti kultasepän tai muun hienokäsityöammatin harjoittamiseen. (Ehn & Gustafsson 1984, 99) Mielenkiintoinen rauta- esine oli myös toispuolisen nuolen muotoinen koukku, jollaisia on ainakin keskiajalla käytetty kiinnityskoukkuina talojen kattohirsissä tai ikkunapuitteissa. (Egan 1998, 54-57) Pronssi-



Kuva 2. Kaivausalue idästä. Vasemmalla kaukolämpöputki, oikealla jalkakäytävän reuna ja keskellä sähkö- ja puhelinkaapeleita. Lautarakenteen yläosa näkyy kuvan alareunassa. Kuva: Kirsi Majantie.

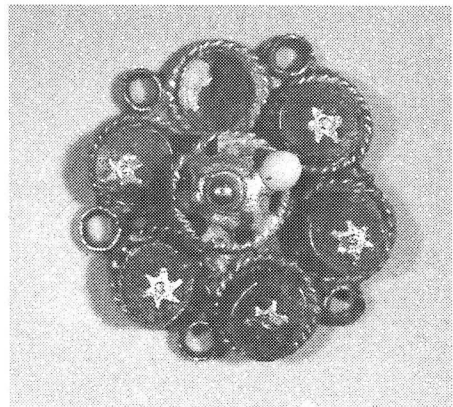
esineistä selviä esineitä olivat kaksi sormustinta, nuppi- ja koruneulat ja soljet ja hakaset. Hienoin näistä oli pronssinen solki, jonka kehässä on kaiverrettuja koristeita. Erikoisin pronssi- löydöistä oli valujätteen pala, jossa on kiinni pieni takapinnaltaan kovera sydän. Sen ajoitusta on vaikea määritellä, mutta myös se kertoo paikalla mahdollisesti harjoitetusta metallikäsityöstä. Näiden lisäksi kaivauksilta löytyi myös savesta valmistettujen sulatusupokkaiden paloja, jotka ovat peräisin pienikokoisista pyöreäpohjaisista ja suuosastaan neliskulmaisen mallisista upokkaista.

Kaivausten suurin löytöryhmä oli keramiikka. Paloja löytyi sekä punasaviastioista, kivitavarasta, fajanssiastioista, posliiniastioista ja valkosaviastioista. Punasaviastioista suuri osa oli eri kokoisten kolmijalkapatojen jalkoja, kahvan kappaleita ja kylkipaloja. Kahvat ajoittuvat muotonsa perusteella 1500-luvun jälkipuoliskolle ja 1600-luvulle. (Pihlman 1989, 96) Kaivauksilta löytyi myös suuri määrä eri tavoilla koristeltujen punasavivatioiden paloja, joiden koristelu viittaa astioiden ajoittumiseen 1600-luvulle. (esim. Niukkanen 1994, 313,317, Hurst 1886, 158-165). Kivisaviastioista kaivauksilta löytyi sekä Raerenin että Westerwaldin astioiden paloja. Näistä muutamille löytyy vastineita kirjallisuudesta ja ne voidaan ajoittaa suhteellisen tarkkaan. Useassa Westerwaldin astioiden paloista on viuhkamainen reliefikuvioiden. Aivan samanlaisella kuviolla varustettu astia on kuvattu vuodelta 1656 peräisin olevassa maalauksessa, jonka perusteella astian ajoittuminen 1600-luvulle varmentuu. (Gaimster 1997, 132). Muutamassa Westerwaldin astioiden palassa on katkelma jonkinlaisesta medaljongista ja kaiverretusta kukkakuviosta. Myös nämä ajoittuvat luultavasti 1600-luvulle. Raerenin astioiksi tulkitut palat muistuttavat 1500-luvun lopulle tai 1600-luvun alkuun ajoittuvia reliefikoristeisia Raerenkannuja, mutta ne ovat liian pieniä tarkemman ajoituksen tai astiamuodon selvittämiseen. (Gaimster 1997, 240-244: kuvat 93-97).

Kaivauksilta löydetty sini- ja keltakuvioiset fajanssiastioiden palat muistuttavat mm. Helsingin vanhasta kaupungista löydettyjä astian paloja ja ajoittuvat mahdollisesti 1600-luvun alkupuoliskolle. (Niukkanen 1994, 318)

Lasiastioista kaivauksilta löytyi sekä kirkkaiden maalauksin tai kaiverruksin koristeltujen soodalasien paloja että vihreiden optisesti tai erilaisin nypyin tai lasinauhoin koristeltujen metsälasien paloja. Tutkija Georg Haggrénin mukaan lasiastioiden palat ajoittuvat 1500-luvun lopulta 1700-luvun alkuun. Eniten lasiastioiden palojen joukossa oli 1600-luvulle ajoittuvia metsälasista valmistettujen passglasien, remmareiden ja römereiden paloja. Niiden löytyminen kertoo uudistuneista juomatavoista ja lasiastioiden yleistymisestä myös kaupunkien porvariskodeissa. Kaivauksilta löytyi myös muutamia matkalipaspullojen paloja, jotka ajoittuvat 1500-luvun lopulta 1700-luvun alkuun ja optisesti koristettujen pullojen paloja, jotka ajoittuvat noin 1600-luvulle tai 1700-luvun alkuun. (Haggrén 1999)

Tavallisen ikkunalasin lisäksi kaivauksilta löytyi myös useita maalauskoristeltujen ikkunalasien eli kabinettilasien paloja, jotka Haggrénin mukaan ajoittuvat 1600-luvulle. Kabinettilasit kertoivat talon omistajien vauraudesta ja uudenlaisesta pyrkimyksestä



Kuva 3. Kaivauksilta löydetty kultainen korunappi. Kuva: Nina Andersson.

asuntojen sisätilojen koristamiseen. Ikkunalasin palojen joukossa oli myös yksi tummansinisestä lasimassasta valmistettu ikkunaruuodon pala. Se on mahdollisesti peräisin läheisen kirkon lasimaalauksista, mutta se on voinut myös kuulua osaksi kabinettilasein koristettua ikkunaa. (Haggrén 1994, 285, Haggrén 1999)

Myös kaivauksilta löydetty liitupiipun palat ajoittuvat pääosin 1600-luvulle. Pesistä pääosa oli pieniä ja keskikohdastaan pullean mallisia ja niiden kanta oli leveä ja matala. Sekä pesien muoto että niiden suun reunaa koristavat pisteet viittaavat 1600-luvun alkupuolen hollantilaisvalmisteisiin piippuihin. (Mellanen 1994, 260, 267) Sekä osassa pesien että varsien katkelmia oli ajoittamista helpottavia koristeita. Näistä sydän ja kruunu -kuvio ajoittuu 1700-luvulle (Pihlman 1989, 146) ja lilja-aihetta muistuttavat kasvikuviot ja Tudor-ruusu 1600-luvulle (Mellanen 1994, 268-271).

Isolta Kirkkokadulta löytyi myös muutama kaakelin pala. Ne ovat katkelmia noin 1500-luvun puolivälistä 1700-luvuna alkuun ajoittuvista kaakeleista eli renessanssi- tai barokki-kaakeleista. Yhdessä kruunukaakelin katkelmassa on kuvattu reliefinä naisen kasvot. Sama kuva-aihe oli erittäin suosittu 1600-luvun alun nürnbergiläisissä kaakeliuuneissa ja aivan vastaavalla kuva-aiheella koristettuja kaakeleita on löydetty myös mm. Tukholmasta. (Franz 1969, 389, 391, 392)

Kaivauslöydöt tuovat uutta tietoa Tammisaaren porvareiden elämästä

Gunnel Ehrstedt ja Kirsi Majantie

Uuden ajan alkua koskevat kirjalliset lähteet ovat vielä suhteellisen vähäisiä ja niistä saa helposti rajoitetun kuvan etenkin tavallisten ihmisten elämästä. Viime aikojen arkeologiset kaivaukset, etenkin kaupungeissa ja kartano-kohteissa, ovat kuitenkin tuoneet uutta tietoa

keskiajan ja uuden ajan alun esineellisestä kulttuurista, ihmisten varallisuudesta ja ulkomaisten kontaktien kautta omaksutuista uusista muotivirtauksista. Myös Tammisaaren kaivaukset ja niiden yhteydessä löydetty esineet täydentävät kuvaa Tammisaaren porvarisasutuksesta 1600-luvulla. Löytöjen yhdistäminen tiettyihin tonteilla asuneisiin ihmisiin on luonnollisesti vaikeaa, mutta ainakin ne antavat viitteitä tammisaarelaisporvariston varallisuudesta, makumieltymyksistä ja ulkomaisten kontaktien mukanaan tuomista uutuuksista.

Kaivauksilta löydetty esineet ovat usein tavoittamattomissa kirjallisten lähteiden kautta. Esimerkiksi lasiesineitä koskevat tiedot ovat kirjallisissa lähteissä usein varsin erilaiset kuin kaivauksilta paljastuva totuus tuontitavaroina Suomeen kulkeutuneiden lasiesineiden yleisyydestä porvariston talouksissa. (Haggrén 1999, 41-49) Tammisaarenkin osalta uuden ajan alun lasinkäyttöä koskevat arkistolähteet ovat varsin vähäisiä. Joitakin mainintoja esimerkiksi rikotuista ikkunaruuoduista löytyy aikakaudelta säilyneissä tuomiokirjoissa, mutta pelkästään arkistolähteiden perusteella voisi saada kuvan, jonka mukaan varsinkin lasiastioiden käyttö on ollut vähäistä tammisaarelaisporvareiden keskuudessa. (Takolander 1930, 125) Vielä 1500-luvun lopulla suurin osa Tammisaaren Herraskartanon ikkunoista oli pergamenttia ja ainoastaan 10 ikkunaa koostui lasiruuduista. Täten on syytä olettaa, että lasi-ikkunat yksinkertaisissa porvarikodeissakin korvattiin pergamentilla tai erilaisilla eläinten kalvoilla. Vasta 1600-luvun puolella lasin hinnan laskiessa lasi-ikkunat saavuttivat jalansijaa. Ensimmäinen maininta kaupungin lasimestarista on vuodelta 1652. Tuomiokirjojen monet maininnat lasi-ikkunoista kertovat siitä, miten arvokkaana lasia pidettiin. (Takolander 1930, 123, 241, 335) Esimerkiksi vuonna 1652 kultaseppä Balzar Wulff uhkasi ammattitoveriaan Augustus Weidemannia miekalla, rikkoi hänen ikkunoitaan ja yllytti tappelemaan. (Hultman, E. 1913, 161. Ekenäs stads dombok 7.8.1652) On kiehtovaa ajatella, että myös jätekuopan

lasilöytöjen joukossa saattaisi olla juuri Weidemannin rikkomia ikkunaruuutujen paloja.

Tuomiokirjojen antaman kuvan mukaan Tammisaaressakin aikakauden paheista huomattavimpia olivat juopottelu ja siveettömyys. Asiakirjoissa on ainoastaan muutama maininta viinin tuonnista, joten olutta ja viinaa jalompia juomia Tammisaaren kapakoitsijat tuskin asiakkailleen tarjosivat. Yleensä kaupunkilaiset kokoontuivat kapakkaan tai jonkun olutta anniskelevan porvarin luo pelaamaan korttia ja pitämään hauskaa ja tuomiokirjoissa onkin paljon esimerkkejä siitä, miten hauskanpito usein muuttui rähinöinniksi. (Takolander 1930, 126-127, 218-220, 288-291, Hultman, O. 1929, 62) Olutlasien lisäksi on jätekuopan lasilöytöjen joukossa paloja myös römereistä ja remmareista, jotka molemmat olivat lähinnä viinilaseja. Niiden perusteella voidaan olettaa, että ainakin joku kadun varrella asunut tammisaarelaisporvari nautti viininsä koristeellisesta nyppikoristeisesta lasista. Tämä olisi voinut olla vaikka tontilla asunut alkoholin suurkuluttaja Frans Dewitz, koska olisi lähes kummallista, jos hän ei olisi jättänyt ainuttakaan pikarin sirpaletta jälkipolvien tutkittavaksi. Joka tapauksessa löydöt kertovat viinin juonnin olleen kaupungissa yleisempää, kuin mitä arkistolähteiden perusteella voisi päätellä.

Myös kuopasta löytyneet sulatuspokkaan palat ja valujäte voidaan mahdollisesti yhdistää tonteilla asuneisiin ihmisiin. Ne viittaavat alueella harjoitettuun metallikäsitöihin ja sopusivat täten tontilla 48 asuneen kultaseppä Augustus Weidemannin toiminnan yhteyteen.

Iso Kirkkokadun kaivauksissa esiin tullut jätekuoppa on siis mitä todennäköisimmin kadun varren porvareiden aikaansaama. Luonnollisin selitys olisi, että kuopan ovat täyttäneet tonteilla 48 ja 49 asuneet porvarit jolloin löydöt kertoisivat nimenomaan tonteilla asuneiden porvareiden aineellisesta kulttuurista.

Kuopan kaikki selvän ajoituksen saavat löydöt ovat peräisin 1600-luvulle tyypillisistä esinemuodoista. Tutkittaessa eri kerroksista

löytyneitä esineitä, voidaan todeta, että aivan samoja esinemuotoja, kuten matkalipaspuullojen paloja, Westerwaldin keramiikkaa, passglasien, römereiden ja remmareiden paloja löytyi sekä päällimmäisistä että aivan alimmista kerroksista. Löytöjen perusteella voidaan todeta, että jätekuoppa on täytetty suhteellisen lyhyen ajan kuluessa tai sen kerroksia on jossain vaiheessa sekoitettu.

Löytöjen ajoitus sopii hyvin myös kirjallisten lähteiden antamaan kuvaan kaupungin vauraudesta. 1600-luvun loppua kohden kaupunki siis selvästi taantui ja sen väkiluku laski. Isonvihan kynnyksellä kaupunki käytännöllisesti katsoen autioitui ja porvarit muuttivat muualle. Jos jätekuoppa oli jonkun kadun varrella asuneen porvarin täyttämä, tuntuisi todennäköiseltä, että se hylättiin juuri isovihan aikoihin.

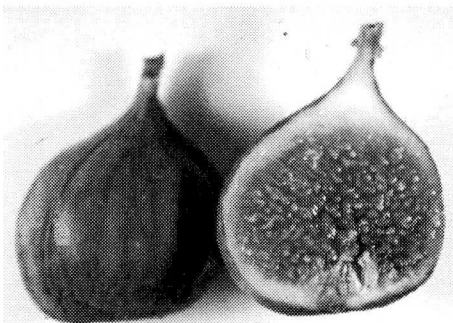
Kaiken kaikkiaan löydöt kertovat arkiesineiden kautta asukkaiden jokapäiväisestä elämästä, mutta muutamien ylellisyysesineiden kautta myös ihmisten turhamaisuudesta ja mahdollisesti juhlallisemmissa tilaisuuksissa käytetyistä esineistä ja astioista. Tiettyihin käsityöammatteihin liittyvät löydöt voivat parhaassa tapauksessa olla yhdistettävissä kadun asukkaiden harjoittamiin ammatteihin ja mm. kabinettilasit ja kaakelit kertovat talojen sisustuksen koristeellisyydestä.

Koska löydöistä suuri osa on tuontitavaroita ulkomailta, kertovat ne myös ulkomaisten kontaktien suunnista ja sieltä omaksutuista vaikutteista ja uutuuksista. Pääosa löydöistä on tuontitavaroita Reininmaalta, Alankomaista tai Pohjois-Saksasta. Tammisaaren porvarit eivät siis eläneet eristettyinä, vaan pystyivät merellisten kontaktiensa ansiosta saamaan vaikutteita Tukholman ja Tallinnan lisäksi aina Lyypekestä saakka. Lisäksi ylellisen elämän esikuvia löytyi huomattavasti lähempääkin. Herraskartanon elämänmenon, samoin kuin ympäröivien ruukkien ja kartanoiden kulttuurin on täytynyt heijastua myös Tammisaaren porvareiden elämään.

Tammisaaren kasvimakrofossiilitutkimukset

Terttu Lempiäinen

Oheisena käsitellään Tammisaaren Vanhassa kaupungissa vuosina 1998-1999 suoritettujen arkeologisten kaivausten kasvimakrofossiilitutkimusten tuloksia. Maanäytteet on otettu tutkijoiden Terhi Mikkolan ja Kirsi Majantien toimesta kaivannoista, jotka tehtiin Tammisaaren kaupungin lämpöputkitöiden valvonnan ja dokumentoinnin yhteydessä vuonna 1998 Isolle Kirkkokadulle, Maalarinkadulle sekä Saunakadulle ja Liinakankurinkadulle. Muita tutkimuskohteita olivat Hatuntekijänkatu, Kustaa Vaasankatu ja Pikku Kirkkokatu sekä Radiotalo. Vuoden 1999 kaivaukset keskittyivät Isolle Kirkkokadulle. Kaivausaineisto ajoittuu keskiajan lopulta aina 1900-luvulle saakka. Mielenkiintoisimpia ovat kasvijäännetutkimusten kannalta Uuden Ajan vaihteen aineistot, koska niitä on tutkittu toistaiseksi vielä hyvin vähän Tammisaaren kaltaisista ja vielä keskiajan lopulla varsin maaseutumaisista asuinpaikoista.

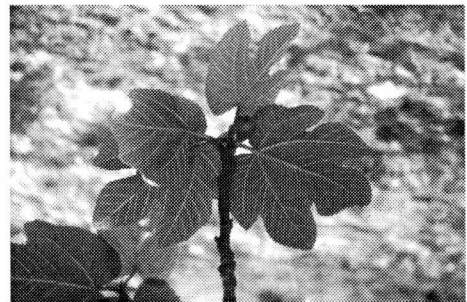


Tutkimusmateriaali ja menetelmät

Maanäytteitä tutkittiin yhteensä v. 1998 kaivauksilta 19 kpl ja v. 1999 kaivaukselta 15 kpl. Maanäytteet kellutettiin kyllästetyssä suolaliuoksessa, kellutusjäte pestiin siivilällä (silmäkoko 0.125 mm) ja sen jälkeen jäänteet poimittiin kellutusjätteestä mikroskoopin (OL-YMPUS SZX 9) avulla, 9-12x suurennoksella. Jäänteet säilöttiin lasipulloihin 50 % alkoholiin. Jäänteet on määritetty kirjallisuuden (Beijerinck 1947) ja referenssikokoelman avulla. Kasvien nimistö on Hämet-Ahti et al. (1998).

Tutkimusmateriaalin ajoituksesta

Vuoden 1998 kaivausaineisto on alustavasti ajoitettu arkeologisesti ja se ajoittui seuraavasti (Mikkola 1999): Ison Kirkkokadun kaivaukselta löytyi 1600-1700-lukujen löytöjä ja lautarakenteen jäännöksiä. Muut 1600-1700-luvuille ajoittuvat kulttuurikerrokset olivat Maalarinkadulla, Saunakadulla ja Liinakankurinkadulla. Loput katujen kerroksista ajoittuivat 1800-1900-luvuille. Vuoden 1998 rahalöytöjen ajoitukset ovat Sarvaksen (1999). Vuoden 1999 kaivausten arkeologinen aineisto ajoittui yleisesti 1600-1700-luvuille (Mikkola 1999).



Kuvat 4 ja 5. Viikunakasvi (*Ficus carica*) ja tuore halkaistu hedelmä, josta näkyvät viikunan tuottamat lukuisat siemenet. Viikuna levisi kuivattuna kauppatavarana keskiajalta lähtien myös Pohjoismaihin. (Kuvat: U. Laine ja T.Lempiäinen)

Makrofossiilianalyysin tulokset

Kaikkiaan jäänteitä määritettiin 3208 laskettua, joista taulukossa 1 on esitetty yhteenveto kasvilajiryhmien jakaantuminen kaivauskohteittain. Eniten kasvilajeja määritettiin Ison Kirkkokadun kaivaukselta vuodelta 1999, yhteensä 29. Seuraavina olivat Pikku Kirkkokatu (yhtensä 17 lajia) ja Radiotalon kaivaus (yhteensä 15 lajia). Muissa kohteissa lajimäärä vaihteli Eteläisen Rantakadun 4 lajista Hatuntekijänkadun 11 lajiin. Seuraavassa käsitellään tuloksia lyhyesti kasviryhmittäin.

Viljat

Viljojen jyviä löytyi yhteensä 187, joista suurin osa (184 kpl) ruista (*Secale cereale*). Ohraa (*Hordeum vulgare*) löytyi kaksi jyvää ja kauraa (*Avena sativa*) yksi jyvä. Kaikki viljojen jyvät löytyivät Iso Kirkkokadun kaivauksilta vuosilta 1998 ja 1999.

Muut hyötykasvit

Lajimääräisesti eniten muiksi hyötykasveiksi luokiteltujen kasvien jäänteitä löydettiin Iso Kirkkokadulta. Muista hyötykasvilöydöistä runsaimmat olivat vadelman (*Rubus idaeus*) ja viikunan (*Ficus carica*) siemenet, joista jälkimmäisen löytöaineisto Iso Kirkkokadulta on suurin (yht. 134 kpl) Suomesta tähän mennessä löydetty jäänneaineisto. Vadelma on sekä luonnonkasvi että hyötykasvi, jota on varmasti kasvanut luonnonvaraisena lähitöillä, mutta jota myös on kerätty ravinnoksi. Runsaasti vadelman siemeniä löydettiin lähes kaikista näytteistä, eniten kuitenkin Ison Kirkkokadun näytteistä, yhteensä 570 jäännettä. Viikunaa on tuotu kauppatavarana Suomeen jo keskiajalla ja se tunnetaan 1500-1600-luvuilta Turun ohessa mm. Helsingistä, Kuusistosta, Käkisalimesta, Lahdesta ja Porvoosta (mm. Lempiäinen 1991, 1994, 1995, 1997). Muita hyötykasvijäänteitä olivat yksi pellavan (*Linum*

usitatissimum) siemen, kaksi hullukaalin (*Hyo-scyamus niger*) ja 32 mansikan (*Fragaria vesca*) siemenjäännettä, kaikki Iso Kirkkokadulta.

Vanhat viljapeltojen rikkaruohot

Ison Kirkkokadun kaivaukselta löytyi 6 hiiltynyttä ruiskattaran (*Bromus secalinus*) jyvää ja yksi ruiskaunokin (*Centaurea cyanus*) siemen. Molemmat ovat vanhoja, erityisesti ruispeltojen rikkaruohoja ja kuuluivat luontaisesti vanhakantaisen maatalouden aikaisiin ruispeltoihin (vrt. suuri rukiin jyvien määrä Ison Kirkkokadun kaivaukselta v. 1999).

Kulttuuririkkaruohot ja ruderaatit

Kulttuuririkkaruohojen ja ihmistoiminnasta hyötyvien kasvilajien sekä kokonaislajittettua jäänemäärät olivat suurimmat sekä vuoden 1998 että 1999 kaivauskohteissa. Eniten tavattiin jauhosavikan (*Chenopodium album*) ja nokkosen (*Urtica dioica*) siemeniä. Molemmat lajit ovat vahvasti sitoutuneet ihmistoimintaan (Hämet-Ahti et al. 1998). Mustakoison (*Solanum nigrum*) siemeniä löytyi Radiotalon kaivaukselta yhteensä 21 kpl. Kasvi on erityisesti vanhan kulttuurin seuralainen ja kasvaa mm. vanhoissa keskiaikaisissa kaupungeissamme. Muita kulttuuririkkaruohoja olivat kylämaltsa (*Atriplex patula*), pelto-ohdake (*Cirsium arvense*), kiertotatar (*Fallopia convolvulus*), peltoemäkki (*Fumaria officinalis*), sini-/punasavikka (*Chenopodium album/rubrum*), pelto-orvokki (*Viola arvensis*), punapeippi (*Lamium purpureum*), pihatatar (*Polygonum aviculare*), pihatähtimö (*Stellaria media*), rönsyleinikki (*Ranunculus repens*) ja ojaleinikki (*Ranunculus flammula*).

Niitty- ja ketokasvit

Niitty- ja ketokasvien jäänteitä oli aineistossa hyvin vähän. Pikku Kirkkokadun aineis-

tosta poimittiin muutamia kevätpiipon (*Luzula pilosa*) siemeniä ja viherjäsenruohon (*Scleranthus annuus*) verhiöitä sekä Pikku Kirkkokadulta että Isolta Kirkkokadulta.

Kosteikko-, suo- ja rantakasvit

Kosteikkokasvien jäänteitä tavattiin vain Iso- ja Pikkukirkkokatujen ja Radiotalon aineistoista. Jäänteistä valtaosa oli sarojen pullakoita, joita löytyi yhteensä vuoden 1998 kaivauksilta Pikku Kirkkokadulta 60 kpl ja v. 1999 kaivaukselta Iso Kirkkokadulta 270 kpl. Erilaisia saralajeja määritettiin kolme: jokapaikansara (*Carex nigra*), viiltosara (*Carex rostrata*) ja jänönsara (*Carex ovalis*), joista viiltosara ja jokapaikansara kasvavat aivan veden rajassa, mutta jänönsara kuivallakin maalla. Muista kosteikoissa tai pienvesissä kasvavista lajeista yleinen oli myös konnanleinikki (*Juncus bufonius*), jonka jäänteitä määritettiin Ison Kirkkokadun kaivaukselta 70 kpl. Laji voi kasvaa myös mm. pihalätäköissä tai katuojissa. Suoluikka (*Eleocharis palustris*) kasvaa samoin kosteissa ojissa. Punakoisoa (*Solanum dulcamara*) ja rätvänää (*Potentilla erecta*) tapaa rantasoistumilla.

Puut ja pensaat

Puiden jäänteistä olivat yleisimpiä kuusen (*Picea abies*) hiiltyneet neulasat, joita löytyi erityisen runsaasti Hatuntekijänkadun ja Ison Kirkkokadun kaivauksilta. Satunnaisesti löydettiin myös koivun (*Betula sp.*) siemeniä. Hiiltyneitä katajan (*Juniperus communis*) siemeniä oli useita Hatuntekijänkadun näytteissä.

Muut kasvijäänteet ja muut jäänteet

Muita kasvijäänteitä poimittiin satunnaisesti ja yleensä ne jätettiin laskematta, koska määrittelemätöntä kasviainesta löytyi lähes kaikista näytteistä. Puuhiiltä, palamatonta ja lahonnutta puuta, sienten rihmastopahkoja ja sammalen lehtiä ja varren kappaleita poimittiin määrittelemättömän kasviroskan seasta. Muita kuin kasvijäänteitä olivat kalan suomet ja luut, hyönteisten kappaleet ja tiilen kappaleet. Yksi ainoa kastemadon (*Lumbricus terrestris*) kotelo löytyi Ison Kirkkokadun näytteistä.

Kasviryhmä	Iso Kirkkokatu		Hatuntekijän- katu	Kustaa - Vaasankatu	Radiotalo	Maalarin- katu	Eteläinen Rantakatu	Liinakan- kurinkatu	Pikku Kirkko- katu
	-98	-99							
Viijat	1	2	-	-	-	-	-	-	-
Muut hyötykasvit	1	5	1	-	1	1	-	1	2
Viijapeltojen rikkaruohot	-	2	-	-	-	-	-	-	-
Kulttuuririkkaruohot	2	12	2	1	4	3	1	3	9
Niitty- ja ketokasvit	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Kosteikko-, suo- ja rantakasvit	1	7	-	-	2	-	-	-	1
Puut ja pensaat	2	3	2	1	1	-	-	1	1
Muut kasvijäänteet	3	5	4	4	4	3	3	3	1
Muut jäänteet	1	3	2	4	3	-	-	1	1
Yht.	11	29	11	10	15	7	4	9	17

Taulukko 1. Kasvijäännelajiryhmien jakaantuminen eri kaivauskohteissa vuosina 1998-1999.

Yhteenveto

Lajistoltaan ja jäännemääriltään rikkain aineisto löydettiin Iso Kirkkokadun kaivauksilta. Viljajäänteet, vanhat viljojen rikkaruohot ja suuret, kulttuurisia suosivien rikkakasvien jäännemäärät keskittyivät tähän kaivaus-aineistoon. Kulttuuririkkalajeja löytyi runsaasti myös Pikku Kirkkokadun aineistosta.

Ruis oli runsain viljajäännös. Lisäksi löydettiin ruispellolla perinteisen viljelyn aikana kasvaneita rikkaruohoja, ruiskaunokkia ja ruiskattaraa, molemmat Ison Kirkkokadun kaivaukselta. Muista hyötykasvijäänteistä merkittävin oli viikuna, jonka siemeniä löytyi Ison Kirkkokadun aineistosta toista sataa. Tämä on suurin Suomesta toistaiseksi tavattu viikunan siemenaineisto. Muita hyötykasveja olivat pellava ja luonnossa kasvavat hullukaali, ahomansikka ja vadelma.

Kulttuuririkkalajisto on tyypillistä asuinpaikan pihapiiriin, kadunvarsien ja pienialaisten viljelmien tai puutarhojen kasvilajistoa. Lajistosta puuttuvat tyypilliset, mm. paikalliseen karjanhoitoon viittaavat ja tavallisesti rehun mukana kulkeutuneet kasvilajit; niitty- ja rantalajiston jäänteitä tavattiin hyvin vähän.

Ison Kirkkokadun vaurioituneiden astia- ja ikkunalasin palojen konservointi

Mari Karjalainen

Tammisaaren Ison Kirkkokadun kaivauksilta löytyi yli 400 kappaletta 1500 - 1700-luvulle ajoitettuja lasin paloja. Palojen kunto vaihtelee paljon. Yleisesti ottaen ne ovat hyvässä kunnossa, mutta vaikka lasin palat ovat olleet maahan hautautuneina vain muutamia

satoja vuosia, on osa niistä huomattavan huonossa kunnossa. Lasilöytöjen joukosta valittiin kymmenen huonokuntoista palaa astia- ja ikkunalasia. Palojen vauriot olivat edustava otos koko lasilöytöryhmän vaurioista. Konservointiin tullessaan palat olivat kuivia ja melko puhtaita, koska suurin osa niistä oli puhdistettu jälkitöiden yhteydessä. Kuusi maalaamatonta lasin palaa tarvitsivat konsolidointia (pinnan irtoavien kerrosten kiinnittämistä ja vahvistamista). Yksi tutkimukseen valituista lasin paloista oli maalattua ikkunalasia eli kabinettiasia. Maalikerros ja lasin pinta lohkeilivat irti ja vaativat kiinnittämistä. Ilman konsolidointia palat eivät kestä käsittelyä ja tuhoutuvat vähitellen.

Lasin tuhoutuminen maassa

Maahan hautautuneen lasin kestävyysasteen vaikuttavat mm. lasimassan koostumus ja yhtenäisyys, lämpökäsittelyn historia, pinnan kovuus ja edeltävät pintakäsittelyt. Hyvin valmistettu lasi voi säilyä tuhoutumatta pitkään huonoissakin olosuhteissa, kun taas huonosti valmistettu lasi voi tuhoutua lyhyessä ajassa lähes tunnistamattomaksi.

Ympäristössä vaikuttavia tekijöitä maahan hautautuneen lasin kestävyysasteen ovat mm. suhteellinen kosteus, altistumisaika, maaperän lämpötilan muutokset, liuosreaktioiden pH-arvo ja maan mikro-organismit. Suhteellinen kosteus on yksi tärkeimmistä tekijöistä. Maaperän vesi levittäytyy lasin sisään, jolloin lasin emäksiset metalli-ionit liukenevat hitaasti pois ja veden protonit siirtyvät niiden tilalle. Sen seurauksena lasin pintakerros menettää kiillon ja se näyttää himmeältä tai kimaltelee sateenkaaren väreissä eli irisoii. Liukenemisen tuloksena lasin pintakerroksessa on alhaisempi natrium- tai kaliumpitoisuus ja pienempi tilavuus.

Lasilöytöjen käsittely kaivauspaikalla

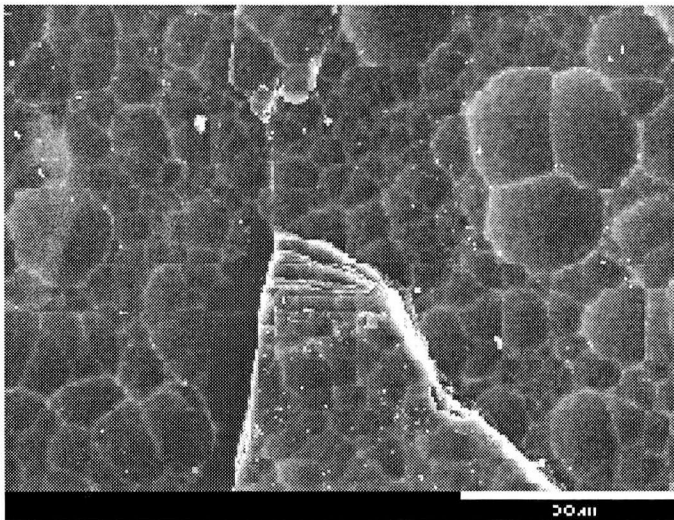
Monet materiaalit ovat vaarassa, kun ne maasta noston jälkeen altistetaan ympäröiville olosuhteille monien vuosisatojen hautautumisen jälkeen. Ne alkavat kuivua ja kutistua, reagoida ilman kanssa tai hajota menettäessään ympäröivän maaperän tuen. Vapaa vesi, jota tuore kaivettu lasi sisältää, ylläpitää lasin läpinäkyvyyttä ja pitää pintajännityksen avulla rapautuneita kerroksia yhdessä. Usein mitään erityisiä nostotekniikoita ei tarvita, vaan vaaditaan ainoastaan harkintaa, taitoa ja kätevyyttä. Kun lasia nostetaan, maakerros jätetään kiinni lasin pintaan estämään yksityiskohtien, esimerkiksi pinnalla olevan maalauksen katoamista. Esinettä tai sen osaa voi kannatella maakerros, ja kun se poistetaan, esine tuhoutuu. Sopimaton käsittely on syynä suureen määrään vahinkoa, jota koituu esineille. Ne saattavat näyttää vahvemmilta kuin mitä ovat.

Maasta nostettu lasi suositellaan pakkaamaan suljettaviin polyetyleenirasioihin kosteiden polyuretaanikerrosten väliin. Lasin ei saa antaa kuivua. Jos lasi on nostettu sitä tukevan maapaakun sisällä, maapaakku pakataan välittömästi noston jälkeen tiiviisti suljettuun

polyeteenipussiin ja varastoidaan viileässä ja pimeässä, esimerkiksi jääkaapissa. Tällöin pusseihin ja rasioihin ei välttämättä tarvitse lisätä mikrobiologista kasvua estäviä biocideja. Lasin puhdistamista kentällä ei suositella, koska materiaali tulee tutkia ennen puhdistusta ja sen aikana. Kentällä tehdyn konsolidoinnin ongelmana on lian kiinnittyminen lasin pintaan; likaa on vaikea poistaa hauraasta lasista myöhemmin.

Lasin koostumuksen analyttinen tutkiminen

Lasin koostumusta voidaan analysoida röntgenfluoresenssianalyysillä, joka tunkeutuu hyvin lasinäytteeseen. Tulokset saattavat olla vaikeita tulkita, koska menetelmä yhdistää tietoa sekä pintakerroksesta että lasimassasta sen alla. Ison Kirkkokadun kolme lasin palaa analysoitiin röntgenfluoresenssin avulla. Analyysin mukaan jokaisella palalla on eri koostumus. Kabinettilasipalan maalattu kohta sisälsi lyijyä, mutta analyysi ei erittele, onko lyijy peräisin maali-kerroksesta vai alla olevasta lasista. Osa lasin palojen sisältämistä alkuaineista on lisätty valmistuksen aikana ja jotkin alkuaineet ovat mahdollisesti peräisin maaperästä. Koska



Kuva 6. Tuhoutuneen lasin kuoppaista liuennutta pintaa sekä kerroksittaista hajoamista. Kuva: Seppo Hornitzkyj.

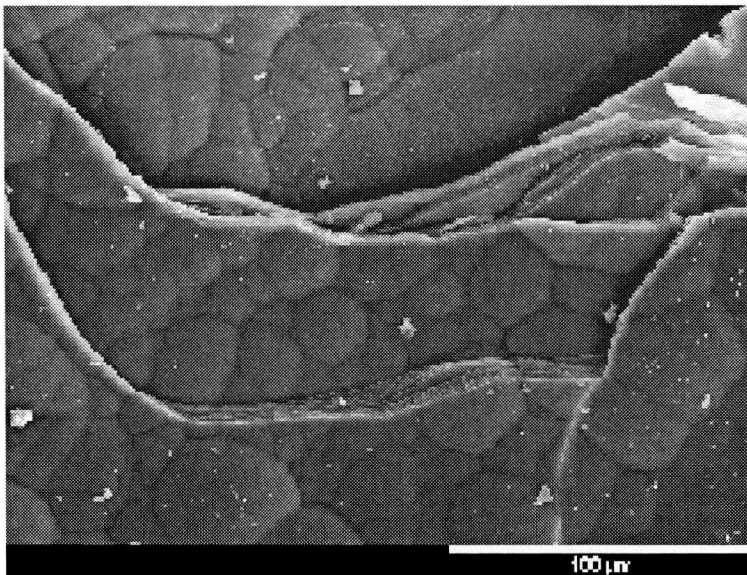
tutkittujen lasin palojen koostumukselle ei ole vertailumateriaalia ja analyysi ei erittele rapautunutta pintakerrosta ja sen alla olevaa tervettä lasia, on lasin koostumuksen määrittely vaikeaa. SEM (Scanning Electron Microscope)-analyysiä on käytetty vanhan lasin pinnan ja mikrorakenteen tutkimiseen. Menetelmällä voidaan tutkia tietyn lasialueen koostumusta tietyn aineen esiintymisen kohdalla. Ison Kirkkokadun yksi vaurioitunut lasin pala analysoitiin SEM:in avulla. Analyysi tehtiin epoksihartsiin valetusta terveeseen lasimassaan asti hiotusta poikkileikkausnäytteestä. Näyte sisälsi hyvin vähän natriumia. Suuren kaliumpitoisuuden vuoksi pala voisi olla mahdollisesti nk. metsälasia. Metsälasin sisältämä kalium on peräisin lasin valmistukseen käytetystä poltettujen puiden tuhasta.

Lasin palojen konsolidointi

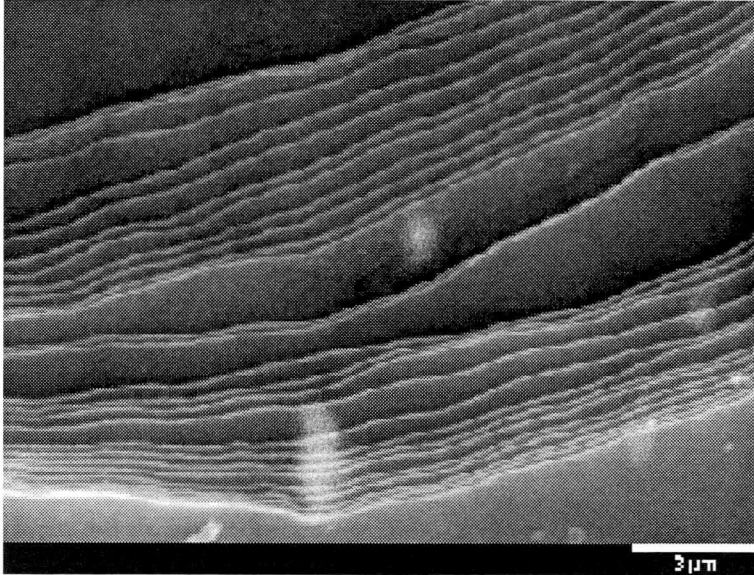
Hauraan arkeologisen lasin konsolidoinnissa on ongelmana konservoinnin etiikan mukainen konsolidointiaineen poistettavuus.

Vaikka konsolidointiaine on teoriassa poistettavissa, sen liuottaminen lohkeilevasta lasin pinnasta rikkomatta pintaa on käytännössä mahdotonta. Ison Kirkkokadun lasin palojen konsolidointiin kokeiltiin kolmea eri ainetta ja tavoitteena oli valita niistä sopivin. Konsolidointiaineet olivat 4-prosenttinen metaakrylaatti Paraloid B-72 asetonin-etanoliolosuoksessa, 10-prosenttinen epoksihartsin Araldite 2020 etanolissa ja 3-prosenttinen polyvinyyli-butyraali Butvar B 98 asetonietanoliolosuoksessa. Konsolidointi suoritettiin impregnoimalla n. 850 mbar:in alipaineessa vakuudessa, jossa aine mahdollisesti tunkeutuu paremmin kuivaan lasin palaan alipaineen ansiosta.

Lasin paloille sopivimmaksi konsolidointiaineeksi osoittautui 4-prosenttinen Paraloid B-72 liuotettuna asetonietanoliolosuokseen. Paraloid B-72 on kolmesta aineesta ainoa, joka on teoreettisesti poistettavissa. Konsolidoinnin lopputulos aineella oli hyvä ja Paraloid B-72:n kemialliset ja optiset ominaisuudet sopivat arkeologisen lasin konservointiin. Maalatun kabinettilasin pinnan irtoava maali ja lasi



Kuva 7. Lasinpalan pinnalta irronneen lastun kerroksittainen hajoaminen. Kuva: Seppo Hornytkyj.



Kuva 8. Suurennettu yksityiskohtakuva edellisen kuvan yhdestä hajoavasta kerroksesta. Kuva: Seppo Hornytzkjy.

kiinnitettiin 2-prosenttisellä Paraloid B-72:lla asetonietanoliseoksessa siveltimen avulla irrallisten lastujen alle lisäämällä. Tarkoituksena ei ollut löytää lopullista ratkaisua vaan ensimmäisellä sijalla oli lasin palojen säilyminen. Konsolidointi on yksi vaihtoehto tietyissä olosuhteissa. Vaihtoehtona on esimerkiksi Göteborgissa käytetty menetelmä, jossa arkeologiset löydöt haudataan dokumentoinnin jälkeen löytöpaikasta riippuen takaisin maahan tai mereen. Arkeologisten lasin palojen arvo on alempi kuin kokonaisten esteettisten lasiesineiden ja siksi arkeologiset lasin palat vaativat konservoinnin erityishuomiota.

Lähteet:

Julkaisemattomat lähteet:

Hornytzkjy, Seppo 14.4.2000: SEM-analyysi.
Luppi, Päivi 1981: Tammisaari tontti nro. 7. Kuninkaankartanon koekaiuukset. Raportti Museoviraston rakennushistorian osastolla.

Mikkola, Terhi ja Majantie, Kirsi 1999: Tammisaari Vanha kaupunki. Putkikaivantöiden valvonta seuraavilla kaduilla: Iso Kirkkokatu, Hatuntekijänkatu, Pitkäkatu, Radiotalon piha tontti nro. 45, Kustaa Vaasan katu, Kartanokatu, Raippatori, Vesimiehenkatu, Maalarinkatu, Saunakatu, Liinakanurinkatu, Eteläinen Rantakatu ja Pikku Kirkkokatu ja Päiväkeskuksen piha tontti nro. 13. Raportti Museoviraston rakennushistorian osastolla.
Tuurnala, Timo 28.2.2000: röntgenfluoresenssi-analyysi.

Painetut lähteet:

Aalto, M. 1994: Turun Linnan esilinnan kasvillisuus. - TMM Raportteja 16:21-38.
Beijerinck, W., 1947: Zadenatlas der Nederlandsche Flora. - Wageningen, 316 s.
Cederlöf, Johannes 1955: Ekenäs stads historia II 1721 - 1809. Ekenäs.
Cederlöf, Johannes 1964: Ekenäs stads historia III 1810 - 1930. Ekenäs.
Cronyn, J.M. 1990: The Elements of Archaeological Conservation. Routledge, London.
Egan, Geoff 1998. The Medieval Household. Medieval finds from excavations in London 6. The

- Medieval Household Daily Living c. 1150-1450. Museum of London.
- Eshøj, Bent 1988: Glas, Historie, Teknologi, Opbygning, Nedbrydning, Konservering. Konservatorskolen, Det Kongelige Danske Kunstakademi, København.
- Ehn, Ola & Gustafsson, Jan helmer 1984. Kransen. Ett medeltida kvarter I Uppsala. Uppsala.
- Fontaine, Chantal 1999: Conservation of glass at the Institut Royal du Patrimoine Artistique (Brussels): From the earthquake in Liège to the stained glass of Loppem, Tennent N.H. (toim.) The Conservation of Glass and Ceramics, s.199 - 207. James & James (Science Publishers), London.
- Franz, Rosemarie 1969. Der Kachelofen. Granz.
- Gaimster, David 1997. German Stoneware 1200-1900. British Museum.
- Haggrén, Georg 1994. Pikarit, ikkunat ja muut lasit - Helsingin porvarien haurasta ylellisyyttä ja arkiesineistöä. Narinkka. Helsinki 1550-1640. Helsingin kaupunginmuseo.
- Haggrén, Georg 1999. Vaikenevat lähteet ja puhuvat sirpaleet. Kaksi näkökulmaa keskiajan ja Vaasa-ajan kaupunkien materiaaliseen kulttuuriin. Ihmiset ovat kaupunki (Ilkka Mäntylän juhla- ja kirjasto). *Turun historiallinen arkisto* 53, s. 41-51.
- Hurst, John G. et al 1986. Pottery produced and traded in North-West Europe 1350-1650. Rotterdam Papers VI. Rotterdam.
- Hämet-Ahti, L., Suominen, J., Ulvinen, T., Uotila, P. & Vuokko, S., 1998: Retkeilykasvio. - Helsinki, ss. 656.
- Lempiäinen, T. 1985: Plant remains from the ancient Lake Mätäjärvi. - *ISKOS* 5:258-271.
- Lempiäinen, T., 1991: Past occurrence of *Hyoscyamus niger* L. (Solanaceae) in Finland according to the macrofossil finds. - *Ann.Bot. Fennici* 28: 261-272.
- Lempiäinen, T., 1994: Kuusiston linnan kasvijäännösetutkimukset. - Kuusiston linna, Tutkimuksia 1985-1993, Museovirasto, Rakennushistorian osasto, Raportteja 8:80-98.
- Lempiäinen, T., 1995a: Macrofossil plant remains from Medieval Turku, SW Finland. - *Res archaeobotanicae* 1995: 149-164.
- Lempiäinen, T., 1995b: Medieval plant remains from the fortress of Käkisalmi, Karelia (Russia). - *Fennoscandia archaeologica* XII (1995): 83-94.
- Lempiäinen, T., 1996: Liedon Rähälän keskiaikaisen asuinpaikan viljavarasto - lisää tietoa Aurajoki-laakson viljanviljelystä. - Kentältä Poimittua. Museovirasto, Esihistorian toimiston julkaisu No. 3.
- Lempiäinen, T., 1997: Helsingin Vanhankaupungin Annalan makrofossiilitutkimukset. - *Biodiversiteettiyksikkö*, Turun yliopisto, 83 s.
- Lempiäinen, T., 1999: Tammisaaren vanhan keskustan kasvimakrofossiilitutkimukset vuosina 1998-1999. Tutkimusraportti. *Biodiversiteettiyksikkö*/Turun yliopisto. 19+7 s.
- Mass, Jennifer L. 1999: Instrumental Methods of Analysis Applied to the Conservation of Ancient and Historic Glass, Tennent N.H. (toim.) The Conservation of Glass and Ceramics, s.15 - 41. James & James (Science publishers), London.
- Mellanen, Jaana 1994. "...päiväni ovat haihtuneet kuin savu..." - 1600-luvun tupakkapiiput Helsingin Vanhassakaupungissa. Narinkka. Helsinki 1550-1640. Helsingin kaupunginmuseo.
- Newton, Roy & Davison, Sandra 1989: Conservation of Glass. Butterworths, London.
- Niukkanen, Marianna 1994. Renessanssi keittiössä - Vanhankaupungin keramiikka-astiat. Narinkka. Helsinki 1550-1640. Helsingin kaupunginmuseo.
- Pihlman, Aki 1989. Liitupiiput. Turun Mätäjärvi. Turun maakuntamuseo. Raportteja 10.
- Pihlman, Aki 1989. Saviastiat. Turun Mätäjärvi. Turun maakuntamuseo. Raportteja 10.
- Römich, Hannelore 1999: Historic glass and its interaction with the environment, Tennent N.H. (toim.) The Conservation of Glass and Ceramics, s.5 - 11. James & James (Science publishers), London.
- Sease, C. 1995: First Aid Treatment for Excavated Finds, ICCROM (toim.) Conservation on Archaeological Excavations, s. 29 - 46. ICCROM, Rome.
- Takolander, Alfons 1930: Ekenäs stads historia I. Till stora ofreden. Ekenäs.
- Tallqvist, Tore 1982: Gamla stan i Ekenäs. Råd & riktlinjer för byggnadsvård. Ekenäs.
- UKIC - Archaeology Section 1995: Packaging and Storage of Freshly Excavated Artefacts from Archaeological Sites, ICCROM (toim.) Conservation on Archaeological Excavations, s.47 - 50. ICCROM, Rome.
- Villstrand, Nils Erik 1993: Stormaktstiden 1619-1721. Finlands historia 2. (Red. Norrback, Märtha). Ekenäs.
- Suulliset tiedonannot:
Haggrén, Georg 2.11.1999
Sarvas, Pekka 7.3.2000

Helsingin pitäjän Kirkonkylän tielinjan entistämisen arkeologinen valvonta ja kaivaus

Jaana Pietilä

Helsingin pitäjän kirkonkylän teiden entistämishanke lähti käyntiin huhtikuussa 1999. Vantaan kaupungin teknisen toimialan kaupunkirakentamisen suunnitteluosaston suunnitelmassa esitettiin katupintojen korkeus-asemaa ja sijaintia palautettaviksi vastaamaan mahdollisimman tarkoin 1700-luvun tilannetta.

Vantaan kaupungin Museoviraston rakennushistorian osastolle myöntämä budjetti kuukauden mittaiseksi aiottua valvontaa ja jälkitöitä varten oli 33 000 markkaa.

Kun Kirkkotien tietöiden valvontaa oli suoritettu 6 viikon ajan, tutkimus laajentui arkeologiseksi kaivaukseksi Kyläraitilla ennen kadulla suoritettavia tietöitä. Tätä varten Vantaan kaupunki myönsi Museovirastolle 48 000 markan lisämäärärahan.

Kenttätöyönjohtajana toimi HUK Jaana Pietilä, tutkimusavustajana fil.yo Tiina Soleva ja kaivajana fil.yo Anssi Malinen. Jälkityöt tehtiin 2.11.-30.11.1999.

Kirkonkylän historiaa

Helsingin pitäjä mainitaan ensimmäisen kerran kirjallisissa lähteissä vuonna 1401, jolloin Pyhän Laurin kirkko sai maalajahoituksen kolmelta talonpojalta Rekolasta lahjoittajien ja heidän jälkeläistensä sielunmessuja vastineeksi. Tämä osoittaa Gunvor Kerkkosen mukaan sitä, että Helsinki oli jo 1400-luvun alussa muodostanut oman seurakuntansa. Myöhemmät kirjemaininnat vanhempien itäusmaalaisten pitäjien rinnalla vuosilta 1405 ja 1417 merkinnevät Helsingin olleen oma pitäjänsä. Tämän perusteella Kerkkonen arvelee pitäjän syntyneen

1300-luvun loppupuolella. Pitäjäntupa mainitaan ensimmäisen kerran 23.3.1488 itse Viipurin käskynhaltija Knut Possen läsnäollessa pidettyjen käräjien yhteydessä

1500-luvun puolivälin kirkollisessa veroluettelossa 'Kichebyssä' mainitaan asuneen 10 talonpoikaa. Maallinen verotus oli koskenut taasen 12 talonpoikaa viisi vuotta aiemmin. Elinkeinon perustana oli karja, jonka tuotteista voilla maksettiin mm. kirkollinen ruokalisävero. Tässä suhteessa Kirkonkylä edustaa tyyppillistä ruotsinkielistä uudisasutusta, joka on mahdollisesti tullut paikkakunnalle 1200-luvun lopulla.

1500-luvun jälkipuoliskolla verraten vauraassa Kirkonkylässä ei Markku Kuisman mukaan ollut lainkaan köyhiksi luettavia, vaan varattomimmatkin omistivat irtainta vähintään 50 markan arvosta. Pitäjän varallisuuden keskiarvo oli 74 markkaa. Helsingin pitäjä oli 1500-luvun puolivälin tienoilla Kuisman mukaan yksi Etelä-Suomen talonpoikaispurjehduksen ja edullisen sijaintinsa vuoksi nimenomaan Tallinnan-kaupan merkittävimpiä keskuksia.

Julkisesta rakennuskannasta on tieto vuodelta 1633, jolloin talonpoikia sakotetaan Kirkonkylässä sijaitsevien kymmenysaitan ja käräjätuvan kunnossapidon laiminlyömisestä. Suuren pitäjäntuvan rakentamisesta pappilan maille Kirkonkylään puhutaan myös talvikäräjillä vuonna 1671.

Kylän keskeisin asutus on Samuel Brotheruksen vuoden 1699 kartan mukaan koostunut 9 talosta, joista kaikki Kooss eli Klockarsia lukuun ottamatta ovat sijainneet Turku-Viipuri maantien eteläpuolella. Tielinja on siis kartan mukaan kulkenut Knapaksen ja Klockarsin välistä suunnilleen nykyisen



Kuva 1. Yksityiskohta Samuel Brotheruksen kartasta 1690-luvulta.

Josvanpolun suuntaisena.

Kylän rakenne koki muutoksia maanjaon aikana, joka suoritettiin vuosina 1845-1847. Tällöin Björnsin, Hannusasin, Nilsaksen, Junsin ja Nedre Rutarsin talot siirrettiin nykyisille paikoilleen Kirkonkylän laitaosiin. Ryhmäkylän luonne kuitenkin säilyi edelleen Turku-Viipuri maantien Gammal Knapaksen ja Klockarsin välisellä osuudella (Talve 1972:25-27).

Tien historiaa

Kirkonkylän nykyisten teiden Kirkkotien, Kyläraitin ja Josvankujan päälinjat näkyvät jo maanmittari Samuel Brotheruksen kartassa vuodelta 1699. Pohjoiseen suuntautuva maantie haarautuu kahteen suuntaan: pohjoishaaraan (Hämeenlinna) ja länsihaara (Tikkurilaan).

Hämeenlinnan tie näkyy myös 1700-luvun kartassa Helsingin ympäristön teistä (Salminen 1993:96). Sama maanmittari on tehnyt myös laajan kartan Uudenmaan ja Porvoon saaristosta todennäköisesti 1600-luvun viimeisinä vuosina, jossa kirkonkylä ja sen talot näkyvät hyvin.

Ensimmäiset tiedot Helsingin pitäjän kirkonkylän teiden parantamisesta ovat vuosilta 1917-1923, jolloin Hämeenlinnaan johtava tie rakennettiin lujaksi, vähintään 6 m leveäksi viertotieksi (Perko 1977:102-103).

Suurimmat muutokset Kirkkotie on kokenut vuonna 1966, jolloin Tie- ja vesirakennushallituksen suunnitelma paikallistieksi rakentamiseksi nosti tietä 20-100 cm korkealle penkalle.

Muinaistieteellinen toimikunta piti lausunnossaan Helsingin pitäjän kirkonkylää erityisen arvokkaana sen rakennusmuistomerkkien ja

miljöökokonaisuuden vuoksi. Tiesuunnitelma oli siis "ainakin osaksi vaikeassa ristiriidassa" alueen muiden kaavoituskysymysten kanssa. Muinaistieteellinen toimikunta esitti tiesuunnitelman tarkistamista siten, että "kulttuurihistoriallinen miljöösuojaus ja kirkon välittömän ympäristön asianmukainen hoitaminen olisi tien tekemisenkin jälkeen mahdollista".

TVL:n Uudenmaan piirikonttori teki TVH:lle aloitteen, jossa "maiseellisista syistä katsotaan aiheelliseksi alentaa ministeriön vahvistamaa tasausta, koska Kirkonkylä omaa huomattavia kulttuurihistoriallisia arvoja". Pyyntöön suostuttiin, koska "tasauksen alentaminen noin 0,50 metriä ei aiheuta muutoksia tienparannustyön kustannusarvioon. Tien linjauksesta ei nähtävästi päästy yhteisymmärrykseen, koska tie oikaistiin kulkemaan noin 5 metriä alkuperäisestä tiestä länteen päin.

Kyläraittia korotettiin ja levennettiin Kirkkotien risteyksessä ensimmäisen kerran todennäköisesti vuonna 1947, jolloin sen kautta kulki raskas liikenne Silvolan tekoaltaan rakennustyömaalle (Suullinen tieto E. Savinen 28.10.1999). Toinen korotus liittyy ilmeisesti vuonna 1973 tehtyihin Kehä III:n liittymien ja syöttökatujen tienparannuksiin.

Kirkkotien pinnan laskeminen ja linjauksen muutos

Kirkkotien 1960-luvulla tehty oikaisu ja korotus päätettiin palauttaa vastaamaan lähinnä 1700-luvun tilannetta. Alustavia katusuunnitelmia oli tehty vuoden 1994 asemakaava muutoksessa, jossa mm. tien uudeksi leveydeksi on määritelty 10 kynnärää.

Lopullisissa suunnitelmissa tielinja määriteltiin siirtyväksi noin 100 metrin matkalta Kirkkopellon eteläosasta lähtien aina Kyläraitin risteykseen asti noin 17 metriä lännemmäksi. Samalla kevyen liikenteen väylä suunniteltiin tehtäväksi entistä hieman idemmäksi Kirkkopellon kohdalta.

Tien pintaa alennettiin noin 30-100 cm paksuudelta yhteensä noin 450 metrin matkalla Ylästöntien ja Kirkkotien risteyksestä aina Kirkkotien ja Knapaksenkujan risteykseen saakka. Samalla tielinjan yhteyteen tehtiin uusia sadevesiviemäreitä ja -kaivoja.

1960-luvun tiepenkereen alta noin 100 metrin matkalta vapautettu alue palautui takaisin tonttimaaksi.

Kirkkotien alentamisen yhteydessä tuli esille hyvin niukalti arkeologisesti kiinnostavia havaintoja. Poistettavat tiekerrokset olivat hyvin paksuja.

Kyläraitin kaivaus

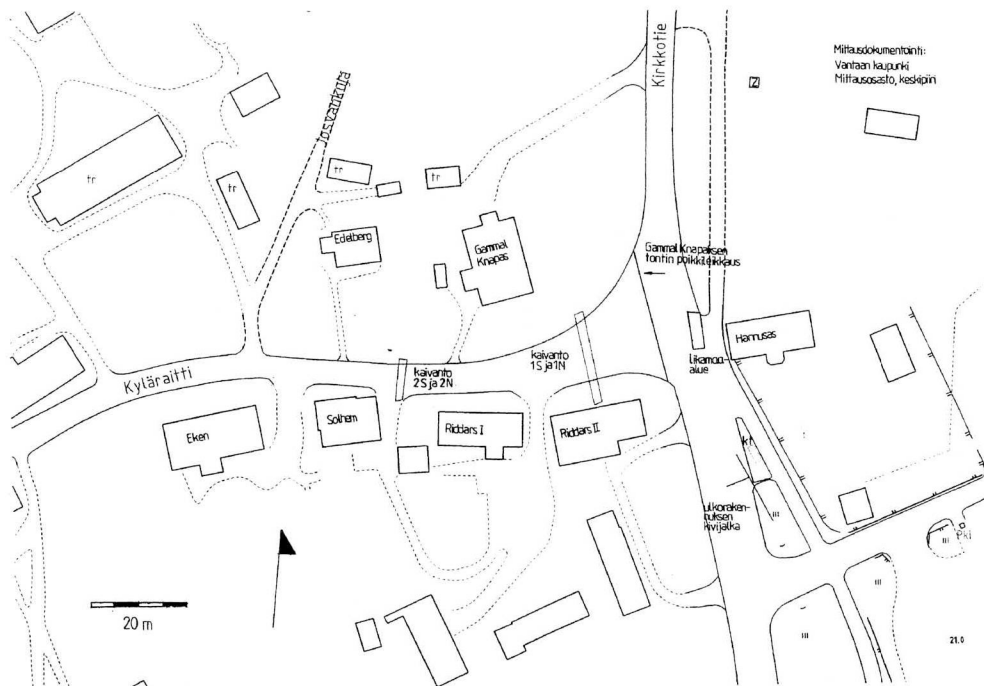
Tavoitteena oli tutkia mahdollisen Suuren Rantatien eli Ylisen Viipurintien Turusta Viipuriin vieneen tien linjausta muutaman tien poikki menevän koeojan avulla.

Asfaltti ja modernit tien täyttökerrokset poistettiin kaivinkoneella, jonka 120 cm kauha määritteli myös kaivannon leveyden. Kaivannot ulottuivat noin 0,5-1,0 metriä varsinaisen kestopäällystetyn tienpinnan ulkopuolelle.

Kaikkiaan tutkittiin noin 36 m² kokoinen alue puhtaaseen pohjamaahan saakka. Kaivaminen jouduttiin suorittamaan aluksi maakerrosten kovuuden ja löydöttömyyden vuoksi lapiolla. Varsinaiisiin löytökerroksiin tultaessa siirryttiin kaivamaan lastoilla.

Ainoastaan kaivannossa 2 N voitiin kaivettu maa seuloa 5 mm seulalla puurakenteen R 3 yhteydessä. Muu kaivettu maa oli joko niin kivistä tai niin löydöttöntä, että seulominen ei tuntunut tarpeelliselta.

Kaivaminen suoritettiin luonnollisina kerroksina siten, että jokainen uusi maakerros tai rakenne sai oman yhteysnumeron (Y) tai rakennenumeron (R). Ajoittavista löydöistä otettiin ylös myös tarkat löytökoordinaatit. Löydöistä talletettiin ainoastaan 1600-1700 -luvulle ajoittuvat löydöt.



Kuva 2. Yleiskartta tutkimusalueista

Tulkinta ja yhteenvedo

Kyläraitin kaivauksissa selvisi, että tielinjan itäisin osa on suhteellisen nuori. Löytöaineisto on aikaisintaan 1600-luvun alusta (Bartmannkannun pala KM 99078:12) ja 1700-luvun alkupuolelta (rahat ja liitupiippu KM 99078:1, 2 ja 14). Rahalöydöt ajoittuvat vuosille 1719-1726 (P. Sarvas suullinen lausunto 3.11.1999).

Samuel Brotheruksen tarkemmin ajoittamaton kartta 1690-luvulta ja vuoden 1699 kartta osoittavat myös, että suuren rantatien linja on kääntynyt kohti koillista ennen Gammal Knapaksen ja Riddars II:n taloja.

Vanhin tielinja on ollut noin 4 metriä leveä ja noin 40-90 cm nykyisen tien pintaa alempana. Tien alimmat kulutuskerrokset koostuivat noin 1 metrin paksuisista pienillä irtokivillä vahvisteista hyvin tummista kulttuurimaakerroksista.

Kaivannosta 2 N noin 1,2-1,5 metrin syvyydestä löytyneen puurakenteen R 3 lankut koostuivat sekä kuusesta (2 kpl) että männystä (3 kpl). Puut oli tuettu kivillä lähes vaakasuoraksi tasoksi.

Rakenteen ikä voidaan esinelöytöjen perusteella ajoittaa 1700-luvun alkupuolelle. Sitä vastoin rakenteen funktio on täysin arvailujen varassa. Mahdollisesti se on voinut olla jonkinlainen jalkasilta, jonka avulla on ylitetty vaikeakulkuinen tie tai piha.

Gammal Knapaksen tontin löytöaineisto näyttää sijoittuvan noin 1800- ja 1900-luvun taitteeseen. Rungas talousjäte ja ulkorakennuksiin sekä maatalouteen liittyvät metallilöydöt ovat todennäköisesti kasautuneet ennen nykyisen päärakennuksen valmistumista 1910-luvulla ja Kyläraitin tielinjan leventämistä 1950-luvun alkupuolella.

Vielä ennen vuotta 1914 paikalla sijainneen pääarakennuksen kivijalan katkelma tuli mahdollisesti esiin kaivannossa 1 N. Vielä vuonna 1926 Kirkkotien varressa on ollut Gammal Knapaksen vanhaan rakennuskantaan liittynyt ulkorakennuksesta asuinrakennukseksi muutettu pieni rakennus. Resentit löydöt Kirkkotien ja Kyläraitin leikkauksesta liittyvät todennäköisesti tähän vaiheeseen. Gammal Knapaksen vanha pääarakennus oli sijainnut noin 7,6 metriä länteen Hannusas-talosta.

Viimeisimpään vaiheeseen liittyy Gammal Knapaksen pääarakennukseen 1920-1930 -luvulla vedetty vesijohtoputki, joka tuli vastaan kaivannossa 1 N (paikallisen asukkaan G. Weckstömin suullinen tieto).

Sekä Riddars II:ssa että Gammal Knapaksen vanhassa pääarakennuksessa on ollut vihreää ns. metsälasia olleet ikkunalasit mahdollisesti jo 1700-luvulla.

Riddars II:ssa on harjoitettu jonkinasteista metallinjalostusta ja -työstöä lähinnä kai kotitarpeiksi. Noin 4 metriä pääarakennuksen pohjoispuolella löytyi 28 kpl metallisen työkalun katkelmia sekä 23,6 kg metallikuonan keskittymä.

Hannusas-talon ja Gammal Knapaksen välinen tielinja on ollut noin 5 metrin levyinen ja pinnassa sijaitsevan peruskallion vuoksi todennäköisesti hyvin vaikea kunnossapidettävä.

Riddars II:n ja Hannusasin ulkorakennusten väliin oli jäänyt 8,3 metrin leveydeltä rakenteeltaan erittäin tiiviiksi perustettua tielinja. Todennäköisesti kyseessä on vuosien 1917-1922 viertotiehanke, jolloin tie määriteltiin tehtäväksi vähintään 6 metriä leveäksi.

Kirkkotien ja Kyläraitin voimalliset tienrakennusvaiheet näkyivät jopa 1 metrin vahvaisina täyterkerroksina kaivantojen poikkileikkauksissa. Kirkkotien luonne mutkikkaana ja mäkisenä maantienä oli muuttunut täysin 1950-luvun jälkeen. Samoin Kyläraitin ja Kirkkotien välinen kapea X-risteys oli levennetty vastaamaan 1950-luvun liikenteen vaatimuksia.

Lähteet:

Kerkkonen, Gunvor 1965: Helsingin pitäjän keskiaika. Helsingin pitäjän historia I. Helsingin maalaiskunta.

Kuisma, Markku 1990: Helsingin pitäjän historia II. Vanhan Helsingin synnystä isoon vihaan 1550-1713. Vantaan kaupunki.

Kuisma, Markku 1991: Helsingin pitäjän historia III. Isostavihasta maalaiskunnan syntyyn 1713-1865. Vantaan kaupunki.

Luho, Ville 1965: Helsingin pitäjän esihistoria. Helsingin pitäjän historia I. Helsingin maalaiskunta.

Perko, Touko 1977: Maanteiden rakentaminen 1918-1939. Suomen itsenäistymisestä 1970-luvulle.

Suomen teiden historia II. Tie- ja vesirakennushallitus, Suomen tieyhdistys. Helsinki. (96-199)

Salminen, Tapio 1993: Suuri Rantatie. Stora Strandvägen. Tiemuseon julkaisuja 7. Tielaitos. Helsinki.

Talve, Ilmar 1972: Helsingin pitäjän kirkonkylä. Vantaan kauppalan sivistystyö-lautakunta.

Lisää keskiajan internet-linkkejä

Jaana Pietilä

Ville Laakso esitteli edellisessä lehdessä (SKAS 1/2000) kotimaisia keskiaika-linkkejä. Mainittakoon että Turun yliopiston historian laitos on laittanut verkkoon kätevä vanhojen 1600-1800 -luvun mittojen muunto-ohjelman, jossa voi kääntää nykyihmiselle tajuttavaan muotoon erilaisia paino-, pituus-, veto-, pinta-ala yms. suureita (luoti, leiviskä, berkovets, kortteli, kyynärä, virsta, jumpru, tuoppi, ankuri, kielo, aami, panni, tolti, kerpo jne.) osoitteessa www.utu.fi/hum/historia/cgi-bin/mitat Huomattakoon myös, että Åbo Akademin tontin kaivauslöydöistä on esittely kuvineen ja muutakin tietoa osoitteessa www.turku.fi/museo/akademi/satua.html Kyseessä on erittäin hyvin toimiva kokonaisuus ainakin tehokkaalla Pentium-kapasiteetillä varustetulla ja kiinteässä verkko-yhteydessä olevalla koneella.

Ulkomaisista linkeistä kiinnostava kaikille keskiaikaisten asiakirjojen tutkijoille lienee Abbreviations eli keskiajan latinan lyhenteiden tietokanta, jota on kehitetty vuodesta 1993 lähtien. Tällä hetkellä hakusanamäärä on noin 60 000, joten tietokanta on jo laajempi kuin mitkään sanakirjat yhteensä. Kaikkien alojen käsikirjoituksia 900-1400 -luvuilta on otettu mukaan Vatikaanin ja Pariisin suurten kokoelmien lisäksi myös pienemmistä kirjastoista. Tietokannan tarkempi esittely ja tilausohjeet löytyvät osoitteesta www.ruhr-uni-bochum.de/philosophy/projects/abbrev.htm

Hyviä erikielisiä (englanti, saksa, ranska) uutuuksia voi katsastaa tieteelliseen kirjallisuuteen erikoistuneen Oxbow Booksin sivuilta, joista löytyy otsakkeen Medieval World alta noin 70 erilaista aihepiiriä. Kirjoista on sivuilla lyhyitä esittelyitä ja kirjat voi tilata suoraan internetin välityksellä osoitteesta: www.oxbowbooks.com/browse.cfm?CFID=689332&CFTOKEN=41849022&CatID=116

Englannin keskiaikaisista kaupungeista on hyvä tietopaketti osoitteessa: www.trytel.com/~tristan/towns/towns.html jossa voi tehdä myös hakuja kaupunkien nimellä. Englantilaisen kaupunkiarkeologian uusia saavutuksia voi ihailia Norwichin laajojen kaivausten esittelysivuilla osoitteessa: www.esinet.norfolk.gov.uk/millennium Kaikenlaisten arkeologisten kenttätöiden esittelyjä ympäri maapalloa löytää osoitteesta www.serve.com/archaeology/field.html

Keskiajan materiaalin linkkikokoelmia löytää kanadalaisesta Iter- ja amerikkalaisesta ORB-portaalista, jotka sijaitsevat osoitteissa: www.iter.library.utoronto.ca/iter/iter1a3.htm ja www.weatherhead.simplenet.com/history.htm Kokeellista arkeologiaa voi katsella ruotsalaisilta Forntida teknik-sivuilta, jossa on mm.

rekonstruoituja taloja kivikaudelta keskiajalle saakka osoitteessa: www.forntidadeknik.z.se/IFT/husen.htm

Keskustelu- ja uutisryhmiä, joissa on mielenkiintoisia aihepiirejä (myös antropologiaa) noin 70 erilaista löytyy osoitteesta: www.serve.com/archaeology/discussion.html Aihepiirejä ovat mm. ADS-ALL digitaalinen arkeologisen datan arkistointi, ARCH-L yleistä arkeologiaa, ARCHCOMP-L tiedonkäsittelyä, ARCHEOBOTANY kasvitiedettä, ARCH-DE saksalaista arkeologiaa, ARCH-THEORY arkeologian teoriaa Euroopassa, ARTIFACT materiaallisen kulttuurin tutkimus/metodiikka, C14-L radiohiiliajoitus-aiheita, GIS-ARCH arkeologia ja GIS, HISTARCH historiallista arkeologiaa, MIL-ARCH sota-arkeologiaa, PALEODIET alkukantaiset ruokavaliot ja relevanssi nykyelämään, ROMARCH antiikin Italian ja Rooman taide ja arkeologia, SUB-ARCH vedenalaista arkeologiaa, XYLHIST-L puurakenteiden historia ja arkeologia.

Mielenkiintoista tieteellistä keskustelua käydään Alta Vista -hakupalvelun kautta saatavalla archaeology.sci listalla. Tähän mennessä (huhtikuun loppu) 18 arkeologia on vaihtanut mielipiteitä maanviljelyskulttuuriin siirtymisen vaikutuksista ihmisen fysiikkaan ja elinikään. Näyttäisi siltä, että ihmiskunta on ainakin fyysisesti rappeutunut (valikoidusti ?) metsästäjä-keräilijä elämäntavan jätettyään. Keskustelun on pannut liikkeelle Jared Diamondin tuore populaariteos "The Third Chimpanzee", jota on myös esitelty Scientific American -lehdessä. Kyseinen keskustelulista on varsin tasokas eikä siellä näy "höyrypäitä", joita seikkailee ilman sci-liitettä olevalla harrastajien keskustelulistalla. Voimakas amerikkalainen painotus on ehkä ainoa varjopuoli. Uusimmat "jymy"-uutiset muuten ilmestyvät tälle listalle varsin nopeasti. Etelä-Ranskan sensaatiomaiset luolamaalauslöydöt 1990-luvun puolivälissä julkistettiin ensimmäisinä juuri tällä keskustelulistalla.

Viimeisinpäinä herkkuna on toukokuisen Vironmatkan tulainen Tartosta. Paikallisen kaupunginmuseon johtajan Rünno Vissakin johdolla oli saatu juuri viikkoa ennen käyntiämme aikaiseksi kunnioitusta herättävä saavutus: liikkuva 3D kuva Tarton keskiaikaisesta keskustasta. Tiedosto on niin iso järkäle, että sen avaamisessa tarvitaan vähintään Pentium-tason tietokone. Latautumiseen menee muuten yli 6 minuuttia eikä sittenkään voi olla varma saako kuvan pyörimään. Kokonaista 42 sekuntia kestävä kieputuksen faktat on selvitetty suurimmaksi osaksi laajojen kaupunkikaivausten avulla. Rahoitus on kuulemma saatu pelastuskaivausten tuotoilla !! www.tartu.ee/hansalinn

Kuinka joillakin voi olla niin paljon lumoavia keskiaikaisia linnanraunioita!

Päivi Luppi

Seuran keväinen matka 11.-14.5.2000 suuntautui Kaakkois-Viroon Tarton, Otepään ja Viljandin seuduille. Paikallisina erinomaisina oppainamme olivat Heiki Valk, Andres Tvauri ja Ain Mäesalu. Matkan aikana yövyimme lähellä Tarttoa, josta teimme kaksi kokopäivän matkaa, toisen Sakalan maakuntaan ja toisen Ugandin maakuntaan. Seutu, johon tutustuimme oli keskisellä rautakaudella (400 - 600-luvuilla) tiheästi asuttua seutua. Alueella oli lukuisia linnavuoria ja kumpuhautaus oli vallitsevana hautamuotona.

Viron talonpoikaisyhteiskunta oli järjestäytynyt jo nuoremalla rautakaudella. Alunperin perheistä ja suvuista muodostuneet kyläkunnat olivat liittyneet yhteen kihlakunniksi tai muinaispitäjiksi ja ne taas luonnollisten rajojen jakamiksi maakunniksi.

Muinais-Viro oli 1200-luvun alkupuolella jakautunut hallinnollisesti siten, että Pohjois-Viro kuului Tanskalle, Saksalainen ritarikunta hallitsi Keski-Viroa eli Sakalan maakuntaa ja Tarton alue, eli Ugandin maakunta oli Tarton piispan alaisuudessa. Viron keskiajan historia on ollut sotaisaa ja säilyneen rikkaan kronikkalähteistön ja veroasiakirjojen avulla on Viron varhaishistoriaa pystytty selvittämään hyvinkin tarkoin.

Ensimmäisenä matkapäivänämme tutustuimme Tartossa luonnollisesti keskiaikaiseen kaupunkiin ja 1300-luvulta peräisin olevaan tiiligotiikkaa edustavaan Jaanin kirkkoon. Kirkkoa entistetään parhaillaan, mutta pääsimme makasiineihin katsomaan talteen otettuja satoja tiiliveistoksia. Upeita. Kävimme yliopiston arkeologian laitoksen makasiineissa tutustumassa tulevien kohteittemme löytöihin, mm. Siksalin keskiseltä rautakaudelta peräisin

olevan asuinpaikan ja kumpukalmiston kiinnostavaan materiaaliin. Vielä saimme erinomaisen opastuksen muutostöiden alla olevassa Tarton kaupunginmuseossa.

Tarton perinteikkäässä yliopistossa opiskelee paljon suomalaisia, mutta arkeologian instituutissa heitä kuulemma on liian harvoin. Kannattaa harkita lähtöä sinne, sillä opiskeluympäristö on taatusti ystävällinen ja miellyttävä.

Illalla majoitumme Tarton lähellä sijaitsevaan hotelli Reheen, josta teimme sitten kaksi päivän mittaista retkeä maakuntiin.

Sakalan maakunnan keskus oli ja on edelleen Viljandi. Viljandin keskiaikainen kaupunki on muodostunut Viljandin vuonna 1224 aloitetun ritarikuntalinnan läheisyyteen. Linna oli Saksalaisen ritarikunnan mahtavin linna Pohjois-Baltiassa ja siellä asui ritarikunnan käskynhaltija eli komtuuri. Linna ja kaupunki on perustettu mielenkiintoiselle harjumuodostumalle Viljandinjärven rannalle. Tutustuimme viime vuonna, pitkän tauon jälkeen aloitettuihin kaivauksiin. Toiveena on saada uutta tietoa alueella sijainneesta muinaislinnasta sekä ritarikuntalinnan varhaisimmista vaiheista.

Ugandin maakunnan keskus Tarton lisäksi oli Otepään linna 1100-1400-luvuilla. Se sijaitsi useiden keskiaikaisten vesireittien ja kulkuväylien varrella. Otepäältä vanhimmat tunnetut löydöt ajoittuvat jo varhaiselle rautakaudelle. Varsinaista linna ryhdyttiin rakentamaan levottomina aikoina 1000-luvulla, kunnes Tarton piispa rakennutti sinne piispanistuimen heti Saksalaisen ritarikunnan vallattua Sakalan maakunnan. Viron ja koko Baltian korkein mäki, Munamägi (318 mpy) sijaitsee tällä seudulla. Kavuttuamme sen laelle sadepilvet

repeilivät ja saatoimme ihaila Kaakkois-Viron kumpuilevaa ja metsäistä seutua koko sen kauneudessaan.

Pitkäaikainen haaveenikin toteutui, sillä poikkesimme Setumaalla. Tämä myös Petserinmaaksi kutsuttu alue sijaitsee aivan Viron kaakkosikulmassa. Se on vajaan 2000 neliökilometrin suuruinen alue, jonka lähes koko väestö on ortodokseja. Setumaalla on omintakeinen kieli ja siellä on säilynyt vanhaa virolaista perinnettä ja traditioita. Siellä vietetään edelleen Jaanin juhlaa, jossa on mielenkiintoisella tavalla sekoittunut sekä ortodoksinen että muinainen traditio. Setumaata pidetäänkin Viron elävänä ulkomuseona.

Suuri osa Viron teistä noudattelevat muinaisia kulkureittejä ja niiden varrella voi nähdä ympäristöstään erottuvien kumpareiden päällä yhden tai useampia ristin muotoisiksi hakattuja kiviä. Ne ovat kylien omia kalmistoja, joihin on haudattu nuoremmalta rautakaudelta lähtien aina 1700-luvulle saakka. Näissä, kirkkomaan ulkopuolelle tehdyissä haudaustavissa



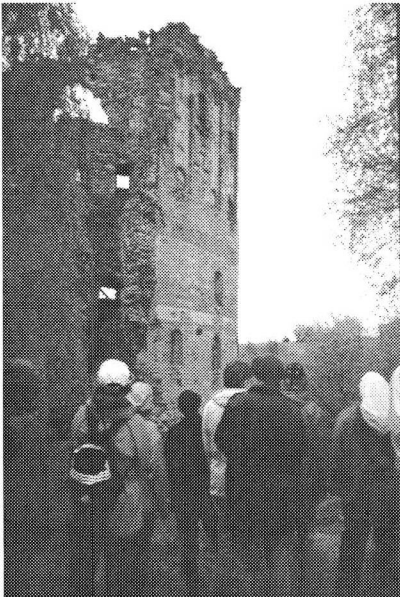
sekoittuvat muinaiset ja kristilliset haustaustavat. Karsikko-perinnekkin elää vielä Kaakkois-Virossa. Vainajan saattomatka kirkkomaahan merkitään ristein matkan varrella kasvaviin puihin.

Uskon, että me kaikki 27 retkeläistä olimme tyytyväisiä matkaamme. Virossa on paljon nähtävää, periaatteella jokaiselle jotakin esihistoriasta nykyaikaan ja kaikkea siltä väliltä. Saimme opastuksen äidinkielellämme, meistä huolehdittiin sydämellisesti ja vieraanvaraisesti. Ohjelmaan oli mahdutettu niin paljon nähtävää, että oikeastaan ainoa paikka, josta saattoi ostaa tuliaisia oli apteekki, joka oli öisinkin auki. Mutta eihän siellä mitään tulaivillapaitoja myydä!

Kesälukemisiksi:

Viro, historia, kansa, kulttuuri, toim. Seppo Zetterberg, SKS, toimituksia 610, Jyväskylä 1996.

Viron rautakausi, Juri Selirand, toim. Pentti Koivunen, Studia Archaeologia Septentrionalia 1, Rovaniemi 1989.



Kokemuksia keskiajan arkeologian opiskelemisesta Saksassa

Helena Anttila

Opiskelin lukuvuoden 1998-1999 Sokrates-Erasmus stipendin avulla Otto-Friedrich Universität:issä Bambergin kaupungissa. Pääasiallisesti opiskelin oppiainetta nimeltä "Archäologie des Mittelalters und der Neuzeit" sivuaineeksi tutkintooni Suomessa. Mukaan mahtui myös vähän historian opintoja ja "Denkmalpflege und Baugeschichte":ä. Denkmalpflege und Baugeschichte tarkoittaa suunnilleen muistomerkkien hoitoa ja rakennushistoriaa. Tätä kiinnostavaa ainetta voi opiskella ainoastaan Bambergissa. Sen voi joko ottaa sivuaineeksi tai suorittaa yksivuotisena jatko-opiskeluna. Aineessa opetellaan asioita muinaismuistojen suojaamisesta ja hoidosta, niiden oikeata käsittelyä, arviointia, dokumentointia, saneerausteknologiaa, rakennustiedettä ja rakennushistoriaa, ja myös asuttamishistoria kuuluu aihepiiriin. Myös keskiajan arkeologiaa voi opiskella vain Saksassa. Bambergin lisäksi sitä voi opiskella ainoastaan Tübingenissä, jossa sitä voi opiskella vasta Zwischenprüfungin jälkeen, eli ensin on opiskeltava keskimäärin kaksi vuotta tavallista arkeologiaa ja vasta sitten pääsee käsiksi keskiaikaan. Se ei myöskään ole varsinainen oppiaine, vaan työalue "Arbeitsbereich Archäologie des Mittelalters". Olisin halunnut ottaa Bambergissa myös arkeologian opintoja (Vor- und Frühgeschichte), mutta sinä Saksassa olovuoteni aineen professuuri oli täyttämättä, eli tiedotus oli huonoa ja kurssitarjonta niukkaa. Raja keskiajan ja esihistorian välillä on näissä aineissa häilyvä, mutta keskiajan arkeologiassa käsiteltiin myös viikinkiaikaa ja joskus jopa aikaisempia aikoja.

Opiskelu tapahtuu pääasiassa proseminaari- ja seminaarimuodossa, eli jokainen pitää esitelmän, jota varten laaditaan nk. handout:eja

ja kirjallinen työ. Esitelmän lopussa kuulijat voivat tehdä kysymyksiä. Luentojakin löytyy, mutta ne eivät periaatteessa kuulu opintovaatimuksiin, eikä niitä pidä tenttiä. Opintovaatimuksiin kuuluu tietty määrä tiettyihin arkeologian osa-alueisiin liittyviä proseminaareja ja seminaareja ennen välikoetta ja lopputyötä lisäksi on ekskursiopäiviä ja työharjoittelua. Harjoituksia ei opintovaatimuksiin kuulu, mutta ne ovat suosittuja, sillä ne opettavat käytännön työtä. Se, ettei proseminaari- ja seminaari-aiheita nimetä vaatimuksissa kovinkaan tarkasti tarkoittaa sitä, että joka vuosi on erilaisia kursseja, jotka sopivat tutkimusvaatimuksiin. Tämä on minusta siinä mielessä fiksua, että joka vuosi löytyy kursseja suoritettavaksi, sillä et ole (niin kauan meillä) jo tehnyt niitä aiemmin.

Aikanani Bambergissa tein arkeologisten kurssien lisäksi historiasta Keskiajan historian kertauskurssin ja kurssin Welf-suvusta sekä Denkmalpflegeen Dendrokronologian peruskurssin. Dendrokronologiakurssilla ajoitettiin viiden hengen ryhmällä yhtä taloa Bambergissa. Ajoituksen perusteella pystyttiin sanomaan, että

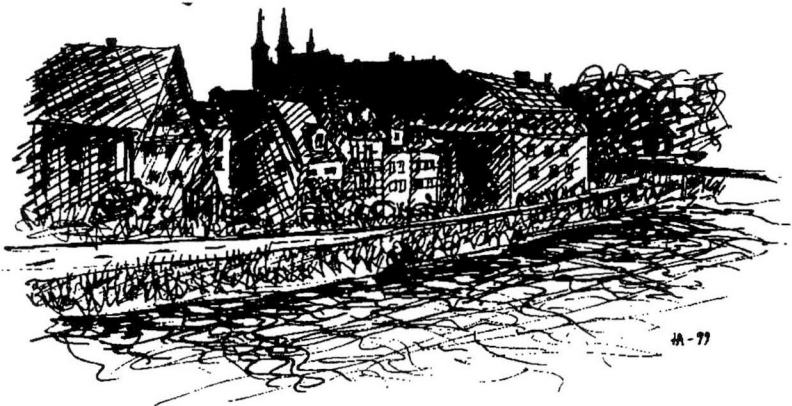


talo oli luultavasti rakennettu kahdessa vaiheessa, joista myöhäisempi ajoitettiin vuoteen 1602. Arkeologiassa otin ensimmäisenä lukukautena Johdanto keskiajan arkeologiaan-kurssin sekä kurssin teoriasta ja metodiikasta, sillä en ole opiskellut keskiajan arkeologiaa aikaisemmin. Kävin luennoilla asutusarkeologiasta ja kommunikaatiosta ja migraatioista arkeologisen aineiston valossa, jotka olivat molemmat kiinnostavia. Tein myös harjoituksen kaivauslöytöjen käsittelystä julkaisua varten. Esineet saatiin Nürnbergissä n. 10 vuotta sitten suoritetusta kaivauksesta. Nämä löydöt olivat jääneet luetteloidmatta ja käsittelemättä, eikä edes kaivauskertomusta oltu tehty. Meille valikoitiin parhaat ja kiinnostavimmat osat, joita käsiteltiin ja piirrettiin julkaisua varten. Itse olin tekemisissä luu- ja sarviesineistön kanssa. Proseminaareja ja seminaareja tein historian ja arkeologian yhteiskäytöstä arkielämän esille saamiseksi, kurssin asutuksen häviämisestä ja miten sitä tutkitaan, kaupunkiarkeologisen kurssin ja Internet arkeologiassa -kurssin, jossa mm. opetettiin, miten www-sivuja tehdään.

Kaikki yliopistolla olivat erittäin avuliaita. He eivät kuitenkaan olleet tottuneet saaman ulkomaalaisia vaihto-opiskelijoita, eivätkä aina tienneet, mitä tehdä. Kuitenkin sain kaikki asiat helposti selvitettyä professori Ingolf Ericssonin kanssa, sillä hän on ruotsalainen. Hän toivotti kaikki kiinnostuneet suomalaiset tervetulleiksi Bambergiin.

Vuoden 1998 alussa Bambergin yliopistoon perustettiin Zentrum für Mittelalterstudien, eli vapaasti suomennettuna Keskiajan tutkimuksen keskus. Tämä on perustettu koordinoimaan kaikkien Bambergin yliopiston keskiajan tutkimukseen suuntautuneiden aineiden tutkimusta ja opetusta. Nämä aineet ovat: Keskiajan arkeologia, Keskiajan historia, Taidehistoria, Islamilainen taide ja arkeologia, Germanistiikka, Romanistiikka, Slavistiikka, Orientalistiikka, Historian aputieteet, Kansatiede, Liturgiatiede ja Denkmalpflege und Baugeschichte. Keskus on saanut rahoitusta kolmeksi vuodeksi ja sen jälkeen seuraa arviointivaihe. Jos kaikki menee hyvin, toiminta jatkuu vielä pitkään. Rahoituksin turvin yliopisto toteuttaa yhteistyöprojekteja, workshoppeja, tiedeseminaareja, symposiumeja, valmistuneiden kollegion, tapahtumia, yleisluentosarjoja, vierailuluentoja, kansainvälisiä konferensseja ja Internet sivut, jotka tosin ovat aika huonot ja vaikeasti löydettävissä. Tärkeimmäksi itselleni osoittautui se kirjanen, jota keskus jakoi näistä kaikista tapahtumista.

Bambergin kaupunki sopii mainiosti tällaisen toiminnan kodiksi, sillä itse kaupungilla on juuret jo roomalaisajassa, ja keskiaikaisia monumentteja on paljon. Idyllisempää kaupunkia olisi myös vaikea löytää. Viihdyin siellä kaikin puolin hyvin ja opin paljon uutta ja kiinnostavaa.



Kirjaesittely:

Maatalouden kehitys Ruotsissa

Georg Haggrén

Janken Myrdal: Jordbruket under feodalismen 1000-1700. Det svenska jordbrukets historia 2. Natur och kultur / LT:s förlag. Borås 1999. 407s.

Uppsalan Ultunan maatalousyliopiston agraarihistorian professori Janken Myrdal on ottanut haastavan tehtävän. Hänen tavoitteenaan on esittää kokonaiskuva maatalouden kehityksestä Ruotsissa 700 vuoden ajanjakson kuluessa. Myrdalin ote on hyvin monipuolinen: hän nostaa esiin merkittävät yksityiskohdat, seuraa maanviljelyn ja viljelystekniikan kehitystä sekä sijoittaa maatalouden - kuten teoksen nimessäkin viitataan - yhteiskunnan yleiseen kehitykseen. Myrdal lähestyy aihettaan monitieteisesti, vaikkakin etupäässä humanistisesta näkökulmasta. Hän on ottanut mukaan niin historian-tutkimuksen, taidehistorian, kansatieteen kuin arkeologian menetelmät ja lähteet. On vaikea uskoa, että tällaisessa tehtävässä voi onnistua, saatikka puristaa lopputulos runsaan kuvituksen kera vain 400:aan sivuun. Juuri näin Janken Myrdal on kuitenkin tehnyt!

Maatalouden kehitys ei ole ollut tasaista. Vuosisatojen kuluessa maatalousyhteiskunta on Myrdalin mukaan edennyt teknisestä kompleksista toiseen. Uuden toimivan teknisen kompleksin myötä maatalous on nopeasti tehostunut ja runsaasti uutta maata on voitu ottaa käyttöön. Tällaisen nopean kehitysvaiheen jälkeen kesti aina pitkään ennen kuin uusi tekninen kompleksimuodostui. Myrdalin käsittelemän ajanjakson ensimmäinen suuri kehitysaskel otettiin

lisääntyneen raudan käytön myötä 1100-1200-luvuilla. Vaikka seuraava tekninen kompleksimuodostui 1500-luvulla, todella merkittävä muutos tapahtui vasta niin myöhään kuin vuosien 1750 ja 1850 välillä.

Myrdalin teoksen alkuosan lähdeaineistoa dominoivat arkeologiset löydöt ja kirkkojen kalkkimaalaukset. Eri puolilta Ruotsia kootusta aineistosta Myrdal pystyy ajallisen kehityksen ohella erittelemään selkeitä alueellisia eroja. Esimerkiksi kirkkojen seinämaalauksissa kuvatut maataloustyövälineet ovat pääsääntöisesti kullakin alueella todella käytettyjä eikä mallikirjojen kuvituksesta poimittuja.

Suomen maataloushistorian kannalta erityisen mielenkiintoisia ovat Myrdalin keräämät tiedot kääntöauran (sv. plog) käytöstä keskiajalla. Onhan kääntöauraa toisinaan esitetty ruotsalaisten tuomana innovaationa, jonka avulla Etelä-Suomen savimaat otettiin 1200-luvulta lähtien viljelykseen. Kääntöaura oli tuohon aikaan kuitenkin ehtinyt levitä vasta Skoonen ja Länsi-Göötanmaalle, muualla käytettiin aatraa (sv. årder). Esimerkiksi Upplannissa ja useimmilla muilla alueilla, joilta ruotsalaisia siirtolaisia keskiajan kuluessa muutti Suomeen, kääntöauran käyttö vakiintui vasta 1600-luvulla. Kääntöaura ei ollut siten savikoiden valtauksessa välttämätön työkalu,

luultavasti jo entistä raskaammin raudoitettut perinteiset välineet riittivät tiiviiden maiden muokkaamiseen.

Keskiaikaa käsittelevät luvut ovat Janken Myrdalin kirjan parasta antia. Uuden ajan alussa maatalouden alueellinen monimuotoisuus ja kirjallisen lähdeaineiston räjähdysmäinen kasvu vaikeuttavat kokonaiskuvan hahmottamista. Seurauksena on, että Myrdalin ote ei enää ole yhtä jäsentynyt ja kattava kuin kirjan alkupuolella. Etenkin 1600-luvun osalta tilannetta pahentaa edelleen tuoreen tutkimuksen vähyys.

Tultaessa 1500- ja etenkin 1600-luvuille arkistolähteiden tulva peittää alleen muun lähdeaineiston. Kruunun linnojen ja kuninkaan-kartanoiden sekä eräiden aateliskartanoiden tilit antavat yksityiskohtaista tietoa maataloudesta. Sen sijaan kuvamateriaalia on etenkin 1500-luvulta ja 1600-luvun alkupuolelta varsin vähän.

Sama pätee arkeologisiin löytöihin ja tutkimustuloksiin. Toisin kuin keskiajan maataloutta ei uuden ajan alun maataloutta ole Ruotsissa vielä paljon tutkittu arkeologian menetelmin. Toisaalta Myrdalin kirja paljastaa, että Suomes-sa keskiajan maaseudun arkeologinen tutkimus-tilanne on hyvinkin pari vuosikymmentä ruotsalaista jäljessä.

Janken Myrdal esittelee kirjassaan nykyisen tutkimustilanteen, mutta antaa tilaa myös eriäville käsityksille. Varsinaisia asiavirheitä, tai edes huolimattomuusvirheitä ei juuri ole. Kokonaiskuvaa täydentää ja havainnollistaa erinomainen kuvitus. Teos on kattava yleisesitys ja käsikirja, jonka soisi kuluvan tšekäläistenkin lukijoiden käsissä.



Kirjaesittely:

Visitkort från Lund

Knut Drake

Hans Andersson, Peter Carelli & Lars Ersgård, *Visions of The Past. Trends and Traditions in Swedish Medieval Archaeology. Lund Studies in Medieval Archaeology 19.* Stockholm 1997.

Institutionen för medeltidsarkeologi i Lund är en ungdom om knappa trettio år. Det är ingen ålder att tala om i akademiska sammanhang. I normala fall skulle det vara fråga om en inrättning som ännu söker sin identitet och kämpar för sin tillvaro. I Lund har man för länge sedan trampat ur barnaskorna och nu har man tagit ut steget till den internationella akademiska världen genom att ge ut det 800-sidiga verket *Visions of the Past*.

Det är fråga om en samling artiklar av ett trettiotal forskare med anknytning till institutionen i Lund. Bland författarna finner vi doktorer och doktorander, men också en stor skara forskare ute på fältet, de flesta verksamma inom Riksantikvarieämbetet.

I normala fall brukar arkeologiska tidskrifter och samlingsverk fyllas av grävningsrapporter och metodologiska diskussionsinlägg. I detta avseende är *Visions of the Past* helt avvikande. De traditionella arkeologiska artiklarna är i en försvinnande minoritet medan de principiella ställningstaganden, visionerna, dominerar. Nytt arkeologiskt fyndmaterial visas nog fram, men inte för att presenteras i sig, utan som bakgrund till de idéer som förs fram.

För dem som regelbundet läser *META*, de lundsiska medeltidsarkeologernas tidskrift, är detta ingen nyhet. Även där rör sig diskussionen

för det mesta på ett rent teoretiskt plan, de mera konkreta forskningsresultaten publiceras i andra fora. *Visions of the Past* är på sätt och vis en sammanfattning av en tjuugoårig debatt i *Meta*. Man känner igen diskussionerna kring centrum och periferi, produktion och distribution, ideologi och ekonomi. Frågan om maktrelationerna i det medeltida samhället har redan länge intresserat Lundaarkeologerna och den problematiken behandlas i flera inlägg. Kyrkan, borgen och staden, som hittills har varit medeltidsarkeologernas skötebarn, har nu fått ge vika för landsbygden, dess folk, näringar och maktförhållanden.

De äldsta av medarbetarna i *Visions of the Past* var unga år 1968 och det är väl dem vi har tacka för den fräscha och fördomsfria ton som strömmar ur de flesta av bidragen i detta verk. Artiklarna representerar ett aktningvärt kunnande och en hög vetenskaplig standard, men framförallt pekar de mot en lovande framtid för medeltidsarkeologin. Lundaskolan har fått luft under vingarna.

VESILAHDEN LAUKKO

Linna, kartano, koti

Archaeologia Medii Aevi Finlandiae IV

Vesilahden Laukon kartanon tutkimuksia käsittelevä kirja on ilmestynyt seuran sarjassa numerolla IV. Kirjan laajuus on 160 sivua, siinä on kaikkiaan 12 artikkelia ja jokaisen artikkelin lopussa englanninkielinen lyhennelmä, samoin kaikki kuvatekstit on käännetty englanniksi. Kirjan artikkeleissa valotetaan uusimpien tutkimustulosten perusteella Vesilahden Laukon kartanon historiallisia vaiheita, rakennushistoriaa ja esinelöytöjä, joista painopisteenä ovat olleet käyttöesineet, kuten keramiikka ja lasi, mutta myös poikkeukselliset kaakelit ja kattotiilet. Kirjassa on runsas (yli 80 kpl) kuvamateriaali, jossa on mm. kaikki tärkeimmät kaakelilöydöt värikuvina. Kirja on tutkijoiden pitkän talkootyön tulos, sillä kirjan ainoat kustannukset ovat syntyneet painokuluista, kaikki muu on tehty tieteen hyväksi ilman korvausta.

Seuran jäsenet voivat ostaa kirjaa jäsenhintaan (100 mk) Leila Airikka-Drakelta (p. 02-235 2555, ark. 9-12), Marianna Niukkaselta (marianna.niukkanen@nba.fi), Knut Drakelta (fax. 02-262 0444) tai Tiedekirjasta Helsingistä. Sitä on saatavilla myös kirjakauppojen omilla hinnoilla ainakin Turusta Aboa Vetus -museon myymälästä ja nettikaupasta, Tampereen museokaupasta, Hämeen linnasta, Kansallismuseosta ja Satakunnan museosta.

Kari Uotila
kirjan toimittaja
kari.uotila@kolumbus.fi

Sisällys:

- Kari Uotila: Toimittajan saatesanat*
Elias Härö: Kivikellari Laukon kulttuurihistorian symbolina
Liisa Lagerstam: Kurkien Laukko
Kari Uotila: Kadonneen kivilinnan etsintä
 - Laukon kaivaukset vuosina 1989-99
Terttu Lempiäinen: Makrofossiilista kasviaineistoa Laukosta
Kirsi Majantie & Kari Uotila: Laukon löydöt
Marianna Niukkanen: Jacoba-kannusta ja jyllantilaispadasta selitettyä
 - Historiallisen ajan keramiikkaa Laukon kartanosta
Georg Haggren: Sirpaleet särkyneet
 - Tirkistysreikä Laukon kartanon vaiheisiin ja isäntäväen elämään
Kirsi Majantie: Kartanon eurooppalainen lämmitys
 - potti- ja renessanssikaakelilöydöt Laukossa
Leena Venhe: Laukon kattotiilimateriaali
JanWahlberg: Keraamisen materiaalin PIXE-analyysi -
 Laukon kartanon, Kuusiston linnan ja Aboa Vetus -museon näyttöet
Päivi Hakanpää: Laukon kartanon rautakautiset juuret
Kari Uotila: Laukon kivilinna



Opetusministeriölle

Lausunto komiteamietinnöstä
Museo 2000 – museopoliittinen ohjelma

Marraskuusta 1998 joulukuuhun 1999 pohti maamme museolaitoksen ja samalla myös Museoviraston tilaa ja tulevaisuutta Opetusministeriön asettama toimikunta. Sen jäseninä olivat Heikki Koski (pj.), Pekka Honkanen, Anja-Tuulikki Huovinen, Pirjo Julkunen, Helka Ketonen, Henrik Lilius, Juhani Lokki, Matti Pelttari, Marja-Liisa Rönkkö, Leena Sammallahti ja Janne Vilkuna, asiantuntijoina Tiina Eerikäinen, Kari Poutasuo sekä sihteereinä Ulla Lähdesmäki ja Leena Svinhufvud.

Toimikunnan mietintö 'Museo 2000 - museopoliittinen ohjelma, Museum 2000 - museipolitiskt program', Komiteamietintö - Kommittebetänkande 1999:8 (31:1999), Yliopistopaino Helsinki 2000, 85 s., herätti paljon keskustelua ja tullee antamaan suuntalinjoja tulevaisuudelle - myös historiallisen ajan arkeologian kannalta.

Opetusministeriö pyysi mietinnöstä lausunnon seuraltamme ja johtokunnan edustajat laativat sen maaliskuussa 2000. Seuraavassa lausunto sellaisenaan.

Puheenjohtaja

Sääntöjensä mukaan Suomen keskiajan arkeologian seuran tarkoituksena on *edistää keskiajan ja uuden ajan arkeologian tutkimusta ja korkeakouluopetusta Suomessa* muun muassa antamalla *lausuntoja alansa liittyvissä asioissa*. Tämän johdosta seura ilmaisee Opetusministeriölle seuraavassa kantansa komiteamietintöön Museo 2000 – museopoliittinen ohjelma. Kannanotossa korostetaan keskiajan ja uuden ajan arkeologiaan liittyviä asioita.

Suomen keskiajan arkeologian seura pitää hyvin myönteisenä askeleena toimikunnan asettamista museopoliittisen ohjelman laatimista varten. On ilmeistä, että tarkastelemalla museolaitoksen rakennetta ja toimivuutta kokonaisuutena, voidaan tehdä myös arvioita ja ehdotuksia alan rakenteen muuttamiseksi nykyistä edullisempaan suuntaan. Erityisen tärkeää tämä on keskiajan ja uuden ajan arkeologian, siis historiallisen arkeologian kannalta.

Historiallisen arkeologian akateeminen ja muinaisjäännösuojeluun liittyvä tutkimus- ja työtraditio on Suomessa yhtä vanha kuin esihistoriallinen arkeologia ja antikvaarinen toiminta yleensä. Erinäisistä muun muassa kansallisuusaatteen aiheuttamista painopistekorostuksista johtuen ala joutui kuitenkin 1900-luvun alusta lähtien syrjään eikä sen kehittämiseen ole ollut edes sellaista kiinnostusta kuin esihistorialliseen arkeologiaan ja muuhun antikvaariseen toimintaan.

Vasta 1970-luvun loppupuolelta lähtien voi nähdä uuden sukupolven mukana tapahtuneen alaan kohdistuvan kiinnostuksen kasvun, mikä 1980-luvulla laajeni ja on 1990-luvulla saavuttanut nykyisen tason. Samalla

Suomen kansalaisten ja suomalaisten tutkijoiden tietoisuus historiallisen ajan muinaisjäännösten, esineiden ja muiden muistomerkkien merkityksestä kaikkialla Suomessa on kasvanut huomattavasti. Sitä ei kuitenkaan ole vastannut valtiovallan alalle kohdistama rahoitus.

Tämä ongelma ilmenee myös Museo 2000-mietinnössä, joskin on selvää, että siinä on jouduttu puuttumaan eri osa-alueisiin yleisellä tasolla. Historiallisen arkeologian kannalta kysymyksiä herättävät useat piirteet, joista seuraavassa otetaan esille muutamia.

Inventointi

Mietinnössä korostetaan kulttuuriympäristön inventoinnin kehittymistä 1990-luvulla todeten erityisesti arkeologian tilanteen parantuneen. Tämä koskee kuitenkin yksinomaan esihistoriallisen ajan muistoihin kohdistuvia inventointeja. Vakavan resurssipulan takia ei historiallisen ajan muinaisjäännösten systemaattinen luettelointityö ole käynnistynyt käytännössä lainkaan.

Mietinnön mukaan Suomessa on kulttuuri- ja luonnonperinnön piiriin sisällytetty 13 000 kiinteää muinaisjäännöstä. Valtaosa niistä on esihistoriallisia historiallisten jäädessä vähemmistöön. Epäsuhtaan suuruus korostuu kun ottaa huomioon sen, että juuri historiallisella ajalla Suomen väkiluku on moninkertaistunut ja taloudellinen toiminta monipuolistunut valtavasti. Tämä merkitsee paitsi historiallisen ajan kiinteiden muinaisjäännösten suurta potentiaalista määrää myös niiden monipuolisuutta verrattuna esihistoriallisiin muinaisjäännöksiin.

Valtaosa näistä muinaisjäännöksistä on löytämättä, joten niiden suojelua ei ole toteutettu käytännössä. Mietinnössä todetaan Suomen kansallisen perinnön tallentamisen painopisteen olevan ajallisesti etäisissä objekteissa. Tämä pitää pääpiirteissään paikkansa, mutta painopistealue ei ole ollut johdonmukainen, vaan historialliset muinaisjäännökset ovat jääneet huomiotta.

Suomen keskiajan arkeologian seura pitää resurssien lisäämistä historiallisen ajan kiinteiden muinaisjäännösten kenttäinventoinniksi ja luettelomiseksi edellytyksenä kaikelle tulevalle työskentelylle.

Museovirasto – Museo- ja kulttuuriympäristöalan kehittämiskeskus

Toimikunta ehdottaa, että Museovirastosta muodostettaisiin Museo- ja kulttuuriympäristöalan kehittämiskeskus kattavaksi ja muun museolaitoksen yläpuolella olevaksi laitokseksi. Suomen keskiajan arkeologian seura pitää ehdotusta periaatteessa myönteisenä, mutta harkitsemisen ja tarkemman selvityksen arvoisena asiana.

Valtion taidemuseosta saadun kokemuksen perusteella kehittyisi Museovirastosta irrotettu erillinen Suomen kansallismuseo kulttuurihistorian valtakunnallisena museona todennäköisesti entistä huomattavasti paremmin. Samalla muutos voisi antaa edellytyksiä historiallisten muinaisjäännösten ja niistä löytyneiden esineiden aikaisempaa monipuolisemmalle esittelylle.

Sen sijaan vakavan huolen aiheuttaa ajatus suunnitellun Museo- ja kulttuuriympäristöalan kehittämiskeskuksen henkilöstöjärjestelyistä. Toimikunnan mietinnössä annetaan varsin selvästi ymmärtää, että Museoviraston kulttuuriympäristön resursseja mahdollisuuksien mukaan siirrettäisiin luonnosteltuihin maakunnallisiin museokeskuksiin. Suomen keskiajan arkeologian seura pitää tätä ehdotusta epäonnistuneena ja tulevan antikvaarisen toiminnan kannalta erittäin vahingollisena.

On nimittäin ilmeistä, että esihistoriallisista muinaisjäänöksistä vastaava arkeologian osasto on nykyisellään – ja jo vuosikymmenien ajan – alimiehitetty. Kiistattoman selvästi näin on rakennushistorian osastossa, missä muinaismuistolain mukaisesta historiallisen ajan muinaisjäänösten tutkimuksesta, luetteloinnista, suojelusta ja hoidosta vastaa yksi (1) tutkija.

Resurssien siirtämiseen ei historiallisen ajan arkeologian kannalta näin ollen ole mitään mahdollisuuksia. Päinvastoin, Suomen keskiajan arkeologian seura pitää välttämättömänä, että suunnitteilla olevan Museo- ja kulttuuriympäristöalan kehittämiskeskusten taloudellisia edellytyksiä toimia parannetaan näiltä osin olennaisesti.

Historiallisen ajan arkeologiasta vastaavien tutkijoiden virkojen määrä tulee kehittämiskeskuksessa nostaa moninkertaiseksi. Samalla historiallisen ajan muinaisjäänöksistä vastaamaan on muodostettava oma yksikkö. Tähän yksikköön voisi luontevasti kuulua myös meriarkeologia, jonka kohteet pääosin ovat historialliselta ajalta. Myös tämän alan resurssija on lisättävä huomattavasti.

Maakuntamuseot ja aluetaidemuseot – maakunnalliset museokeskukset

Toimikunta ehdottaa maakuntamuseoista ja aluetaidemuseoista perustettaviksi maakunnallisia museokeskuksia, joihin muun muassa hajautetaan osa kulttuuriympäristön suojelutehtävistä. Suomen keskiajan arkeologian seura pitää ehdotusta tervetulleena – jo 1930-luvulla ideoitu aluejärjestelmä saa nyt ehkä kunnolla alkunsa.

Toimikunnan ehdotus on kuitenkin väljä eikä siinä ole esimerkiksi otettu huomioon organisaation suhdetta maakuntien muihin hallinnollisiin rakenteisiin. Tältä ja myös muilta osin kysymys vaatii perusteellisen harkinnan.

Toimikunta ehdottaa edelleen kattavan suojelutehtävien verkoston muodostamista siten, että kaikkiin maakunnallisiin museokeskuksiin perustettaisiin arkeologin, rakennustutkijan ja rakennuskonservattorin virat. Myös tätä ehdotusta Suomen keskiajan arkeologian seura pitää arvokkaana ja kannatettavana. Ehdotusta resurssien siirtämisestä tarkoitukseen Museovirastosta seura kuitenkin pitää epäonnistuneena (ks. edellä luku Museovirasto – Museo- ja kulttuuriympäristöalan Kehittämiskeskus).

Suomen keskiajan arkeologian seuran mukaan ei yhden arkeologin viran perustaminen maakunnallisiin museokeskuksiin riitä. Käytäntö on osoittanut historiallisen perinteen ohjaavan arkeologin toimintaa tällaisissa tapauksissa esihistoriallisten muinaisjäänösten puolelle. Tätä painetta kasvattaa maakunta-arkeologien ilmeisen suuri työtaakka. Yksi ja sama henkilö ei voi hallita sekä esihistoriallisen että historiallisen arkeologian alaa. Näin ollen on perusteltua pelätä historiallisen ajan muinaisjäänösten luetteloinnin, tutkimuksen, suojelun ja hoidon jäävän laiminlyödyksi.

Suomen keskiajan arkeologian seura pitää välttämättömänä, että maakuntamuseoihin perustetaan valtion kustantamana ainakin kaksi arkeologin virkaa. Näistä toisen tehtävänä olisi historiallisen ajan muinaisjäänöksiin liittyvät tehtävät.

Seura korostaa sitä, että arkeologian alan kehityksen seuraaminen tutkimuksen, luetteloinnin ja suojelun mahdollisimman korkeatasoiseksi hoitamiseksi edellyttää riittävän kirjallisuuden hankkimista maakunnallisiin museokeskuksiin ja pysyvien taloudellisten edellytysten luomista kirjojen jatkuvalle hankkimiselle. Museoviraston kirjasto – jonka toimintamahdollisuuksien parantamiseen tulisi kiireellisesti ohjata huomattavasti lisää varoja – ei voi palvella maakunnallisia museokeskuksia.

Suomen keskiajan arkeologian seura haluaa myös kiinnittää huomiota siihen, että arkeologia ei ole museoiden kokoelmiin liittyvää toimintaa päinvastoin kuin toimikunta ymmärtää maakunnallisen museokeskuksen tehtävän. Alan toiminta tapahtuu suuressa määrin maastossa ja tämän turvaamiseksi on liikkumiseen (majoitus, päivärahat, kilometrikorvaukset ja muu) muodostettava kullekin maakunta-arkeologille oma kustannusmomentti. Arkeologiaan liittyvät kiinteästi myös luonnontieteelliset analyysit, joita varten on luotava pysyvät edellytykset.

Esineiden konservointi

Historiallisen ajan kaivauksien löytöjen määrä on kasvanut valtavasti viime vuosikymmeninä johtuen alalla tapahtuneesta kaivausmenetelmien kehittymisestä ja parantumisesta. Historiallisen ajan kaivausten löytömateriali poikkeaa olennaisesti esihistoriallisesta monipuolisemmilta valmistusaineiltaan, mikä osaksi johtuu orgaanisen aineksen paremmasta säilyneisyydestä varsinkin vanhojen kaupunkien kulttuurikerroksissa. Myös löytöjen määrä on usein huomattavasti suurempi kuin esihistoriallisissa kaivauksissa.

Suomen keskiajan arkeologian seura on seurannut huolestuneena löytöjen konservoinnin jatkuvasti kasvavia ongelmia. On ilmeistä, ettei esimerkiksi Museoviraston konservointilaboratorio pysty nykyisellä työntekijämäärällään hoitamaan sen enempää historiallisen kuin esihistoriallisen ajan löytöjen konservoimista. Seura katsookin, että laboratorion konservaattorivirkojen määrää tulee lisätä huomattavasti.

Samalla on kuhunkin maakunnalliseen museokeskukseen perustettava paitsi toimikunnan kiitettävästi ehdottamaa rakennuskonservaattorin virkaa myös arkeologisten löytöjen (erityisesti puu, nahka, metallit) konservaattorin virka.

Museolaitoksen ja yliopistojen tutkimusyhteistyön tehostaminen

Nykyinen museolaitos ei ole onnistunut tyydyttävästi ylläpitämään ja kehittämään systemaattista perustutkimusta. Suomen keskiajan arkeologian seura pitää tärkeänä valtion tutkimuslaitosten sekä maakunta- ja erikoismuseoiden yhteisten virkojen perustamista. Näin voidaan museolaitoksen infrastruktuuria hyödyntää tehokkaammin hyödynnettävissä kaiken suojelu- ja näyttelytoiminnan pohjana olevan tutkimuksen edistämiseksi.

Helsingissä 22. maaliskuuta 2000

Suomen keskiajan arkeologian seura
Sällskapet för medeltidsarkeologi i Finland

Johtokunta

Ilmoituksia:

Kutsu syyskokoukseen

Suomen keskiajan arkeologian seuran
syyskokous pidetään Hämeen linnassa
perjantaina **17.11.2000** klo **11.30**.

Asutusarkeologinen seminaari Tampereella

1.-2.11.2000

Museoviraston rakennushistorian osasto
järjestää asutusarkeologisen seminaarin
Tampereen Vapriikissa 1.-2.11.2000.

Tilaisuus on jatkoa huhtikuussa 1998 pidetylle
Historiallisen ajan arkeologian menetelmät -seminaarille.
Seminaarissa käsitellään maaseudun asutushistoriallista
kehitystä sekä maankäytön, elinkeinojen ja maiseman
muutoksia rautakauden ja keskiajan taitteesta
aina 1700-luvulle.

Myös vanhojen karttojen käyttö, inventointi ja kaivaukset
sekä hallinnon ja suojelun näkökulmat ovat mukana.

Puhujina on arkeologeja, historioitsijoita ja
kulttuuriympäristöalan asiantuntijoita.

Halukkaat voivat tuoda näyttille aiheeseen liittyviä postereita.

Ohjelmasta tiedotetaan tarkemmin elokuussa.

Seuraava jäsenlehti

ilmestyy 31.10.2000 mennessä.
Siihen tarkoitettu aineisto tulee toimittaa
lehden toimittajalle viimeistään kolme
viikkoa ennen julkaisupäivää!

Suomen keskiajan arkeologian seura - Sällskapet för medeltidsarkeologi i Finland ry on toiminut keskiajan ja uuden ajan arkeologian tutkimuksen edistämiseksi vuodesta 1990 ja on Tieteellisten seurain valtuuskunnan jäsen. Seuran tarkoituksena on edistää keskiajan ja uuden ajan arkeologian tutkimusta ja korkeakouluopetusta. Seura järjestää seminaareja, vierailuluentoja, opintomatkoja ulkomaille ja kotimaahan, ottaa kantaa ajankohtaisiin arkeologisiin kysymyksiin ja harjoittaa julkaisutoimintaa.

Seuran jäseneksi otetaan keskiajan ja uuden ajan arkeologiasta kiinnostuneita henkilöitä. Jäseneksi voi ilmoittautua kirjallisesti seuran osoitteeseen (SKAS c/o Arkeologia, Henrikinkatu 2, 20014 Turun yliopisto) tai sähköpostitse seuran puheenjohtajalle (yhteystiedot alla). Jäsenmaksu on 80 mk vuodessa, opiskelijoilta 40 mk.

Puheenjohtaja: Markus Hiekkänen
040-554 0725
markus.hiekkanen@kolumbus.fi

Sihteeri: Carita Tulkki
0400-438 248

Rahastonhoitaja: Leila Airikka-Drake
02-235 2555

ISSN 1455-0334

DIGIPAINO
Turun yliopisto 2000



.GB50
PRESS M

SKAS 2/2000

SKAS c/o Arkeologia,
Henrikinkatu 2
20014 Turun yliopisto